

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

**Antonii Mariae Gratiani A Burgo S. Sepulchri Episcopi
Amerini De Vita Joannis Francisci Commendoni Cardinalis
Libri Quatuor**

Graziani, Antonio Maria

Parisiis, 1669

In Librum II.

urn:nbn:de:hbz:466:1-9616

ANTONII MARIÆ
 GRATIANI
 DE VITA
 JOANNIS FRANCISCI
 COMMENDONI
 CARDINALIS
 LIBER II.

*Ad Casarem, & Germania Principes de
 Concilio mittitur.*

CAPUT PRIMUM.

ORTUO, vt tradidimus, Paulo, Commendonus omisso consilio in Græciam navigandi Romam est reversus, eo animo, vt successorem sibi in Episcopatu à novo Pontifice postularet. Retinuerant enim eum in Italia sui, nec passi trajicere

Zacynthum fuerant. Quid enim longinqua, atque inopi in insula inter paucos, & sordidos Græculos incultam, desertamque ab amicis vitam ageret, ut maris, & navigationis incommoda non extimesceret? Ipse si non eundem sibi, ne habendum quidem Episcopatum statuit. Romæ post quartum demum interregni mensem renunciatur Pontifex Joannes Angelus Medices Mediolanensis, qui Pii IV. nomen accepit. Ab eo facile impetratum, ut alius Episcopus Zacynthiensibus præficeretur, arbitriumque deligendi Commendono ipsi permissum, quem etiam honorificâ oratione Pius est prosecutus, virum talem Romæ ad usus Reipublicæ retinendum ferens. Mansit igitur Romæ Commendonus imperio Pontificis non integrum annum. Quo tempore traditis in custodiam Carafâ Cardinali, & fratre ejus Palliani Duce, cum amici quoque eorum, & qui sub Paulo aliquam partem Reipublicæ administrarant, & maximè belli consiliorum participes fuerant, passim alii in vincula conjicerentur, alii fugâ sibi consulerent, ne aut diluere sua, aut aliena prodere crimina cogerentur, Commendono tanta fides innocentia, atque integritatis fuit, ut neque ipse in ullius culpæ suspicionem Pontifici, aut Judicibus veniret, neque necessitas ei vlla imposita sit testimonio suo cujusquam periculum onerandi. Interea Pius cum multas Christianæ Reipublicæ partes pravis religionibus turbatas, & præter cæteras Germaniam à Chri-

stianis sacris palam descivisse, & gliscere in dies malum, remediúmque posci maximè à Pontifice animadverteret, animo sanè ingenti publicum omnium Episcoporum Concilium habere instituit: invitatus maximè opportunitate pacis paulò antè inter Gallos, & Hispanos composita. Ita edictis promulgatis, missisque per provincias Concilium Tridentum convocavit. Quam urbem Paulus, & Julius Tertii Pontifices Maximi antè delegerant, vt quia Germanorum causâ ea suscepta res esset, eorum quoque commoditati in primis consuli videretur. Est enim intra fines Germanorum in Rhetiis Alpibus sita. Cùm ad ipsos mittere Germaniæ Principes, in quibus aliquot erant magnæ dignitatis, atque potentia Reguli, aliquem statuisset, qui eos aut exciret ad Concilium, aut quid spei ostenderetur sanandi mentes tot hæresum labe depravatas exploraret, deligendúque ad id munus vir cùm fide, atque industriâ spectatus, tum doctrinâ, atque eloquentiâ promptus videretur, multi, vt fit, suam ad id operam profiteri, magnisque studiis per potentes, & gratiosos homines apud Pontificem contendere instituerunt. Sed non iudicio solùm, & sermone hominum vni Commendano ea provincia destinabatur, illum parem tali negotio ferentium, qui præter litterarum, & ingenii laudes innocentiam vitæ, & gravitate morum antecelleret. Sed Pontifex ipse sepositum sibi in hanc ipsam Legationem eum pro aliis petentibus respondit. Vocato igitur

tur

tur ad se, cùm ei suam sententiam aperuisset, litteris, mandatisque instructum dimisit: jussum ante omnes Ferdinandum Cæsarem adire, perlatâque ad eum Pontificis voluntate, ejus ad reliqua consilio maximè vti. Commendonus præmissâ suorum parte, jussisque per Carnos in Regiam Cæsaris pergere, ipse cum paucis dispositos per equos Tridentum, atque inde Viennam contendit: quò circiter Kal. Januarii anno M. D. L X I. venit. Erant apud Cæsarem Pontificis Nuncii duo, Stanislaus Hofius Episcopus Varmiensis, Polonus, & Zacarias Delphinus Episcopus Pharenfis, Venetus, paulò antè de Ungaricis rebus ad Ferdinandum missus. Atque is proficisci ad civitates, Regulosque, qui Rhenum accolunt, eosque ad Concilium invitare est jussus, dum Commendonus trans Visurgim, Albimque interiora Germaniæ peragratur. Cum his communicatis rebus vnà ad Cæsarem postera die deducuntur, à quo Commendonus comiter, benignèque acceptus, litteras ei Pontificis manu scriptas reddidit, easque oratione subsequutus, quæ sibi mandata erant, aptè, & copiosè exposuit. Summa fuit, Pontificem Maximum occurrendum tot hæresibus, magna in dies incrementa capientibus ratum, postquam & Dei, & cælestium opem, veniamque implorasset, & Regum cæterorum, & ipsius in primis Cæsaris sententias perrogasset, Christianæ Reipublicæ Concilium de integro cogere Tridentum decrevisse, vt discussis, quibus

» Christiana res in sectas , ac diffidia abit , errori-
» bus , antiquus decòr , specièsque , & pax Catholi-
» cæ Ecclesiæ redderetur , aut si qui adamas fe-
» mel opiniones pertinaciùs amplecti voluissent ,
» illi à cæteris manifestâ animi labe distingueren-
» tur. Quamquam autem omnes vniversè per edi-
» ctum evocarit , tamen dedisse hoc Pontificem
» dignitati Germaniæ , suòque in gentem illam
» summo , ac singulari animo , vt duos Episcopos,
» se , & Pharensen obire omne Germanicum no-
» men , & singulos Principes , liberásque civitates
» ad id Concilium celebrandum , ac de communi-
» bus rebus in medium consulendum adhortari iuf-
» ferit. Quod quo promptiùs , ac sine vllò metu à
» cunctis fiat , velle , juberéque Pontificem omni-
» bus tuò veniendi publica sub fide potestatem ef-
» se , júsque liberè , atque audacter apud Patres dif-
» ferendi , qua quisque de re seu conqueri , seu di-
» sceptrare , seu rogare Patres voluerit. Petere ergo
» à Cæsare , vt qui reliquos Reges dignitate præ-
» stet , exemplo quoque anteat , & Tridentum pri-
» mo quoque tempore Legatos suos mittat , qui non
» peragendis modò , sed inchoandis quoque rebus
» adsint , salutarémque hunc Pontificis conatum
» opibus , auctoritate , consilio juver. Cæsar collau-
» dato Pontificis pio instituto , seque in auctorita-
» te ejus futurum semper , neque passurum vllâ re
» desiderari ab se officium suum pollicitus , mo-
» nuit Nuncios Germaniæ Principes illos , qui à Ca-
» tholicæ religionis fide desciverant , postquàm de

Pontificis Maximi voluntate habendi Concilium certiores facti sunt, missis inter se Nunciis, locum, diemque statuisse, quo & ipsi de suis rebus convenirent: Diem ad IX. Kal. Februarii, locum Nauburgium Misniæ urbem ad Salam fluvium sitam delegisse. Quando commodius univ[er]sos coactos in unum ipsi allocuturi videantur, sibi quidem videri, ut eò unà uterque Nuncius proficiscatur, aut enim moturos aliquid, aut quid spei in singulis sit, certius intellecturos; sed leniter agendo, mulcendoque animos, plusquam castigando apud alienatos, atque contumaces profecturos. Se quoque idoneos viros ex suis eodem allegaturum, mandaturumque iis, ut Nuncios, remque studiosè, ut locus dabitur, adjuvent. Verum instare diem, nec Germanos credi diu Nauburgii moraturos, ut si in tempore adesse velint, ne differendus discessus sit, & iter maturandum. Pragæ certiora à Ferdinando filio suo scituros, & consilium tempori accommodaturos. Quamquam Commendone ea profectio non probaretur, quòd diceret in tali conventu, neque Nunciis adeundi, ac agendi cum singulis, & consilia eorum disjungendi, quâ unâ viâ profici aliquid posse videretur, facultatem, & unam omnium sententiam fore, & asperrimum quemque plurimum valiturum, tamen cum Collegis non refelli Cæsaris consilium, quod ipsi postulare, & sequi iussi essent, placuisset, sequenti die Viennâ discedunt.

Acta per eum in conventu Germanorum.

CAPUT II.

PRAGAM septimâ die, atque inde hieme
 sævâ, atque adeò frigidâ, vt ferri vix posset,
 viâque per Bohemiæ saltus maximè nivibus im-
 peditâ, die quintâ Nauburgium venerunt. Ad-
 venientibus nec obviûm missum, nec vllum ho-
 noris, aut amicitiaë officium, nec omnino hospi-
 tale quidquam tributum. Biduo cognoscendis re-
 bus dato, tertiâ die constituunt, vt singulos suæ
 quisque provinciæ privatim conveniat. Delphi-
 nus ad Palatinum Rheni, Commendonus ad Du-
 cem Saxonix (ii quia è septem viris erant, qui
 jus creandi Romani Imperatoris habent, cæteris
 præminebant) mittunt, qui adeundi tempus po-
 stulent. Ab vtroque idem responsum, in commu-
 » ni conventu, nihil nisi de communi sententia agi
 » posse, relatuos ad socios, & voluntatem omnium
 » significatuos Romanis. Decernitur inde in eo-
 rum consilio privatis colloquiis in re publica opus
 non esse: & verba Legatorum ab adversariis ve-
 nientium omnibus coram esse audienda. Ab hoc
 decreto mittunt cum militum cohorte, quam Sa-
 xo ad custodiam corporis habere circa se consue-
 vit, primos amicorum, qui Nuncios in curiam
 deducant. Illi quamquam id quidem minimè
 voluissent, tamen reculare non ausi, ne si ab his

exclusi forent, ab nullo deinde Germanorum satis
 benignè acciperentur, ire porro, & alloqui uni-
 versos statuunt. Curru vectos, Germani, qui ad de-
 ducendum eos venerant, pedibus, quod honoris est,
 antecesserunt, & Principes ingredientibus ad se
 omnes assurrexere; non tamen illis dextras ex mo-
 re gentis porrexerunt, qui mos apud Germanos,
 sicuti servatus amicitiae pignus habet, ita præter-
 missus non dubium est alieni, atque aversi animi
 argumentum. Nuncii litteras Pontificis edicti-
 que exempla singulis reddiderunt: vbi consedere
 prior Delphinus omnia quæ edicto continebantur,
 de voluntate Pontificis, de studio, atque consilio
 medendi tot morbis, quibus Christiana Respu-
 blica ex mota semel religionis fide laboraret, est
 persecutus. Tum ejus excipiens orationem Com-
 mendonus admonuit Germanos temporis ad sa-
 crum celebrandum Concilium peropportuni, re-
 conciliatâ nuper inter Gallos, atque Hispanos
 gratiâ, & pace constitutâ inter duos opulentissi-
 mos Christiani nominis Reges, & eo nobis Pon-
 tifice ad regimen divinarum inter homines re-
 rum dato, qui curas, & cogitationes suas huc om-
 nes contulerit, vt pietas, cultusque Dei purus,
 sanctus, inviolatus habeatur, custodiaturque, &
 si quid negligentia irrepsit in publicas ceremo-
 nias, quod alienum à dignitate Christianæ fidei
 videatur, id verò antiquari, atque abrogari velit,
 ac præterea corrigi, emendarique, & ad veteris
 disciplinæ normam restitui, quidquid in homi-

» num moribus à majorum nostrorum sanctissimis
» institutis deflexisset. At cùm Christianos omnes
» gaudere hujus celebratione Concilii, quo pristi-
» nus Ecclesiæ decor, & moribus pudor reddatur,
» debere, tum verò ab his accipi animis libentibus,
» qui sive errore decepti, seu callidâ quorundam
» sacrarum litterarum interpretatione inducti, se ab
» aliorum sententia, placitisque sejunxissent. Cùm
» enim nostra omnium salus verâ de cælesti numi-
» ne opinione, atque fide maximè contineatur,
» nec fides esse vera, nisi vna, possit, eaque non à
» singulis pro cuiusque libidine animi dijudicari;
» sed ab vniversis ex cælestibus jussis constitui de-
» beat, an vsquam meliùs, certiusque exquiri, aut
» dilucidius explicari veritas queat, quàm vbi ex
» omnibus gentibus coacti doctissimi mortalium
» convenère? Ubi à sacratis viris nihil nisi rite, pla-
» catóque per preces, & sacrificia Deo incipitur?
» Ubi omnia divino instinctu, afflatúque aguntur?
» Nec verò vltra cunctandum, differendúmque re-
» medium esse; prolabi enim, ac ruere quotidie
» in deterius rem, divinos monitus, præceptaque
» detorqueri, perverti, depravari ab ambitiosis no-
» varum rerum auctoribus, quos dum nescia sui
» multitudo suscipit, favoréque tollit, infirmari
» vim legum, & ipsa convelli fundamenta religio-
» nis, quæ quanto periculo moveantur, non ne-
» cesse esse apud expertos memorari. Neque verò
» Christianam esse religionem inventu hominum
» comparatam, sed cælitus traditam nobis, ac præ-

sentis ore Dei institutam , vt eam arbitrio subji-
 cere , atrectare , minuere , sensui suo accommo-
 dare mortalis nemo possit , quin idem se , & gra-
 vissimo piaculo , atque inexpiabili fraude in per-
 petuum obstringat , & erroribus inexplicabilibus ,
 turbulentissimisque involvat. Quippe sacrorum
 dicta librorum , si quisque pro captu ingenii sui
 interpretetur , idque verum sit , quod cuique pro-
 babilius visum fuerit , tum quot capita hominum
 tot fore de divinis rebus sententias. Ab tali ar-
 rogantia , ac vanitate longè sanctos illos abfuis-
 se viros , qui , quæ à præsentis Deo acceperant ,
 nobis tradiderunt , traditæque capite , ac sangui-
 ne suo sanxerunt ; nam Divos Paulum , & Barna-
 bam , vt Lucas rerum ab Apostolis gestarum scri-
 ptor memoriæ prodidit , de controversia inter
 Christianos tum fortè Alexandria orta de Moy-
 sis legibus , nihil ausos statuere , Hierosolyman
 petiisse , ac rem ad Concilium Apostolorum re-
 tulisse , decretoque eorum paruisse. Hinc nostram
 à primordio sui vniusmodi de cælestibus fidem ,
 immutabilémque manere , aliorum variam , mul-
 tiformem , nec vsquam firmè consistentem esse.
 Nempe Dei cultum , ac religionem , quæ verâ
 sanctitate nitatur , vsu , & consensu augeri , ac
 propagari , moræque , ac tempore stabiliri. Ho-
 minum commenta , quæ tantùm novitate pla-
 cent , atque impetu pollent , diuturnitate vane-
 scere , & extingui. Quot his paucis annis opinio-
 nes summis vulgi studiis acceptas cum ipsis au-

» Etoribus consensisse? Quot quotidie exoriri no-
 » vas, aut veteres, & pridem explosas, atque ob-
 » soletas revocari? Ecquis in tanta licentia, atque
 » impunitate modum audaciæ statuat, ne ad vlti-
 » mum impietatis provolvatur? Etenim quibus tam
 » varii, ac diversi ritus, & modò hæc, modò illa
 » sacra, ac semper prioribus rejectis novissima ma-
 » ximè placeant, iis brevi nulla fore. Tollenda igi-
 » tur hæc dissidia, tantúmque coalescere, atque hæ-
 » rere in Republica malum non finendum, quod
 » & Dei in nos iram irritat, & si invaluerit, dis-
 » tracturum, ac debilitaturum rem Christianam,
 » & Turcis veris, & internecinis Christiani nomi-
 » nis hostibus, & jam pridem ab sua immani po-
 » tentia, nostraque infelici discordia in omnium
 » cervices imminentibus, aditum ad communem
 » perniciem patefacturum. Proinde mitterent Le-
 » gatos, & de quo vel minùs liqueret, vel ab aliis dif-
 » sentirent, conditorum nostrorum exemplo ad pu-
 » blicum Concilium referrent. Magis hæc cum silen-
 » tio audita sunt, quàm quidquam movere Germa-
 » nos, quos in eum locum ad confirmanda, & re-
 » novanda inter se fœdera contraxerat, non cura
 » concordia, aut religionis, sed metus, ne quo
 » Regum consensu vis eis pararetur, armisque, ac
 » bello parere Concilii voluntati, jussisque, & ra-
 » pta Ecclesiis restituere, atque ad auctoritatem
 » Pontificis redire cogerentur. Nunciis orantibus,
 » multi è Germanis Principibus, qui in consilio ex
 » more aderant, singula verba excipientes, vtriuf-
 » que

que orationem perscripserunt. Ac tum quidem non alio responso accepto, quàm deliberaturos de postulatis eorum Principes, domum iisdem comitantibus Germanis, à quibus antea deducti fuerant, redierunt. Vix horæ vnius spatium intercessit, cum missi à Principibus tres viri eorum, quos ipsi, quia publicarum rerum participes, ac ministros habent, Consiliarios vocant, advenêre: introductique litteras, quas Nuncii à Pontifice Maximo singulis Principibus reddiderant, ad eos retulerunt, his totidem ferme verbis vsi. Princes, cum has litteras eis redderetis, appellatos se filios à Romano Pontifice non adverterunt, quem quia ipsi parentis loco non habent, ne litteras quidem tali cum appellatione accipere ab eo voluerunt. Responsum à Commendono est, Non aliter appellatos à Pontifice Maximo Germanos Principes, quàm quomodo Cæsar ipse, cæterique Christiani Reges, & Principes nuncupari ab eo consueverunt. Illi positis litteris abiêre. Nunciis quamquam rejecta legatio videbatur non acceptis Pontificis litteris, ex quibus fides dictis eorum habenda erat, tamen quia illi edicta de Concilio retinuerant, opperiri paululùm rei finem placuit. Germani remisissis epistolis, ac lectis edictis de responso consultant, sententiâsque alius alio ferociùs dicunt; nam quo quisque asperius, & contumeliosius adversus Romanos loquebatur, eo plus laudis ab aliis, & gratiæ ferebat: audiebatûrque vt vsurpatorum sacrorum, &

Germanicæ libertatis vindex. In quibus acerrimum fuisse Christophorum Wirtembergensium Ducem accepimus, qui præter insitam Germanorum ingeniis ferociam, magnas possidebat opes ademptas templis, unde justos dominos exturbarat, ac supra centum millium aureorum vectigal sibi ex illa rapina confecerat. In eadem noxa & cæteri ferè Principes erant: sed Christophorus eo infensior nobis, quo plura eripuerat, increpare confidentiam Pontificis eos ad Concilium evocare ausi, & tentationem eam esse dicere, ut si molliri, si flecti leni, ac subdolâ oratione se patiantur, mox graviora moliatur, donec aut vi, aut dolis eos sub antiquum jugum servitutis redigat. Ex hujus maxime sententia, & repudiatæ litteræ Pontificis fuere, & quæ inde contumaciter responsa sunt, composita.

*Principum Germaniæ ad Pontificis Maximi
Nuncios contumeliæ plena oratio; &
Commendoni responsio ad eos.*

CAPUT III,

TRIDUO igitur post expectantibus Nunciis, ut ad accipiendum responsum in Conventum vocarentur, decem ad eos Consilarii primarii homines magnâ comitum frequentiâ missu Principum venere; inter quos dignitate

præstabant Misquitius quidam, & Gregorius Cra-
 covius, amicorum intimi, ille Palatini, hic Sa-
 xoniæ Ducis. Omnes à Nunciis summa cum co-
 mitate, atque benignitate appellati, atque ac-
 cepti cùm essent, Cracovius vir multarum lin-
 guarum peritus, nec ignarus dicendi, ita Latinè
 inquit. Magnopere mirantur Germaniæ Principes
 quâ tandem de se opinione, aut spe fretus Ro-
 manus Pontifex eorum tentare constantiam, &
 se compellere legationibus sit ausus: cùm in-
 credible sit, ignorare eum quæ jura sacrorum
 sancta Germanis, quam de divinis rebus infixam
 animis fidem habeant ab eo tempore, quo eam
 scriptam, firmatamque, & comprobatam illu-
 stribus sacrarum litterarum testimoniis Carolo V.
 Cæsari triginta abhinc annis Augustæ tradidère.
 Sed neque tum temerè, aut levibus de causis fe-
 cère, ut à Pontificum ditone, ac potestate, cui
 parere antea assueverant, desciscerent, quando
 non JESU CHRISTI nomen, aut gloriam pro-
 pagari, curarive ab iis, sed propriæ potentia, at-
 que amplitudini studeri didicerant. Neque nunc
 sibi statuunt Pio IV. ad Concilium vocanti ob-
 temperandum, penes quem ne esse quidem vllum
 ejus rei arbitrium sciunt. Etenim auditu etiam
 indignum est, eum disceptatorem aliorum con-
 troversia, ac discriminum statui, qui ipse discor-
 diarum, ac dissensionum omnium fons, & origo
 fit, & in Judicis sedere loco eum, quem maximè
 sibi ad judicium, inter reosque haberi convenit,

» & à quo vno veritas ipsa tam diu tam immaniter
» oppugnatur. Cui enim obscura sunt Pontificum
» Romanorum studia committendi assiduè armis
» inter se nationes, diffidiâque serendi, quò ex
» aliena pernicie suas ipsi opes, & potentiam au-
» geant? Cui non nota infectatio, ac sævitia ad-
» versus eos, qui à cultu ipsorum, atque inanium
» idolorum ad veram pietatem animum traduxe-
» runt? Quis verò nescit quantum contaminatæ
» superstitionis, ac falsarum opinionum dispersum
» per gentes sit à Romanis Pontificibus; quantum
» tenebrarum Evangelii luci offusum, & nunc ma-
» ximè offundatur? vt tetriciores, ac fœdiores erro-
» res ferat, foveâtque vester iste Pontificatus, quàm
» olim ante cognitum Christum gentes habuère;
» &, quod detestabilius est, res impias, & execrabi-
» les honestis nominibus tegitis, & morum, & fa-
» crorum corruptores, vni sacratarum legum aucto-
» res, & custodes haberi vultis. Nos verò cum ipsi
» cupimus, tum in omnibus esse populis non dubi-
» tamus probos, & Reipublicæ amantes viros, qui
» vanas istas fraudes, & impuras corruptelas, qui-
» bus deformatam Ecclesiam cernimus, aboleri,
» auferrique cupiant, & veram, & cum cælestibus
» iussis consentientem disciplinam restitui. Quod
» sanè in primis curæ esse debuisset Romanis Pon-
» tificibus, qui sibi tot sæculis superbum in Chri-
» stiana Republica titulum, summumque sacrorum
» jus arrogarunt. Sed nimirum constat eos id qui-
» dem minimè velle, qui vnâ dominandi libidine

occupati, cumulandis superstitionibus, quàm di-
 vinis rebus ordinandis magis intendunt. Falsò
 præterea, & iniquè Germani levitatis à vobis in-
 simulantur, & sibi non constare, plurésque in-
 sectas divisi contrariis, & repugnantibus opinio-
 nibus jactari dicuntur, cùm vna nostrorum om-
 nium voluntas, & consensio sit in eam doctrinæ
 formulam, quam scripto comprehensam Augu-
 stæ ex auctoritate Cæsaris edidimus: ab ea nostri
 Principes neque se discessuros vnquam profiten-
 tur, & minimè verò leges imponi sibi à Roma-
 no Pontifice passuros. Nullius enim mortalium,
 nisi Cæsaris imperio Germani continentur, quippe
 hic arbiter, ac princeps, & caput rerum est in Chri-
 stiana Republica, huic, non Pontificibus vestris,
 iusta, & legitima Concilia cogere, atque habere
 jus est. A quo cùm Legati ad Conventum hunc
 venerint, iis suam de convocando hoc tempore
 Concilio rationem, ac sententiam Principes ex-
 proment, cum Romano Pontifice omni rerum
 communicatione in perpetuum sibi abstinendum
 esse statuunt. Vos verò iidem Principes, quia cla-
 ris Venetorum familiis ortos, & egregiis virtutis,
 ac sapientiæ laudibus excellentes esse viros acce-
 perunt, omni quoque honore, & observantiâ di-
 gnos judicant, præstitissentque ea vobis, si pri-
 vati huc, non Pontificis Romani jussu ad eos ve-
 nissetis. His acceptis Nuncii pauca inter se col-
 locuti, non tacitis ea esse ferenda statuunt. Tum
 Commendonus: Fecêre, inquit, prudenter vestri

» Principes, qui quando talia responfuri erant, absen-
 » tibus ipsis ea, quàm coram dici à vobis maluerunt.
 » Quò enim acerbitas ista, ac licentia verborum
 » adversus eos, qui ad suum testandum studium
 » Reipublicæ, vestrúmque in vltimam vsque Ger-
 » maniam venire nos jusserunt? Scilicet hunc quo-
 » que morem à Doctoribus, ac Magistris vestris
 » didicistis incessendi contumeliis, invidiáque one-
 » randi eos, quorum redargui rationibus, ac veri-
 » tate revinci vos sentitis, cuius tamen ea vis est,
 » vt maledictis illustretur, non obruatur. Cæterùm
 » ego dicta criminose à vobis in Pontifices Maxi-
 » mos refellam, non imitabor, vt vos modestiã
 » quoque, & temperamento linguæ, non solùm
 » causã vinci à nobis intelligatis. Quo animo, &
 » quo consilio Pius Pontifex Maximus vocatum
 » Germanos ad Concilium miserit, dictum abun-
 » dè à Collega, méque est nuper apud ipsos Prin-
 » cipes; optimo scilicet, & cum publicæ, tum in
 » primis Germaniæ salutis cupido; licèt id vobis,
 » vt cætera, suspiciosè, criminoseque libeat inter-
 » pretari. In sanandis enim Ecclesiæ morbis, nec
 » iustius aliud, nec vsu compertum est salubrius,
 » vllum remedium, majores nostri adhibuerunt,
 » quàm auctoritatem publici Concilii, cuius tan-
 » ta majestas, sanctitasque apud omnes Christia-
 » nos omnibus temporibus fuit, vt ejus jussis haud
 » secus, quàm cælestibus monitis paruerint homi-
 » nes, ii etiam, qui aut proprio mentis errore, aut
 » alterius impulsu lapsi, ab aliis discreparent. Quo-

vox hæc deest in MS.

ties enim accidit, ut ægrè, ac gravi, ac pestilen-
 ti hæresi laborantes provinciæ, Concilii auctori-
 tate acceptâ ad sanitatem, officiûmque redierint?
 Et quis adeò projecti pudoris est, qui plus sa-
 pientiæ, plus consilii vindicet vni sibi, quàm
 tribuat vniversis? Et adversari consensui eorum
 audeat, quos Deus nobis interpretes religionum,
 & sacrorum magistros dedit, & quibus ipse præ-
 sentiam sui in perpetuum est pollicitus, & sæpe
 manifesto numine declaravit? At vos etiam de
 exemplo, ac de jure Concilia convocandi, ha-
 bendique dubitare, & cavillari vultis? Unde ve-
 rò vobis venit in mentem hanc potestatem à
 Pontificibus Maximis, penes quos ab Ecclesiæ
 ortu, Dei, hominûmque concessu fuit, perpe-
 tuâque mansit, ad Cæsares transferre, qui nec
 vsurparunt vnquam ut suam, & Ferdinandus ipse
 ad quem vos scilicet eam defertis, non recipit?
 Quippe discrimina sui, & Pontificis muneris, &
 novit ille, & qui vir est antiquæ sanctitatis etiam
 servat: ea autem quæ sint, non est hujus loci
 differere, neque omnino res vllum sermonem de-
 siderat, cum obscurum nemini sit, quâ fide, &
 observantiâ, & optimus quisque Cæsarum Pon-
 tifices Maximos coluerit, & Ferdinandus colat,
 & quàm ipse paterno animo, atque amore à Pio
 Pontifice habeatur. At ne illud quidem est igno-
 tum, quàm propensa Pontificum Maximorum stu-
 dia in Germanos semper fuerint, quantâque orna-
 menta in hanc gentem contulerint. Unde enim

» vobis Cæsares? Unde Imperii hoc decus, & jus Im-
» peratoris eligendi, quo cæteris nationibus præful-
» getis? An igitur Pius I V. Pontificum aliorum ve-
» stigia secutus, & officii, ac personæ memor, quæ illi
» divinitus est imposta parentis, & rectoris humani
» generis, si errantis Germaniæ curam habet, si moni-
» tum vos, si patriâ charitate revocatum à pravissimis
» erroribus, invitatumque ad Concilium nos misit,
» quorum tamen dignitati tribuere vos aliquid vi-
» demini, id ei audaciæ vertetis? mirari vos dice-
» tis? Videre vel hinc licet, quàm à recto majorum
» vestrorum more, ac voluntate desciveritis. Illi
» dubiis, aut incommodis eorum rebus nusquam
» aliò fidentiùs, quàm ad Pontifices Maximos re-
» fugerunt. Vos Pontificem vltro admoventem
» vulneribus vestris manus, iniqua cum exprobra-
» tione repellitis. Revocandi autem veterem dis-
» ciplinam, ad eamque corruptos hominum mores
» emendandi curam ad Pontificem Maximum per-
» tinere, quod objicitis, & nos fatemur. Atque
» id quidem Pius I V. statim ac est Pontifex renun-
» ciat, enixè, ac studiosè facere est aggressus, &
» nunc impensius in idem opus incumbit; & quia
» magni negotii res est, quo absolutius, perfe-
» ctiùsque conficiatur, omniâque, quæ vbiq;
» sunt, incommoda comprehendat, vniuersèque
» ad omnes permanet, de Concilii ipsius senten-
» tia, & ex consulto Patrum sanciri, constituique
» voluit, idque vobis ignotum esse non debuit;
» cùm & edicto contineatur, quod legistis, &
» quæ

quæ Romæ aguntur, perferri ad vos quoque po-
 tuerint, nisi capere cuncta in deterius, & ho-
 nesta, rectaque nescire, & tantum secus facta
 reprehendere, atque infectari liberet. ^{Nam} Et quid
 ego nunc illam orationis vestræ partem refellam,
 quâ nobis superstitionis crimen, si Deo placet,
 & obscurati Evangelii invidiam, maculamque
 infligere, odio veri, ac libidine maledicendi
 occæcati, non estis veriti? Quibus gloriari lice-
 ret nullâ re æquè Romanam Ecclesiam cæteris
 Christianis populis, quàm Evangelii propagatio-
 ne, custodiâque præstitisse, nisi à consuetudine
 nostra abhorreret, aliter, quàm in eo gloriari,
 cujus cælesti numine hæc orbi terrarum salutis,
 & beatitudinis lux effulsit. Sed profectò constat
 omnibus antiquitatis monumentis veteres illos
 Patres, qui maximè sanctitatis, & doctrinæ lau-
 de floruerunt, Christianamque pietatem pariter
 moribus, atque ingeniis illustrarunt, ab usque
 Apostolorum memoria, ut quæque res dubia,
 aut difficilis explicatu incidisset, Romanam Ec-
 clesiam consulere, ejusque responsis haud secus,
 quàm divinis oraculis stare consuevissent. Possem
 ego, ad quamcumque terræ plagam me verterem,
 percensere Reges ultimarum quoque gentium,
 nationesque, quæ sacrorum jura petitum Romam
 misere. Possem & innumerabiles hominum mul-
 titudines, Pontificum Romanorum curâ, atque
 illius Ecclesiæ studio ab impiis falsarum religio-
 num ludibriis, quibus captas mentes habebant,

M

» ad Christi veri Dei cultum traductas commemo-
 » rare, cùm nulla Christiana provincia sit, quæ
 » aut acceptæ, aut conservatæ Catholicæ religionis
 » gratiam Romanæ Ecclesiæ non debeat. Sed vt
 » alios mittam, (neque enim mihi apud vos agen-
 » ti aliena exempla conquirenda sunt) quæro à vo-
 » bis, vnde Christianæ religionis, fideique primum
 » nomen Germani audiveritis? Unde magistri pie-
 » tatis, vnde Evangelii ipsius lumen, disciplinâ-
 » que ad vos pervenerit? An inficiari potestis, quòd
 » Christiani sitis, quòd barbaras superstitiones exue-
 » ritis, id secundùm Deum beneficium esse Ro-
 » manæ Ecclesiæ? Ab hac prima Christianæ pieta-
 » tis femina jacta in vobis sunt, ab hac sacrorum
 » jus, & Dei rite colendi, ac de divinis rebus verè,
 » rectèque sentiendi tradita ratio est, à qua sum-
 » mo isto imperii, & majestatis honore præ cæte-
 » ris gentibus aucti, atque decorati estis. Ab hac
 » vos Ecclesia, quæ beneficiis meruit, vt parentis
 » majestatem apud vos obtineret, postquam gra-
 » tiæ obliti descivistis ab hac veritatis, ac fidei re-
 » gula, ad quam omnes, quæ rite Christum Deum
 » venerantur, gentes, suas de divinis rebus ratio-
 » nes semper direxerunt, postquam declinastis, &
 » quod vnum rectum est ad cælum iter reliquistis,
 » in quos, Deus bone! & quàm devios amfractus
 » deflexistis? quibus vos erroribus implicuistis?
 » quibus mentes vestras tenebris mersistis? At et-
 » iam iniquo animo ferri à Principibus vestris nu-
 » per dicebatis, quod nos variâ, ac multiplici re-

ligione agitari , impellique Germanos vobis ad-
 jecimus , idque inficias ire verecundia non fuit. »
 An potest clarius , an evidentius esse quidquam »
 vestris inter vos de tota caelestium rerum , ac di- »
 vinarum ceremoniarum ratione dissidiis , & con- »
 certationibus ? Una est vestrum omnium consen- »
 sio , & conspiratio adversus nos , Ecclesiamque »
 à qua defecistis ; caetera nihil dissimilius , nihil »
 disjunctius , nihil discrepantius. An verò id non »
 testatum omnibus ? An non omnis referta libris »
 Germania est , contraria , & pugnantia docenti- »
 bus ? An adeò hebetes nos , ac rudes Germani- »
 carum rerum esse putatis , ista ut ignoremus ? At »
 Lutherus quidem ipse , Paulus alter , ut vos vul- »
 tis , qui praecipue se ex Ecclesiae navi in mare de- »
 jecit , à quo jaetata à vobis Augustana formula »
 conflata est , quando sibi , aut in quo satis con- »
 stitit ? An istam ipsam formulam non quotannis »
 quamdiu vixit , commutatam , diversasque in »
 sententias contortam edidit ? An qui postea »
 ipsum secuti sunt , non aequè licenter trahendo »
 eam , quò cujusque libido rapuit , totam aliam »
 fecerunt ? Sed quot jam rixae inter vos de dictis , »
 sententiisque Lutheri ? Et quotus quisque est , qui »
 quae placita illi sunt probet ? Quot Melanchthon ? »
 Quot Oecolampadius ? Quot Zuinglius ? Quot de- »
 nique Calvinus trahit ? Quot alii sexcenti , qui »
 omnes de summis rebus à Lutero , atque inter »
 se dissentiunt ? Non modò civitas , aut munici- »
 pium ; sed ne domus quidem in Germania est

» vlla horum certaminum expers. Cum viro vxor,
 » cum parentibus liberi de fide sacrorum, de divi-
 » narum litterarum intelligentia altercantur. Fœmi-
 » næ, pueri in circulis, in cauponis, inter pocula,
 » ludôsque, quod miserandum est, de religione
 » constituunt. A vobis denique ipsis hoc ipso in
 » Conventu, quanto laboratum est opere, vt ali-
 » quam vniusmodi mentis speciem præferre posse-
 » tis? Quod assequi tamen nequivistis: scilicet, vt
 » discrepare inter se vera, ita conjungi, & con-
 » venire falsa non possunt. Et quantò quis ab Ec-
 » clesiæ portu magis recedit, quantò longiùs à ve-
 » ra, stabilique fide in errorum veluti pelagus pro-
 » vehitur, tantò cæcioribus fluctibus jactatur, fal-
 » laciõribusque opinionibus involvitur. Quin vos
 » ipsa varietas, inconstantiaque Doctorum vestro-
 » rum revocat aliquando ad cogitationem verita-
 » tis, quæ simplex, neque plus vna est? Quin imi-
 » tamini Pauli Apostoli exemplum, ad nostram
 » eruditionem memoriæ proditum? qui cum ni-
 » hil, nisi divino spiritu afflatus ageret, divinitus-
 » que traditam sapientiam haberet, vt labi, atque
 » errare nullo modo posset, tamen divinitus item
 » admonitus de re, quæ justam dubitandi causam
 » habere aliis videri poterat, ad Apostolorum Con-
 » cilium retulit, ne fortè, vt Lucas inquit, in va-
 » num curreret, aut cucurrisset. Sed hæc vos vide-
 » ritis. Pontifex quidem Maximus pio, piique pa-
 » rentis officio adversus vos functus, omni que ni-
 » xus studio, vt deviiis quoque, & contumacibus

filiis salutem redderet, jure vobis, ac omni Ger-
 mania exprobrabit illud Evangelii, *Quoties volui*
congregare filios tuos, quemadmodum gallina convocat
pullos suos sub alas; & noluisti? Quæ autem postre-
 mò honorificè de nobis ipsis dixistis, pro priva-
 to Principum erga nos studio, privatas quoque
 gratias iis à nobis referre vos jubemus. Cæterum
 ea nos non aliâ re deberi nobis, quàm ejus à
 quo missi sumus nomine, profiteamur. Hac à
 Commendono habitâ oratione, Germani nullo
 dato responso discesserunt, variè pro cujusque in-
 genio dicta Nuncii accipientes; pars veritate per-
 culsi taciti ingemiscere, fremere alii, ac indi-
 gnari, ea dicere tam celebri loco ausum. Et mox
 conventus ipse dissolvitur, renovatis fœderibus,
 & constituto, vt neque ipsi mitterent ad Conci-
 lium, & metum injicerent Germaniæ Episcopis,
 ne à custodia rerum suarum abscederent. Actum
 inter eos magnis certaminibus est de conciliandis
 opinionibus, quibus dissidebant Palatinus, qui
 totum Calvinum amplectebatur, Lutherique ex-
 plodendi locum quærebat, vt ad Augustanam for-
 mulam Melanchthonis quoque apologia addere-
 tur, contendit: eo enim libro Melanchthon paula-
 tim à Luthero, cui in docendi munere successerat,
 deflectens, viam ad Calvini disciplinam aperuerat.
 Alii item alia adscribi demissè Augustanæ for-
 mulæ, vt cujusque rationibus conducere, aut in-
 geniis aptiora esse videbantur, postularunt. Id
 cum alii indignè ferrent, res in magnam est al-

denique

tercationem adducta. Et Joannes Federicus Vemariensium Dux, Friderici illius filius, qui à Carolo V. armis victus, septemvirali dignitate privatus fuerat, susceptum familiæ suæ inde ab initio Lutheri patrocinium tuendum sibi existimans, quamquam Palatini filiam in matrimonio haberet, tamen adeò foceris auctoritatem non est reveritus, ut palam cum Calvinianum, & Augustanæ formulæ desertorem appellarit, protinusque se concilio proripiens in suum regnum abierit. Quæ res actionem illam, & consultationem omnem abruptit. Nuncii cuncta ordine Romam ad Pontificem perscripserunt, ubi maximè probata ab omnibus Commendoni oratio est, quâ contumaciam Germanorum tam licenter in Romanam Ecclesiam insultantium, egregiè retudisse est visus. Cùm enim aptè ad rem, verèque, tum moderatè simul, ac fortiter, & prorsus pro majestate Romani nominis locutum prædicabant. Nos exitum, actaque in eo conventu paulò fusiùs tradidimus, quia & celebris res fuit, nec scitu injucunda, & veriùs differi, quàm à nobis, qui omnibus rebus interfuimus, à nemine posse est visa.

De reliquo ejus per Germaniam itinere.

CAPUT IV.

NUNCI Naumburgio profecti ad reliqua obeunda digrediuntur. Commendonus Saxoniam intrat, fide priùs ab Augusto Duce acceptâ per regni sui fines tutò transeundi. Is erat Augustus non immiti vir ingenio, & fessus tantâ sectarum varietate, nascentium quotidie, atque intereuntium, aliquam gratiæ, ac pacis cum Pontifice reconciliandæ rationem iniri cupivisset; sed in discordia, ac defectione audacissimi, atque infestissimi cujusque, valentissima semper auctoritas est. Tum improbi, ac turbulenti furore, sapientes necessitate reguntur. Altera, quàm à Naumburgio profectus est die, Lipsiam venit; inde Halam, ut ibi Archiepiscopum Magdeburgensium conveniret. Is erat Joachimi Brandenburgii septemviri creando Cæsari, quos Germani à munere Electores appellant, filius: sed eo non invento Berlinum ad Joachimi ipsius Regiam perrexit, Albi flumine ad Vitembergiam trajecto. Oppidum Lutheri furore, & Caroli V. victoriâ, & Federici Saxonis, & Lantgrayii clade nobilitatum. Joachimus Alberti patris curâ in fide Romanæ Ecclesiæ diu retentus, post mortem inde patris, temporum illorum procellâ abreptus se hæreticis adjunxerat. Sed tamen ex ingenio suo

multa retinuerat de pristinis sacrorum ritibus ,
 multa item ex disciplina Lutheri respuerat. Ad-
 venientem Commendonum perhonorificè hospi-
 tio accepit , coluitque omnibus humanitatis offi-
 ciis, plura ut ne à Catholico quidem præstari po-
 tuerint. Cùm eadem apud illum Commendonus,
 quæ Naumburgii dicta ab se, Collegaque de Con-
 cilio fuerant , differuisset, responsumque pro cæ-
 tera benignitate ejus accepisset , quo magnum
 pacis, & compositionis studium declarabatur, ac
 de Pontifice, & Romana Ecclesia mentionem
 numquam sine honore vsurpasset, cupientem
 deinde discedere, aliquot apud se dies precibus,
 & comitate retinuit, quotidie plures cum eo ho-
 ras consumens, ut numquam nisi agrè à collo-
 quio, ac sermone ejus avelli videretur, viri inge-
 nio, atque eruditione, ut ipse ferebat, delecta-
 tus: inerat enim Commendono gravitas, & fa-
 cundia par, & mira rerum variarum notitia, &
 seriùs, atque efficax sermo. Itaque non difficile
 ei fuisset Joachimum ab illo errore, in quem cre-
 dulitate lapsus erat, ad Ecclesiæ fidem reducere,
 fatentem jam ignota sibi fuisse multa, quæ Com-
 mendonum disputantem audierat, nisi suorum
 auctoritas eum continuisset. Nam Germaniæ
 Principes omnes ipsi doctrinæ, omnium extera-
 rum rerum, morumque expertes, mirum quàm se
 plerumque iis credunt, quos sibi in consilium
 asciverunt, scientiâ juris, aut industriæ opinione
 commendatos. Ii Joachimum deterruere, ne
 oratio-

orationi, cohortationibusque Commendoni affentiretur. Ab eo profectus Brunsvigiis, Lunemburgiis, cæterisque regionis ejus Regulis, Episcopisque conventis, ad Rhenum per Vestphalos iter vertit, visis circa Paderbornam campis, saltibusque Varianâ olim clade, & Arminii victoriâ claris; quæ loca adhuc post tot sæculorum spatium à Germanis cum gloria, & ostentatione majorum suorum virtutis monstrantur. Sed ingenti dolore animi circumiens Saxoniae vrbes afficiebatur Commendonus miseratione tot populorum à propria salute aberrantium, atque impiâ paucorum fraude tantis sese erroribus, ac exitiabili superstitione obligantium. Nec tenere lacrymas poterat, aspiciens tot monasteria, quæ sanè frequentia per omnem Germaniam immanibus ædificata sumptibus visuntur, tot templa magnificis structa operibus, monumenta veterum pietatis, alibi spoliata, desertaque miserabiliter squallere, alibi prorsus diruta, ac vastata esse, quibusdam etiam locis non in profanos modò, sed etiam abominabiles canum, atque equorum usus haberi, vt quibus altaribus sacrificia Deum propitiantia fieri antè consueissent, iisdem jumentorum præsepia locarentur; tantus in quibusdam furor, tanta inventa rabies est. In Ubiis apud Agrippinensem Coloniam, vrbes ejus Archiepiscopum, atque inde bidui itinere adversâ progressus ripâ ad Confluentem Mosellæ, Rhenique, Trevirorum item Archiepiscopum adiit; est enim

uterque è septemviris, qui Cæsarem creant. Tum navigio exceptus secundo flumine ad Oceanum vsque provehitur, tantùm ex itinere ad Clivensem Regulum digressus. A mari Bruxellas petiit, conventâque ibi Margaretâ Philippi Regis sorore, quæ cum imperio iis gentibus præsidebat, in Eburones ad Leodiensem Episcopum transiit. Unde eum haud parvi initium motus in Brabantiam (ea Belgarum regio est) revocavit. Lovanium est ampla, ac nobilis gentis ejus vrbs, in quam studiorum, ac litterarum causâ magnus è totis Belgis, circumjectisque Provinciis adolescentium numerus convenire solet. Ac tum doctissimis hominibus divinarum rerum, & sacrarum litterarum interpretibus florebat. Inter hos quaestio, ac dissensio magnis orta de rebus distraxerat civitatis studia, vehementerque accenderat juvenum animos, ut non modò in scholis palam pro sua quisque sententia contenderent: sed scriptis quoque, librisque placita tueri parabant; quæ res alienissimo tempore novum datura incendium, aditumque hæreticis ad perturbandas Belgarum res factura videbatur. Eò accersitus Commendonus vocatis ad se, qui utriusque factionis capita erant, quâ comiter appellando, quâ leniter castigando, & de rebus ipsis, quæ in disceptationem venerant ex usu differendo, erumpentem illam flammam repressit, neque destitit, donec auctores quoque dissidii in gratiam, concordiamque reduxit. Quæ res non parvam illi

famam , atque existimationem adjunxit ; quippe quos non Magistratus auctoritas , non imperium Præsidis revocare à pertinaci contentione potuerat , vnius viri prudentia , aptusque mulcendis , tractandisque eorum animis sermo , ad pravam æmulationem deponendam pertraxerat. Hac re perfectâ , Pontificis Maximi litteris ad Daniæ , ac Sueciæ Reges vltimas Germaniæ , ac Septemtrionis oras incolentes , proficisci , atque eos invitare ad Concilium jubebatur. Nec ille moram sibi ad proficiscendum fecit ; properans difficillimum iter antequàm exiret æstas conficere , ne hyeme in frigidissimis regionibus deprehenderetur. In Holandiam cum transisset , conscensâ apud Amsterdamiam navi , Oceani sinum , cui incolæ Zuderseæ nomen dixere , sævâ vexatus procellâ trajecit , atque inde per Frisios in Saxoniam , ac Lubecam , nobile ad Balticum mare oppidum venit. Certos hinc homines ad vtrumque Regem misit , & prius voluntates eorum cognoscere , quàm ipse se tam barbaris nationibus committere statuit. Ac Danus quidem juvenis aspero , ac feroci ingenio , & vsque ad eò vino , atque intemperantiæ deditus , vt rarò sobrius inveniretur , interque ipsa pocula efferri insolenter , ac jactari solitus , superbè , ac rusticè respondit , non esse , cur se Romanus Episcopus legationibus sollicitaret. Suecum , qui missus est , comparatâ classe in Britanniam parantem trajicere , ab Elisabetha Regina inani spe conjugii illectum , invenit. Hic

quamquam in Lutheranorum erroribus institutus erat, & tum etiam, ut sibi Elisabethæ animum, cujus magnopere affectabat nuptias, conciliaret, Calvinī scilicet sapientiam amplexabatur; tamen magnificum existimans se in ultimis positum terris tam longinquis legationibus adiri, benignè Commendono rescriptit, sive in Regnum suum, sive in Britanniam, quò propediem transmissurus erat, ad se venisset, verba ejus libenter auditurum, neque ei vllum apud se jus hospitii abfuturum. Commendono, neque Sueciam petere, unde profecturus Rex erat, neque eum in alieno adire Regno est visum, sed Pontificis jussu de eo opperiri, atque interim in Belgas reverti decrevit. A Lubeca bidui itinere Hamburgium venit, opulentum oppidum, ac frequens, non longè à mari, quà se Albis in Oceanum effundit tantus quidem, ac tam lato alveo, ut nos qui ab Hamburgio Stadiam petentes medio flumine navi descendebamus, veluti magno pelago navigantes ripas fluminis ab neutra parte cernere satis possemus, neque ea latitudo non magnarum quoque navium capax, quæ ab Oceano ad mœnia vsque oppidi subvehuntur, variâ merce onustæ: Cymbros olim ea loca, Vandalosque tenuisse credunt, & hodie septem circa civitates pro communi libertate inter se nexæ fœdere, Vandalicæ vocitantur. Ad Bremam inde trajecto Visurgi nobili item Germaniæ flumine, per Frisiæ, ac Vestphaliæ fines in Holandiam, atque inde Bruxellas red-

iii. Ibi Pontificis litteras cùm accepisset, quibus comprobato consilio ejus, vt omiffa ad Regem Sueciæ profectio in Italiam reverteretur, & ex itinere civitates, Regulósque, qui Rhenum circa colunt, adiret iterum, eósq̄, & maxime Episcopos ad Concilium exciret, jubebatur. Per Rhemos Lotharingiam petiit, & regionis ejus Regulo appellato in Treviros, atque ab his navigio per Mosellam vectus ad Rhenum descendit, ac Maguntiam, atque inde Assenburgium ad Maguntinorum Archiepiscopum se contulit. Is est Archiepiscopus septemvirum, qui Cæsarem suffragiis suis creant, loco, ac dignitate princeps. Paulum inde à Rheno discedens ad Herbipolensem, & Bambergensem Episcopos divertit. Ab his Norimbergiam prævalidam Franconiæ urbem, atque inde viso Aistadii Episcopo, Monachium ad Albertum Bavariæ Ducem venit, atque ab eo discedens, decimo tandem, ac septimo mense, postquam profectus ex Italia fuerat, Tridentum pervenit, quò jam frequentes Patres ab Italia, Hispania, Galliáque ad celebrandum Concilium convenerant. Tridento Romam vocatu Pontificis perrexit, Germaniâ, quanta à Belgarum vltimis finibus, Britannicóque Oceano ad Oderam flumen, atque ab Dania, Cymbricáque, & Baltico mari ad Rhetias Alpes patet, omni peragrata, omnibus latissimæ gentis populis, Principibusque aditis, pari industriæ, atque innocentia opinione apud omnes relictâ. Miraban-

tur plerique , quòd cùm tot feroces , & Romano nomini infestas nationes obivisset, omnes non solùm intactus ab injuria , sed ne risu quidem , aut ludibrio vlllo violatus evasit , sive hæc in ipso cautio fuit , seu spectatæ virtutis , atque integritatis fama venerationem ejus etiam apud barbaros fecerat. Nam Germanorum ingenia aspera , indomitæque , quemadmodum vera Dei religio , cultusque molliverat , ac frenum ferocibus animis injecerat , ad humanitatémque traduxerat , ita solutis nunc , abjectisque Christianæ legis , ac disciplinæ vinculis , quibus antea continebantur , efferari iterum , atque in antiquam revolve trulentiam , barbariémque videntur , hæ maximè gentes , quæ longiùs ab exterorum commercio remotæ , interiora Germaniæ colunt. Romæ Commendonus in renuncianda apud Pontificem legatione , multa de Germaniæ vulneribus commemoravit , nihil ibi intactum à pravis religionibus , nihil non pollutum , nihil non inquinatum. Priscæ sanctitatis instituta omnia , aut vi sublatæ , abolitæque ab hæreticis , aut novorum rituum contagione contaminata , & corrupta. Ecclesiasticum ordinem , amissâ majorum disciplinâ , licentiam omnium rerum amplexum , ac plerosque non tam officio , ac studio religionis , quàm vtilitate , ac spe retineri. Episcopos præposteris animis posthabere divinarum rerum curam , & vt suæ sibi fortunæ , opésque , & princeps ille splendoris , ac dignitatis locus , quo inter

101

cæteros eminent, salvus, inviolatusque perma-
 neat, id enixè laborare. Hinc Regulis, ac po-
 tentibus hominibus, quos antè in sua auctorita-
 te habere consueverant, adulari, tantòque dedi-
 tos, atque obnoxios magis esse, quanto illos a-
 vidiùs, aut occupandis Ecclesiasticis bonis in-
 hiare, aut occupatis incubare sentirent: scilicet
 quorum cupiditati, conatibusque obviam ire,
 insolentiámque coercere, & deberent, & si se
 nossent, conjunctaque, & concordia habere con-
 filia vellent, etiam possent, eos ipsi ultro me-
 tuunt, suspectosque gratiâ, atque officiis lenire,
 & conciliare student. Quin Episcoporum quos-
 dam à fide Romanæ Ecclesiæ descivisse, atque
 in Principum hæreticorum clientelam se tradi-
 disse, eorumque rectorum ope ex sua libidine vive-
 re. Ad Concilium arbitrari se eorum venturum
 neminem, paucos missuros, si quidem sibi, qui
 aut valetudine, aut senio invalidi, inhabilesque
 ad laborem, itérque essent, prolixè pollicitos se
 Pontificis Maximi dicto audientes futuros, ac
 Tridentum primo quoque tempore venturos, cæ-
 teros manendi veniam omnes orare, negarèque
 sine evidenti periculo posse ab se Ecclesias, res-
 que suas relinquere, patentes adversariorum inju-
 riis, & absentiam suam opportuniore excubantibus
 in omnes occasiones hæreticis futuras. Adversus
 hæc tot incommoda, quæ apta, atque utilia re-
 media, quibus Catholici, & Ecclesiastici præsi-
 diis, adjumentisque fulciendi, confirmandique

» esse viderentur, quibus inter se fœderibus jun-
 » gendi, obligandique, quò ab inimicorum frau-
 » de, atque vi tuti libertatem suam, munúsque
 » vindicarent, ac neminem magnopere formidare
 » necesse haberent, exposuit. Quæ omnia magnâ,
 » & locorum, & hominum, & rerum illarum no-
 » titiâ, memoriâque differentem attentè audivit
 » Pontifex, acceptúmque, & collaudatum aman-
 » tissimis verbis redire Tridentum, atque eadem
 » Præsides Concilii edocere, iisque tantam Rem-
 » publicam agentibus consilio, atque operâ adesse
 » iussit. Profectus Tridentum cum omnia Præsidi-
 » bus, ut præceperat Pontifex, nunciasset, non diu
 » moratus, ut se paucorum mensium otio à labo-
 » ribus, curisque tam diuturnæ pereginationis re-
 » ficeret, & familiares, ac domesticas res suas, quæ
 » ipsum aliquando præsentem magnopere deside-
 » rabant, constitueret, impetrato comiteatu Ve-
 » netias concessit, ubi ingenti gratulatione acce-
 » ptus à suis, omnique cultus honore, atque offi-
 » cio ab omnibus fuit. Quippe magnum jam esse
 » ejus nomen, magna de rebus ab eo sapienter,
 » atque industriè administratis prædicatio. Æquè
 » & acceptus Principibus civitatis, & gratiosus in
 » vulgus, clarúsque haberi, ut nullum non virtu-
 » ti ejus patere, atque adeò deberi honorem ho-
 » mines existimarent.

Nova

Nova ejus ad Cæsarem profectio.

CAPUT V.

QUIETO, ac tranquillo animo rem suam familiarem, domesticamque curantem, & jam cum studiis, librisque suis in gratiam redeuntem, instruentemque se ad ea, quæ pro sententia dicturus de religionibus, de sacrorum fide, de correctione, atque emendatione morum in Concilio erat, novum de integro injunctum iter ab instituto avertit. Ferdinandus Cæsar, acto Germaniæ conventu, in quo Maximilianum filium successorem sibi in Imperio designaverat, ut ex propinquo Tridentinis actionibus, Patribusque adesset, Oenipontem accesserat, oppidum ditioris suæ haud ferme plus centum millibus passuum à Tridento distans. Hinc ut præsens assidebat Patrum consiliis, mente vir optimâ, & magno in Christianam rem studio, & pietate: sed ex eo genere hominum, qui quanto sunt ipsi probiores, tanto difficilius esse alios improbos arbitrantur. Quæ ingenia maximè opportuna sunt alienam simplicitatem per speciem boni, rectique ad fallendum captantibus. Itaque callidorum quorundam instinctu, quædam interdum movebat, & à Præsidibus Concilii, Concilioque ipso postulabat, quæ turbandis rebus magis, quàm ordinandis, quod ipse cupiebat, fore vide-

O

bantur. Venerat ex Gallia Tridentum eo tempore Carolus Lotharingus Cardinalis, idem & Archiepiscopus Rhemensium, summâ auctoritate vir, summisque & suis, & familiæ opibus: magno item usu, excellentique ingenio, ac doctrinâ præditus; denique animis, genere, dignitate ingens vir; sed has laudes longè superabat ambitio hominis propè immensa, quâ elatum animum stimulabat infana cupido cuncta sub arbitrium, nutumque suum revocandi. Gallia Episcopi, qui satis frequentes partim ad Pontificis Maximi edictum, partim ipsum secuti Cardinalem Tridentum convenerant, non sentire modò cum illo, sed ne audere quidem ab ejus auctoritate discedere videbantur. Cæsaris quoque Legati ventitare ad eum, frequentare domum, ac pelli conserre consilia dicebantur. Incussit ea res curam Patribus, ne turbidi aliquid rebus tranquillè ad eam diem procedentibus, ex his coitionibus oriretur. Id ne fieret, cavendum in tempore rati Præsides mittere ad Cæsarem delectum è Patrum numero aliquem, à quo de Concilii, præfentiùmque rerum statu ille erudiretur, & si quid incommodæ opinionis animo ejus inculcatum à suis hæssisset, evelleretur. Eum denique de Gallorum postulatis, ac de Lotharingii ingenio, atque animo ad vasta semper, atque immodica aspirantis, edoceret. Ad id vnus ex omnibus maximè idoneus visus est Commendonus. Venetiis igitur evocatum proficisci extemplò jubent. Ni-

hil cuiquam eâ tempestate in eo Concilio tam speciosum, tam decorum, tam quod sermones hominum subiret, quôdque plus invidiæ succenderet, accidit. Christiani nominis conventus habebatur, quisquis doctrinæ, quisquis ingenii laudibus vsquam totâ Europâ emineret, ~~T~~recenti fermè Episcopi, tot insignes virtute viri Tridenti tum erant, quorum nemo non par, quantumvis magno negotio, nemo non in eam mitti legationem expetisset. Omnibus vnus, & absens, & non petens est prælatus, tantùm ei superior ad Germanos obita legatio nominis, tantùm existimationis pepererat. Nec ipse opinionem, ac spem sui fefellit. Nam Cæsarem non modò ab omni cogitatione, si qua injecta illi fuerat, novandi aliquid, aut fovendi alterius cuiusquam consilia, quibus arbitria Patrum labefactari, aut scindi consensus, voluntásque eorum posset, abduxit; sed in priore sua mente, ac sententia adeò confirmatum reliquit, vt Lotharingius ipse paulò post ad eum visendum Oenipontem profectus nihil eum immutarit; atque exinde habitum, ac peractum sine suspicione vlla Concilium sit.

*In Poloniam Nuncius Apostolicus ad Regem
mittitur.*

CAPUT VI.

COMMENDONVM Tridento Venetias redire domesticæ iterum res coëgère. Sed ne ea quidem diuturna mansio illi fuit. Nam Pontifex certior factus turbatas magnopere in Polonia res, periculúmque esse, ne hæreticorum factio, quæ tum maximè valens, ac vehemens (vt fere sunt acres primi desciscentium motus) ferebatur, per tumultum, ac seditionem statum illius Regni perverteret; tamquam si, vt quæque pars Reipublicæ ægrotare cœpisset, hujus mandanda curationi foret, Commendonum Patavio, quò se ille tum contulerat, atque privatarum rerum curâ excutum in Poloniam protinus jubet proficisci, maneréque apud Regem, & dare operam, cum vt pristinam sacrorum fidem à perditarum sententiarum contagione, quoad fieri posset, prohiberet: tum sacerdotum ordinem primas in Polonorum Senatu, ac Republica partes obtinentem, in quem maximè incurri ab seditiosis illis, atque amentibus novarum opinionum auctoribus sciebat, ab impetu, atque injuria tueretur, Regem in officio retineret, atque ad amplectendam religionis Catholicæ causam excitarer. Commendonus quamquam perexiguam ad

se comparandum spatium Pontifex concedebat, cupiens maturè eum gentis conventui, quem tum maximè indictum cogi Varſaviam acceperat, intervenire; tamen magnâ adhibitâ diligentîâ paucioribus, quàm quos Pontifex præſinierat diebus, cùm reliquis rebus splendidè instructus, tum egregio comitatu, viæ se dedit. Semper quidem ille magnam curam in comitum, atque familiæ delectu habuit, ne quem ſecum duceret, non temporibus, non moribus ſuis congruentem. Sed tum eo majori quàm antea ſtudio, quo in longinquiorem, & perturbatiorem Provinciam iturus erat, inſignes aſcivit viros, nulli in ea re impendio, aut ſumptui parcens. In quibus excellentes litterarum, & doctrinæ laude fuère Paulus Emilius Joanninus exquisitâ, ac multiplici eruditione vir, qui poſtea Montaltensium Epiſcopus in Picentibus fuit; & Federicus Pendaſius, ſummus ætatis ejus Philoſophus, cujus non multò poſt ex ipſa Polonia magnâ propoſitâ mercede à Veneto Senatu, vt Patavii publicè Philoſophiam doceret evocati, atque inde Bononiam translati, nomen inter cæteros acuminis, & ingenii famâ claruit. Commendonus igitur Patavio Novembri menſe proſectus, celeritate, quanta per ingruentem hyemem, impeditâſque multis rebus vias adhiberi potuit, iter intendens in Poloniam, atque Varſaviam in tempore venit. Præceſſerat magna de prudentia, ac virtute illius fama, cùm multorum gentis ejus hominum, quos

ipse antea amicitia, & consuetudine devinctos habebat, sermone, & litteris celebrata, tum maxime prædicatione Stanislai Hosii Cardinalis Varmienfis, vnius è Concilii Præsidibus, cui cum Commendono plurimus vsus, & familiaritas intercedebat. Itaque & advenientem Chelmenfis Episcopus, & Plocentium Palatinus primarii homines perornato, ac frequenti comitatu ad tertium ferme lapidem obviam Regis missu egressi cum omni humanitatis, ac benevolentia significatione acceperunt; & apud Regem ipsum singulari in honore, atque dignatione fuit. Vim enim illam ingenii, quæ in eo semper summa enituit, atque vitæ integritatem, & modestiam Rex adeò suspexit, vt quamquam ipse cupiditatibus suis impotenter parere assuesset, tamen alienæ virtutis haud sanè obtrektor; & diligere eum, & certè revereri magnopere visus fit.

De sacrorum disciplina in Polonia depravata.

CAPUT VII.

REGNUM Poloniae Sigismundus Rex Augusti hujus, ad quem Commendonus venerat, pater, diu temperato, justoque imperio habuerat, filioque moriens firmum, atque stabile reliquerat, vir cum cætera rectus, & rei suæ probè gnarus, ac prudens, tum eximiâ, & constanti in

Christianam religionem fide. Qui cum junctos sibi amicitia, & affinitate Germaniæ Regulos aliquot haberet, iis sacrorum jura turbantibus adeò non favit, ut graviter correptos missis legationibus ab exitialis sententiæ ausu deterrere conatus sit, florentem Germaniæ statum, roburque validissimæ gentis convelli, atque infringi confusione illâ religionis identidem monens. Idem paulò post ab eodem furore desciscentes cum omni propè Germania à Carolo V. Federicum, & Lantgravium, armâque moventes, & se ad societatem ejus belli promissis ingentibus sollicitantes, non rejecit solùm, sed cladem, quâ mox afflicti corruerunt, utrique prædixit; adeoque cavere, atque alieno periculo sapere didicit, ut nec ipse se in illud bellum interposuerit, nec privatim ex suo Regno quempiam ulli parti militare sit passus, quod apud Polonos gentem ex legibus suis, non ex Regum libidine viventem, & maximè gaudentem libertate, non mediocris curæ, atque diligentia fuit: tantùmque omni tempore studii posuit in eo, ne qua contagio pestiferarum opinionum in suum Regnum maneret, ut ne libera quidem suis commercia cum Germanis reliquerit. Mercatores, ut aditu in Regnum non prohibuit, ita licentiâ invehendi, ac per colloquia, cœtusque disseminandi novam religionem, acerbis edictis, ac pœnis frenavit, planèque coërcuit. Quin ne parentibus quidem, quod antea fiebat, mittere in civitates Germa-

niæ liberos disciplinæ, ac litterarum causâ permisit, nisi quas integras, nec illâ pollutas esse lue constaret, quamquam huic curæ ejus molestum adversarium experiretur Albertum Brandenburgium societatis Theutonicorum in Prusia Magistrum, qui cum à religione defecisset, idem virus, quo societatem suam non multò post oppressit, etiam in Polonia spargi cupiebat. Sed Sigismundus hoc studio, curâque, quandiu vixit, ad ultimam ^{autem} vitæ senectutem pervenit, si non inviolatum à peregrinis religionibus Regnum præstitit, certè incrementum sumere eam pestem non est passus. Post mortem inde ejus, nec consilium par, nec animus ad eam curam Augusto filio fuit. Ita spes erecta eorum, quibus per hæc crescendi materia quæritur. Secutum filii, matrisque dissidium, quo Regis, legumque resoluta majestas, latè aditum excubantibus in occasionem hæreticis patefecit, continuoque omnis errorum, ac perditarum opinionum cohors irrupit. Fortè amissâ Isabellâ vxore in amorem Barbaræ Radgivillæ Augustus illapsus erat, cui mulieri claro in Lithuania genere, ac principe familiâ natæ omnium rerum, quàm famæ major semper cura fuit. Prostratâ pluribus pudicitia, ab iis ipsis formam, corpusque, & mollem lasciviam laudantibus deductus ad eam primò Rex ferebatur. Cæterùm utcumque potitus, adeò blanditiis, & consuetudine ejus est irretitus, captusque, ut brevi mulier non contenta vi, atque

que potentiâ, nomen quoque conjugii, & mox Reginae appellationem affectarit. Idem Augustus ipse eo impensius cupere, quo plura adversarentur, ut ferè humanum ingenium vetita flagrantius appetit. Id enimverò mater, fororesque Regis, haud aliter quàm dedecus ingens domus, ac dehonestamentum averfari. Mater erat Bona Sfortia, Galeatii, & Isabellæ Aragoniæ filia, illius cujus injuriæ funestam illam, ac calamitosam faciem accenderunt, quâ, Italiâ Gallorum petitâ armis, ac diuturno vastatâ bello, omnis propè Patrum memoria conflagravit. Bonæ ingenio materni inerant spiritus, & minimè muliebres curæ, & viro assueverat ab senectâ, ac miti naturâ vxori obnoxio, ut non consortem modò Regni, sed sæpe arbitram ageret. Filium ipsum Regem imperiosè habuerat, eo exuentem matris obsequium impatientius tulit. Et Barbaræ amores ipsa exploratius norat, ut ferè turpia fœminarum fœminis, quàm viris celerius, certiusque noscuntur, & filio objectabat. Quæ igitur ne honestam quidem, & probam è privata domo nurrum toleratura fuisset, scortum vsque ad æmulationem sui, nuptiâsque, & regium nomen, quod ipsa jam spe satis polluisset, extolli ferociter fremebat. Eo Augusti animus magis accendi, nec mora nuptiis fuit. Sed quia non ut conjugis, ita Reginae quoque nomen, ornatumque, & insigne Regium tribui ab illo, aut ne tribueretur obsisti, intercedique à matre poterat, nisi Senatus vo-

luntas accederet, sine cujus ordinis auctoritate nihil in Republica decerni ex legibus Polonorum potest, magnis jacturis conciliare, ac trahere ad se quisque Principum animos, singulorumque affectare sententias. Augustus suum cuique dicere in deligenda vxore iudicium, nec Regem non
» æquâ cum cæteris conditione esse debere. Quæ
» in matrimonii jus, in domum Regiam, in fortunarum, ac totius vitæ societatem recepta jam sit,
» cur ei Regium nomen, & par cum viro honos,
» qui mos in privatis valet, negetur? Bona adversus hæc turpitudinem nuptæ, incontinentiam filii obijcere, & si juvenis infirmitate lapsus nominis, ac decoris sui curam abjecisset, publicam fraudem, noxamque abesse debere, nec ipsos alienæ intemperantiæ participes, ac suffragatores fieri, scilicet Reginam appellarent, haberentque, quam nemo domi suæ nurum, ob vitæ proba passurus esset. Vicit tamen respectus Regis, majestatisque, & conjux Barbara, & Regina appellata est. Cæterum dum discordant ipsi, Regia vis hebetatur, & impunitas, & licentia dominatur. Ita Regnum brevi, ex levissimi cujusque libidine, peregrinis sacris, institutisque, & opinionibus novis oppletur, dispergentibus latè viris multis novitatis Doctoribus, ut numquam defunt, quibus captæ errore mentes emolumento sunt. Nec secretò, atque intra privatos postes Christiani ritus contemnuntur, sed in publico etiam, ac palam novarum disciplinarum rationes,

ac præcepta traduntur, cœtus, concionésque mixtæ hominum, mulierúmque turbæ habentur: novis ritibus res divinæ, precationésque fiunt. Vetus & à majoribus sanctè culta religio eluditur, irrisuíque habetur, incestóque ore, ac maledictis incessitur, ac multis passim locis aboletur: templa invaduntur, bona Ecclesiarum ab alienis dominis occupantur, fortunæ diripiuntur, sacerdotes sedibus suis pelluntur, omnes denique ceremoniæ, omnia pietatis jura confunduntur. Principes quoque viri, & serpenti latiùs quotidie malo pars magna Senatus, eâ contacti labe habebantur, validiórque factio erat, quàm vt leges, aut Regem timeret. Jam non impetu solùm, sed tempore etiam invaluerat morbus, cùm Commendonus in Poloniam venit, atque hæretici Ecclesiasticorum exitio maximè imminentes, ad eorum accidendas opes Senatusconsultum à Rege proximo superiore anno extorserant, quo sacerdotale jus magnopere minui videbatur, auctíque animi de vetustis legibus, quæ adversus violatores sacrorum institutæ apud eos sunt, abrogandis, agitabant. Et illi quidem (vt mos perpetuus omnibus hæreticis) quamquam diversis ipsi sententiis, rationibúsq; inter sese pugnent, studia adversus nos conjuncta habebant, ardentésque animis, & conatu summo cœptis incumbabant.

De dissensione inter se Episcoporum in Polonia, & quorundam consiliis à Commendano repudiatis.

CAPUT VIII.

APUD Catholicos nihil acre, nihil vehemens, nihil quo stare, atque niti firmè consilium posset, cernebatur. Segnes, & cui vni fidere videbantur, causæ indormientes agebant, & malis haud aliunde majus, quàm ex bonorum mœrore incitamentum. Episcopi, quorum ^{summa} semper in Senatu, & in Republica auctoritas fuit, quique conjunctis viribus, animisque facilè non restitissent modò adversariorum conatibus, sed etiam in officio manere eos, & parere legibus coëgissent, tantâ dissoluti, ac dissipati discordiâ, in tot scissi studia, tantisque in occulto odiis, mutuâque invidiâ dissidebant, vt nemo eorum non reliquis omnibus infensus, invisusque esset. Ita nihil ab his in medium consulebatur, adversariorum amicitiiis, gratiæque fervientes, suæ quisque privatim rei studebat. Jus, ac Respublica in medio jacebat. Duo erant eorum, & ordinis sui, & Senatus totius loco, & auctoritate facilè principes, Jacobus Ucangius Archiepiscopus Gnesnensis, & Philippus Padneuius Episcopus Cracoviensis, ille honore, hic divitiis, & opinione in-

genii præstabat. Inter hos præcipuè , nec obscuræ similitates cùm essent , dispares animis , consiliisq; , par cupiditas miscendi , ac turbandi res sollicitabat. Ucangio inhæserant novæ opiniones , quibus inquietabatur animus suâ sponte varius , inconstans , & novis vsque studens rebus , vt si perturbatâ Republicâ invec̄ta nuper disciplina , religioque prævaluisset , exclusâ Romani Pontificis auctoritate , summum se Antistitem , ac Principem sacrorum in Polonia fore , ad summâsque opes perventurum , vt suæ quisque cupiditati blanditur , sibi persuaserat : neque ex hæreticis decerant , qui assentando spei illius alimenta subjicerent. Apud Commendonum is prisçæ religionis studium simulans , deplorabat perditas Catholicorum res , dissidia Episcoporum , cæterorum languentes animos incusabat , Regémque deditum adversariis omnia illis indulgere querebatur. Hunc inde coërcendum minis , ac denuntiacionibus terrendum esse differebat. Catholicos infensos ei esse omnes ob crebras in Magistratibus , publicisq; muneribus repulsas , & favorem in adversarios ; nec eorum defutura studia , si se ipse Romani Pontificis nomen , auctoritatémque præferens , Ducem præbuisset , ac Regem ipsum ingenio timidum , atque audenti opportunum , metu subactum , sibi obnoxium fecisset , scilicet his consiliis averti Augustum à Pontifice , tradique hæreticis , atque ita suas procedere rationes , cogitatâque cupiebat. Padnevius quoque idem de

Rege terrendo, quamquam diverso animo suadebat. Neuter publico bono, sed suæ quisque rei tendentes, privata consilia habebant, ad ea aptam sibi facere Rempublicam cupiebant. Hic auctoritate, & gratiâ Regis tantus paulò antè fuerat, ut omnia arbitrio suo subjecta haberet. Eâ non deciderat solùm, sed ut plerumque acrius ex magna benevolentia exurgit odium, invisus, suspectusque irâ, atque invidiâ æstuans agebat. Et superbus, atque indomitus animus, & dominari assuetus, eminentibusque inter cæteros, opibus subnixus quiescere non poterat. Regem sibi magno aliquo periculo, metuque implicandum callidè rebatur, tum aut necessitatibus compulsus ultro ad se venturum, aut locum sibi ad violationem ex eo aliquem futurum sperans. Eum igitur accusans apud Commendonum magnis criminibus ut reum agebat, nihil leniter agendo profecturum, opponendas formidines, intentandas minas, denunciandum periculum esse. His infirmum, & fractum animum, & ex conscientia omnia timentem in fide, atque Pontificis Maximi futurum. Nihil fallebant hæc consilia Commendonum, qui & ipse per se satis utriusque ingenia tractando perspexerat, & percunctationibus, quibus primum semper tribuere tempus consuevit, aperta & explorata omnia habebat. Itaque longè aliâ, quàm quâ ipsi voluissent viâ ingressus, Regem non asperandum minis, quæ nisi prompta vis ad cogendum adfit, plerumque vanæ evadunt,

aut in intempestivè feroces recidunt: sed crebris orationibus hinc confirmabat adversus metus quosdam, qui ei à falsis, callidisque hominibus ostentabantur; hinc monebat, ne ipse se, Regnumque in id discrimen ultro conjiceret, quod connivendo, atque indulgendo, vitare posse confideret. Quippe sic quidem contrahi, majoraque in dies incrementa capere id malum, constare. Quid hac temerariâ licentiâ decedendi à fide, quam majores nostri de divinis rebus habuere, fieri aliud, quàm jus, morem, leges publicas sperni, infringi, subverti? Regni fundamenta subrui, ac labefactari? Adimi Regibus vires, ac tradi multitudini, & seditiosissimo, ac audacissimo cuique adjungi? Eo ipso, quòd ille sæpe quereretur esse quosdam, quorum apud nobilitatem auctoritas valeat, ut illi plus privatim, quàm Senatus, ac pene quàm ipse Rex polleant: propterea quòd iis multitudo fidat, eorumque orationi assentiatur, admoneri eum, & ad cogitationem rerum suarum converti debere, nec ultra parti invalescere eorum audaciam, qui excussâ omni legum reverentiâ ex libidine sua omnia agant, cœtus cogant, Concilia habeant, concionibus seditiosis homines à vero Dei cultu ad peregrinas ceremonias, & perniciosos errores avertant; qui denique sibi tantos spiritus, tantam arrogantiam sumpsere, ut pæne jam nec ferri, nec corrigi posse videbantur. Ad hoc Dei quoque metum injiciebat, cum numinis sui vindicem, ultorem-

injiciebat

» que , seu neglectæ , seu pollutæ religionis futu-
 » rum , tantóque graviores pœnas ab iis repetitu-
 » rum , qui veluti in custodia locati legum , ac pu-
 » blicorum sacrorum sunt , quanto eos celsiores
 » inter mortales honore , imperióque præstare , ac
 » præfulgere voluit ; nam in minuenda , violandá-
 » que divinarum ceremoniarum disciplina , Deique
 » opinione , aut jussis perversendis , qui alios , cum
 » possint , ab impio ausu non coërcent , exitiosius
 » peccare , quàm illos ipsos , qui alienâ fraude in-
 » ducti , mentis errore labuntur. Excitabat præter-
 » ea illum parentis sui summi viri , ac Regis in il-
 » la propulsanda peste diligentiam , ac pietate ; in-
 » terdum vicinæ Germaniæ , & tum maximè fla-
 » grantis Galliæ ruinas , cladésque memorans , vt ex
 » alienis malis vtilia sibi exempla caperet , hortaba-
 » tur. Episcoporum verò gratiæ reconciliandæ ma-
 » gno studio , curaque intendit , rei cum spissæ spon-
 » te suâ , nodisque inextricabilibus plenæ , tum eo
 » difficiliore , quòd palam amicitia , & benevolen-
 » tia simulabantur , odium , & obtrectatio in occul-
 » to erant. Ipse & singulos monendo , rogando ,
 » obtestandóque castigavit , & omnes in vnum coa-
 » ctos multis sæpe , & gravibus verbis , est adhor-
 » tatus , vt communem causam communibus con-
 » siliis agerent , neu se , neu dignitatem suam per-
 » tinaci discordiâ proderent , ad eamque everten-
 » dam , gradum , aditumque hæreticis ipsi facerent.
 » Si consentientibus studiis , animisque amplexi
 » Rempublicam fuerint , non magno negotio vul-
 nera

nera Ecclesiæ in eo Regno à paucis hominibus «
 imposita sanari, & legibus, quas majores eorum «
 ad sancendam Ecclesiastici ordinis majestatem, «
 firmandamque religionis fidem piè, sapientèrque «
 condiderunt, vim suam reddi, & aut falsa animi «
 opinione deceptos revocari, aut nimia ambitio- «
 ne, & cupiditate provecos cohiberi, & sub le- «
 gum jura compelli ab iis posse: Sed quo majores «
 in Republica opes eorum, quo honor, dignitaf- «
 que præstantior esset, eo promptiùs privatas si- «
 multates pro publica salute deponere, & patriæ, «
 & religioni, quæ tam ab dissidio eorum, quàm «
 ab alieno scelere graviùs laboraret, remittere de- «
 bere. Id ab iis fidem, id munus, atque officium «
 ipsorum postulare, id Regem, id Senatam velle, «
 id omnes bonos flagitare. Quem quidem Regem «
 ne quidquam ab singulis, aut incusari, aut appel- «
 lari, si vniversi disjuncti, dissipatíque sese ab ad- «
 versariis obterendos, atque subigendos vltro tra- «
 derent, qui vt intenti, vt vigilantes videantur, «
 somno, ac socordiâ Catholicorum fieri, & auda- «
 ciâ, & consensu eos, non viribus terribiles esse. «
 Hujus generis orationibus sicut planè mederi im- «
 butis pravâ æmulatione, atque invidiâ animis «
 non potuit, ita est affecutus, vt alios adjungeret «
 sibi, alios verecundiâ obstrictos contineret, æ- «
 quioribusque & erectioribus ad omnia vteretur. «
 Per hæc, taliâque cum magnam sibi fidem, at- «
 que existimationem apud Regem, apud omnes «
 fecisset, multa salubria in Republica hortatu, at-

Q

que consilio ejus acta, multa, quæ evertendæ pietati fuissent, rejecta sunt. Cùm tributum Rex decerni sibi extraordinariæ magnæ pecuniæ in sumptus belli, quo tum à Moscis, trans Boristhem carpebatur, vehementer cuperet, hæretici per factiosos, ac populares homines rem impediebant. Id callidè molientes, ut inde concessi tributi mercedem decretum abrogandis, aut infirmendis legibus, quæ contra nova invehentes sacra, aut de veteribus quidquam mutantis sunt, auferrent. Etenim hoc vno telo multis in locis petita, gravissimèque vulnerata religio est. Nam capti, percitiquè pravis erroribus populis jus, quibus velint ceremoniis res divinas procurandi, ac de Deo, ut cuique visum sentiendi, loquendique à Regibus pretio mercati sunt. Et Reges ipsi proditam religionem à cultu, & pierate abductam ad præmium, & quæstum transfulère. Nil ergo mirum, si tempestate nostrâ sæpe evenisse videmus, ut & populi irato, & majestatis suæ violatores vlciscente numine, omnibus discordiarum, ac bellorum cladibus affecti sint, & Reges, quam semel multitudini licentiam peccandi in Deum, & in majorum instituta, empti, ac deliniti pretio laxavere, ad eam ne adversus se quidem ipsos cohibendam potentes inde fuerint: justamque illis ea in pœnam verterit, ut intestinis seditionibus, suorumque factionibus vexati, vno tempore, & imperii vim amiserint, & exhausti sumptibus inopes, atque egentes, usque

obsequi vulgi studiis, & turbulentissimi, & audacissimi cujusque libidini obnoxii agere cogantur. Id tum ne fieret vna obstitit vigilantia Commendoni, atque industria, quâ factum est, vt & Rex pecuniæ collationem, quam voluit, sit consecutus, & animadversâ fraude, ac malitiâ hæreticorum, etiam in posterum intentiores ad cavendum, & Rex ipse, & Catholicorum Principes fuerint.

*De Bernardino Ochino, hæreticisque aliis per
eum à Polonia pulsis.*

CAPUT IX.

PATEBAT eo tempore Polonia non civium modò, sed exterorum quoque licentiæ, quorum erat omnium mira impunitas. Quicumque aut ob noxam, malumque in religione sensum, patriâ pulsus, aut ne sub legibus viveret sponte profugus, in Poloniam se veluti in asylum conferebat. Ibi nemini deerat ex nobilium numero aliquis, qui in fidem receptos tegeter, foveretque, alii insitâ vanitate ingeniis, alii rerum ipsarum novitate illiciebantur. Ex Germania, Gallia, Italia corruptores aderant, ac prohibente nemine, & inanissimo quoque dictis applaudente, sua quisque somnia venditans, cœtus æmulantium studia profligatæ doctrinæ habebant, & li-

centiâ linguæ grassabantur. Eòdem Bernardinus quidam Ochinus confugerat, & præter cæteros magno concursu, & assensu audiebatur. Is erat ex Etruria Senensis civis, qui cùm primam ætatem inter Franciscanos, quos Minores vocant, egisset, inde deflexisse eos à moribus priscis, longèque à Magistri ratione aberrasse ferens, quæ contemptu humanarum rerum contineretur, secesserat ab iis, nactúsque sententiæ suæ sectatores, quos & auctoritas ejus & amor religionis attraxerat, societatem Capuccinorum revocatis Francisci institutis, cum Matthæo quodam Urbinate, antiqui moris, & magnæ simplicitatis, atque innocentiae homine constituerat. Horum est vita omnis (nam propagata inde disciplina est, ac per omnem Italiam latè diffusa, vigetque nunc maximè sanctissimis, & innocentissimis referta viris) dura atque inops; cibus illis, victúsque in dies quæsitus simplex sine lenocinio, aut conditione vlla: pellere non irritare famem, corporique alimenta præbere, non etiam oblectamenta volunt: quod crebris insuper jejuniis, vigiliisque exercitum, domitúmque habent, quo purior mens, solutiórque divinarum rerum contemplationi, atque cultui vacet. Vestitus cæteræ vitæ congruens horridus, vilisque, vnicâ tunicâ, ac brevi pallio operiuntur, è ciliciis, aut non ab simili materiâ confectis, perpetuóque iisdem nullo æstatis, aut hyemis discrimine, sine calceis nudo pede per nives, per saxa, aspretaque incedunt,

42

crepidati tantùm sacra faciunt. Quietem aut humi, aut perangusto grabato, stramentove recumbentes, capiunt, non aliâ, quàm quâ amiciuntur veste contacti. Domicilia eorum rarò in Urbibus, pleraque omnia in solitudine hominum. Denique omnis est in eo disciplina, vt à corpore, humanisque curis abstractus animus divinis operetur rebus, paupere victu, cultuque, & religione gaudens. Ochinus aliquot annos in illa asperâ, atque egentis vitæ patientia perduravit. Pascebat scilicet, sustentabatque animum hominis mirè levis, & sui amantis, & ad omnem asperitatem perferendam firmabat gloria, & sanctitatis opinio, quæ illum sic viventem est consecuta. Et fuit præterea vir ipse non ineruditus, quamquam majori multò verborum, quàm rerum doctrinâ excultus, sed patrio sermone (nam Latinas litteras vix didicerat) in eo quod sciret adeò comptus, ornatuque, & copiosus, vt mirum in modum captos specie, ac nitore orationis teneret audientium animos. Nam hominum nostrorum plerique conciones, quæ more antiquitus tradito de divinis rebus in templis habentur, frequentant, celebrantque, non tam quidem, quo mentem præceptis cælesti doctrinâ haustis instruant ad religionem, ad pietatem excitent, quàm quòd ducuntur orantis ingenio, & genere illo speciosæ, & omnibus luminibus, omnibus vndique floribus exornatæ, atque expolitæ orationis delectantur. Cæterùm inde nihilo meliores effecti,

Q iij

planè iidem abeunt, qui venerant. Pari vanitate Concionatores ipsi quidam, quò sibi audientiam faciant, hanc ipsam delectationem studiosè aucupantur, auriúmque voluptati omni arte morigerantes inserviunt omni verborum lenocinio, atque omnibus orationis illecebris influere in animos student. Quibus mihi non fructus, vtilitáque proposita populorum, esse videtur, quos docendos, instituendósque susceperunt, cuius rei causâ is est in Rempublicam vsus concionandi introductus, sed placere ipsi, laudarique, quàm proficere alios malle. Quò enim de rebus maximis, atque gravissimis, de Deo, de pietate, de religione, de vitæ disciplina, sacratis in locis ante aras, ante simulacra Dei, & veluti ipsius instinctu numinis dicentibus, inanis ille, atque indecorus apparatus, sonitúsque verborum? Quò illa tanto artificio, & varietate distincta, tanto delibuta fuce, tot flosculis conspersa, tot compta concinnis, tot denique coloribus illita, atque picta oratio? Et hi quidem quam vim, quam auctoritatem habeant aut ad impellendos, aut ad continendos homines, vt vitiis absistant, virtutem amplectantur? qui in re tam severa tam leves, ac dissoluti sint, & permulcendis modo animis, ac suavitate perfundendis, non frangendis, evincendísque intendant? In quo tanta est sæpe quorundam intemperantia, tantum blandiendi, ac placendi studium, vt nullâ quid rem, quid locum, quid ipsos deceat, ratione habitâ, ne te-

iii 9

nerioribus quidem, & amatoriiis verbis interdum abstineant. Quis non tam animi à terrenis abducti curis ad cælestium cogitationem eriguntur, quàm titillantur sensus, & ad jucunditatem, voluptatémque molliuntur. Res sacræ, divinæque puram, castam, simplicem orationem, quales mores desiderant: verba delecta, si vis, non tamen nimia cum cura exquisita, & vndique excerpta, vt dignitatis major, quàm gratiæ, ac leporis ratio habita videatur. Sententiæ, quæ gravitate, ac severitate laudentur, non tantum specie, ac venustate placeant: quæ admirationis, ac terroris audientibus, quàm delectationis plus incutiant, perrumpant pectora, vnde noxios affectus expellant, non molliter influentes foveant; denique doceant, & ad probitatem, pietatémque instituant, non ad levitatem, vanitatémque erudiant. In Ochino (vt ad institutum revertamur) præter eloquentiæ famam, & hanc ipsam orationis suavitatem, & cultum, ætas, genus vitæ, horridus ille ornatus Capuccinorum, promissa, & fluens infra pectus barba, argentea canities, pallor, ac macies oris, & magno studio, artèque simulata imbecillitas corporis, & sanctitatis opinio, propè excefferant humanæ admirationis modum. Ubi cumque concionaturus esset videre erat excitas sedibus suis civitates, nulla templa multitudinem capiebant, mulierum turba pæne major, quàm virorum. Si quò transisset, vndique ex omnibus locis occurfus ad eum au-

diendum fiebant. Nec verò à plebe solùm ille, humilibúsque, sed à principibus quoque viris, regulísque colebatur. Advenientem hospitio, obviam itionibus accipiebant, pari studio, honoréque abeuntem prosequiebantur: & ipse quantum poterat omni arte augere famam, ac venerationem sui. Iter non aliter, quàm ex disciplina nudis pedibus facere, tam tenui valetudine ætatéque jumento insidentem nemo vidit. Quæ vitare nequivisset Principum hospitia ingressus, magnificentiâ ædium, vestium, ornamentorum, nihil de instituto moveri. Apparatis epulis adhibitus cibo non plus vno, eoque communi, ac simplici vescebatur; pari vini abstinentiâ. Datis lectis mollibus, ac pulchrè stratis, oratus, uti fessa membra quiete commodiori cubili sumptâ reficeret, humi extento pallio cubabat. Hinc incredibile est, quantum ejus nomen totâ Italiâ, quantus illi honor ab omnibus haberetur. Cæterum ut falluntur qui certam gloriam, quæ tantum in vera virtute firmè consistit, fictâ virtutis imagine se consequi posse, & diurnam pietatis simulationem sustinere mente aliter affecti sperant, inflatus, elatusque tantis hominum in se studiis, tantâ sui prædicatione, animus sua sponte levis, & inconstans adeò sibi placere, sese amare, ac tanti suam æstimare fortunam cœpit, ut spem ad immodica, vastaque homo Capuccinus adjiceret: Sed cum apud Pontificem Maximum non quanti ipse crediderat se, suaque in Rempublicam,

blicam, ac religionem merita fieri, nec spei, & cupiditati suæ Pontificis iudicio responderi intellexit; mente malâ irâque stimulante, ne continere quidem se potuit, quin ex ipsis concionibus quædam interdum sub ambagibus jaceret, queis Pontificis ipsius majestas, auctoritasque perstringi, minuîque videbatur. Hæc vbi excipi, animadvertique sunt cœpta, & in vulgus quoque suspicio manavit, sub tanta sanctitatis ostentatione ambitiosum, & contumacem latere animum; paulatim digredi ab illo homines, in diésque senescere ejus fama, gratia quoque, quâ latissimè pollebat, languere, minuîsque quàm antea frequentari. Postremò cum ad ipsum quoque Pontificem ea delata essent, Romam ire, & purgare sese, & coràm diluere, quæ objicerentur, jubetur; nec tamen vincula, aut custodes adhibiti, sive parum creditum criminibus, sive tantum dignitati ejus tributum. Veronæ apud Joannem Matthæum Gibertum civitatis ejus Episcopum fortè erat, cum Pontificis maximi voluntas perlata ad eum est, quem commotum, dubitantemque cum sensisset Gibertus, vir cum egregiè pius, & Episcopalis officii laude excellens, tum Ochini ipsius ob innocentia opinionem in primis studiosus, magnopere hortatus est eum, ut porro Romam iret, & veritate fretus animi, ac sententiæ suæ rationem apud quos Pontifex jusisset, exponeret, eaque, de quibus insimularetur, constanter refelleret. Ille deterrente hinc

R

metu ex pravæ mentis conscientia, inde hominum existimationem verens, si defugere iudicium videretur, Veronâ profectus consilii atque animi anceps, tamen Bononiam vsque processit. Ibi tum erat Legatus Gaspar Contarenus Cardinalis, à quo benignè quidem pro pristina amicitia hospitio est acceptus, sed facultatem cum Legato de rebus suis colloquendi, quam cupiebat, non habuit, quòd æger Contarenus tum maximè decumberet eo morbo, qui supremus illi fuit. Itaque manere, atque opperiri tantisper, dum Cardinali melius esset, iussum; vt est suspicax eorum ingenium, qui gravis alicujus delicti conscii sunt sibi, qui omnia circumspiciunt, omnia timent, & quam meriti sunt pœnam semper ante oculos versantem habent, ingens hominem occupavit suspicio, ne per simulationem valetudinis, ipse à Legato detineretur, quo inde appositâ custodiâ etiam invitus ad dicendam causam Romam perduceretur. Hoc metu percitus, cum rogando, instandoque introductus tandem ad Legatum esset, & cum æstuantem feбри tantùm salutasset, eâdem nocte fugæ consilium cepit: sumpto communi sago, abjectoque cucullato indumento primus disciplinæ ejus desertor cujus auctor extiterat, ad hæreticos transfugit; atque hic finis illi mentiendæ sanctitatis, & ferendæ alienæ personæ fuit. Cum enim ad eos homines, atque in illa castra venisset, vbi in summa rerum omnium impunitate pro ingenio cujusque, ac libidine vi-

vebatur, ita se statim in eorum formavit mores, ut ab illa continentia, ac modestia professione, votoque, quo constrictus erat, sacerdos, & Capuccinus, & sexagenarius sibi ante omnia virginem juvenulam per matrimonii nomen junxerat, omni que exuta jejunandi, vigilandi, precandi, corporis domandi consuetudine, memoriaque, cum adolescentula vxore liberis operam daret, atque vitam penitus eadem cum caeteris licentia institueret, ut non immerito prioris vitae austeritatem, ac religionem occultae ambitioni, novam intemperantiam moribus suis adscribe- rent homines, sed ut ferè perfugis vsuvenit, initio benignè, mox per contemptum habitus, spre- tusque, apud quos in summo se honore futurum speraverat, ad tuendam nominis sui auctoritatem, quod in primis populare, ac plausibile rebatur, totam aggredi religionem, nec contentus iis, quae tum erant falsae, & ab Ecclesiae scitis abhorren- tes opiniones, novas ipse invenire, conflare, & comprehensas scriptis in vulgus edere, quae ex Etrusca in Latinam linguam amici vertebant. Et quidem non, ut alii, de perturbata morum disci- plina, de Ecclesiae institutis, de cibis vetitis, de coelibate vita sacratis hominibus indicta, negato- que conjugii jure, de divina hostia populo aut in altera, aut in utraque specie impartienda, caete- risque hujusmodi, quae quamquam gravia, & ad- versantia veritati, tamen solemnia illis jam, & vsitata, sed audacius se in ipsum profundum im-

mergens, ne senescentis Lutheri signa secutus videri posset, ac signifer ipse, atque dux ferretur, in ipsam Dei notionem invasit; & sententiis Ecclesiae discerptis, partibus, personisque confusis, & aut revocatis antiqui Arii opinionibus, aut deterioribus additis, ipsius nomen, atque vim Trinitatis nefarie, ac scelerate impugnare, atque perturbare cepit, prorsusque ad ultimum impietatis præceptis ruere, & cum initio apud Helvetios confedisset, pari inde inconstantiâ sedes, atque fidem in dies mutans, omnem pervagatus Germaniam, Britanniamque atque undique explosus, postremò se in Poloniam contulerat, & Cracoviæ, ut ostendimus conciones, cæterisque habebat. Referre hinc non pigebit verba ipsa orationis ejus, quam primam ad Italicos homines habuit, qui studio videndi, atque audiendi hominem frequentes quot Cracoviæ erant (& plures ibi negociabantur) ad illum adierunt; quæ nobis ipsi retulere, qui interfuerunt. Hos fratres
 » appellans, Cavete, inquit, putetis ad alium vos
 » hodierna die visendum, quàm ad verum JESU
 » CHRISTI Apostolum accessisse; Quin ego plu-
 » res, & majores pro nomine, atque gloria Christi,
 » & pro illustranda cælestium rerum veritate, la-
 » bores, atque ærumnas perpeffus sum, quàm aut
 » fides fiat pati hominem posse, aut vllus Apосто-
 » lorum vnquam tulerit. Neque verò propterea
 » quòd mihi, ut illis, edere miracula, atque por-
 » tenta facere datum non est, fidei minùs nobis

debetur, quàm illis, nam eadem nos ab eodem
 accepta Deo docemus: ac satis magnum miracu-
 lum, atque prodigium est ea à nobis perferri po-
 tuisse, quæ tulimus. Atque hæc ille de se, ex
 quibus vanitas hominis, & fastus facilè perspici
 potest. Verùm ad cætera sacrilegæ doctrinæ por-
 tenta addiderat novum argumentum dialogorum
 de Polygamia, (sic enim evulgatum à se librum
 inscripserat) in quibus colloquentes secum quos-
 dam facit, qui rationibus, exemplisque ex sacro-
 rum librorum monumentis, & ex utilitate Rei-
 publicæ detortis, cuiquam plurimos gigni, ac
 procreari filios, sobolémque ac multitudinem
 propagari conducit, non licere solùm, sed etiam
 præcipi Christianis hominibus asseverant, quas,
 & quot cuique placitum fuerit ducere, atque ha-
 bere vxores: sic intrudere nobis Barbarorum ri-
 tum conabatur, quibus nulla fides, nullus conju-
 galis amor, nulla charitas liberorum, nulla san-
 guinis necessitudo, quæ omnia illis multitudine
 distractis vilia ducuntur; quippe alii decem, alii
 plures pro cuiusque facultatibus, aut libidine
 alunt vxores. Adeò Capuccinum hominem præ-
 teritæ continentiæ pœnituit, ut cum ipse refra-
 ctis legum vinculis, incestis se, atque innuptis
 contaminaverit nuptiis, ad evertendam inde ma-
 trimonii sanctitatem, turpis nequitia magister
 coortus sit, cuius vim, atque nomen adeò san-
 ctum esse hominibus Christianis Deus voluit, ut
 virum vxorémque, veluti mentem corpúsque,

vnum ex duobus fieri præceperit, penitusque alterum alterius voluntati subjecerit, & fœdere sempiterno, & indissolubili junxerit, sic vt iusti conjugii solvendi, dirimendique jus ne illi quidem ipsi reliquerit, quem potestatis suæ vicarium inter homines constituit. Hunc igitur, alióque perniciosis opinionibus per Poloniam grassantes Commendonus cum apud Principes, & maximè apud Regem redarguens, crebris sermonibus incesset, tenuit, vt Senatusconsultum fieret, vt exteri hæretici omnes à Regno abire cogerentur. Ita Ochinus Poloniâ excessit, ac omnibus jam terris extorris, ac profugus, cum in vili Moraviæ pago à veteri amico hospitio esset acceptus, ibi senio fessus cum vxore, ac duabus filiabus, filioque vno peste interiit.

De nationali Concilio per Commendonum rejecto.

CAPUT X.

EXPURGATA perditis hominibus Poloniâ, & illis seditionum flabellis amotis, facilius fuit gentis quoque ipsius licentiam paulum cohibere, & à templis sacerdotibusque vim, atque injuriam prohibere: sed hæreticorum capita, in quibus erant Principes nobilitatis, & homines summæ potentiæ, & magnæ cum apud multitu-

dinem , tum apud Regem gratiæ , & auctoritatis , quanto intentius rem agi à Commendono intelligebant , tanto ipsi acrius causæ , consiliisque incumbere . Unum erat , quod summè optare , summæque moliri ope videbantur , vt gentis Concilium , quod vocant nationale , cogeretur , in quo sine vlla auctoritate Pontificis Maximi de vniversa religione inter se , prout ex ipsorum vsu , atque Republica visum esset , constituerent : & nacti Archiepiscopum cogitatis eorum opportunum , cuius dignitas pariter in sacerdotum ordine , atque in Senatu emereret , ipsius intimas spes pollicitationibus fovebant , incitabantque , rati maximè per eum effici posse , vt tale Concilium haberetur . Eòdem intenta cupido Ucangii Archiepiscopi rapiebatur ob eas , quas suprâ attigimus causas . Id ergo vnum dies atque noctes secum volvebat , id clam cum Frisio^t quodam intimo amicorum coquebat , homine obscuro quidem genere , sed Catholicæ Ecclesiæ , ac priscae pietatis insectatione nomen adeptus , aduersus quam scripta à se multa volumina foras dederat . Neque hæc quidem consilia Ucangii , & machinamenta hæreticorum Commendonum fugiebant ; sed quemadmodum intentissimo studio id agebat , vt ne iis quidquam procederet , ita dissimulanda , quæ ad se de Ucangio deferebantur , statuerat . Quòd in tali tempore , in tantis hæreticorum opibus tantam vim hominis divitiis , amplitudine honoris , amicitiiis aduersariorum pollentis mini-

Frisicio; is est Modrestius

mè exagitandam, irritandamque, ne in apertam
turbam erumperet, rebatur; eo minus, quod
ne Rex quidem talibus cogitationibus abhor-
rebat, cui multæ incommodæ opiniones ab
hæreticis, atque ipso Ucangio inculcatæ in ani-
mo infederant, in quibus evellendis magnum in-
» de negotium Commendano fuit. Sed cum sæpe
» eum studiosè docuisset, quàm ea res ad publicæ
» quietis, jurisque, & imperii sui conservationem
» pertineret, cum quidquid hæreticis, & multitu-
» dini semper turbidæ, ac plerumque in suam per-
» niciem furenti adjiceretur injuriam, id totum de-
» trahi majestati ejus necesse esset: vix eos tot le-
» gum auctoritate, tot scitis, exemplisque mayo-
» rum oppositis sustineri; quid si juris aliquid pu-
» blici illorum audaciæ adderetur, fore? Quid in-
» de non timendum turbarum, ac seditionum esse?
» In Gallia biennio antè Regem puerum, & sui
» non satis gnarum, quâ imbecillitate matris, quâ
» infidelibus suorum consiliis inductum hæc fecif-
» se, vt Poyssi habito Regni conventu discepta-
» tor ipse, matérque inter Catholicos, hæreticós-
» que consideret. Num aliud eam coitionem,
» quàm initium tumultuum fuisse, ac veluti buc-
» cinam civilium armorum, atque classicum ceci-
» nisse? ita ab illa disceptatione discessum ad vim,
» atque ad bellum, cujus finis nullus cerneretur,
» fuisse. His Regis animum nihil magis, quàm in-
» testinos motus, atque vim formidantem, à tali
cogitatione penitus avertit. Itaque cum agitata
res

res in Senatu esset instinctu hæreticorum, Rex mentionem ejus præcidit professus de sacrorum jure statuere nihil ad se pertinere. Nam non ab Episcopis modò, sed à multis præterea Senatoribus acriter, & constanter defensa religionis causa fuerat: quorum Stanislaus Volskius Castellanus Ravenfis non privatis vnius populi, aut gentis conventiculis conflari, & scisci divinarum rerum jura, & colendæ Christianæ pietatis rationem dixit, quæ omnium salutem contineret: sed in legitimis, atque œcumenicis Conciliis tradito à majoribus more ex Dei præcepto decerni, atque constitui. Atque ego, inquit, Auguste, te quidem Regem meum libenter agnosco, & confiteor: Pontificem Maximum esse mihi non dubitanter nego. Ucangium ipsum palàm profiteri furorem non audentem, ne inde auctoritate Pontificis Maximi, & rei invidiâ, & consensu bonorum opprimeretur, partim per se in officio continebat, partim per Episcopos, Catholicosque alios conatibus ejus obviàm ibat. Et ille dum suos occultare studet sensus, atque vtilis quoque interdum sententias in Senatu dicit, & venditans se Commendono cum hæreticis altercatur, ne illi quidem ipsi satis fidere ingenio ejus cœperant, quam suspicionem Commendonus studiosè alebat; atque ita hominùm pro præsentis usu habebat. Sed ille in hanc cogitationem incubuerat: & cum Tridentinorum decreto Patrum iussi Archiepiscopi omnes essent, suæ quif-

que provinciæ conventus agere ad res Ecclesiasticas ex scitis eorum ordinandas, Ucangius aptam cogitatis suis occasionem arripuit, & studium parendi Patrum auctoritati præ se ferens, consilium convocandi Synodum cum Commendono habuit, & reliqui Episcopi, & ferè optimus quisque Synodum expetebant. Idem Commendonus maximè omnium probasset, nisi suspectum Ucangii ingenium habuisset: verùm ne salutari rei, & in eam consentienti bonorum studio vnus adversari, qui pro officii sui munere favere maximè debebat, videretur, Petricoviam, sic enim convenerat, indici patitur Synodum. Interea observat Ucangium, ejusque consilia quàm potest diligentissimè, explorat, à quo vt occultè invitatos hæreticos, capitæque eorum se comparare, vt Concilio interessent, comperit, per Nicolaum Volscium Episcopum Chioviensem, vnum eorum, quos maximè deditos sibi habebat, Regem, quæ clàm agitarentur, certiozem fecit, caverique initia civilium discordiarum monuit. Itaque ex auctoritate Regis per litteras ab Ucangio pariter, & à Commendono petentis, vt ea Synodi coactio in pacatius tempus differretur: rejecta res est, & Ucangii machinationibus sine motu vllò occursum, & magni negotii discrimen Commendoni solertiâ vitatum.

*De Concilii Tridentini decretis à Rege ,
Senatúque acceptis.*

CAPUT XI.

INTER hæc publicum Christianæ Reipublicæ Concilium, quod Tridenti cum magnâ Episcoporum frequentiâ, tum Cæsaris, reliquorúmque Regum legationibus celebrabatur, tertio pòst anno, quàm revocatum à Pio IV. vigesimo, quàm à Paulo III. fuerat cœptum, ad finem pervenerat, explicatâ, atque constitutâ totâ ratione, atque disciplinâ sacrorum. Et Pontifex Maximus Concilii acta, decretâque cum auctoritate suâ comprobasset, ratâque omnia habuisset, & referri in volumen, edique, atque pareri legibus iis imperavit. Hunc librum ad Commendonum in Poloniam misit, ac dare operam iussit, ut publicè acciperetur, ex ejúsque præscripto res Ecclesiastica administraretur. Ea res magnam Commendono curam incussit, magnæque illi difficultates proponebantur, quâ ab hæreticorum factione prævalida, & Regi ipsi formidolosa, quâ ab Ucangio causas publici dissidii, atque alienationis quærente. Agere cum Rege, & ei solùm librum tradere, ut tutius, ita neque ex dignitate rei esse, neque satis firmè receptum à Regno videri poterat, quod vnus non de suorum sen-

tentia Rex accepisset. Reddere porro in Senatu, ne res in disceptationem veniret, atque etiam ne contententibus hæreticis dubio aliquo, atque incommodo responso vulneraretur, timebat. Helspergæ in Prussia erat, cùm id Pontificis mandatum accepit, profectus eò ad visendum Stanislauum Hosium Cardinalem Varmiensem, tum maximè Tridento reversum; is enim ob excellentes innocentia laudes, atque doctrinæ in amplissimum Collegium lectus Concilio ipsi Pontificis Maximi nomine cum quatuor ex eodem ordine Collegis præfederat, quo dimisso Varmiam, vbi Episcopus erat, ad muneris sui functionem redierat. Ei Commendonus erat omnibus officiis, omnibus amicitia, atque benevolentia necessitudinibus conjunctissimus, vt facilè hominum voluntates ex morum, studiorumque similitudine conglutinantur. Cùm igitur aut conandum id sibi, vt à Rege, Senatùque acciperetur, aut aliter non reddendum eum librum statuisset, particeps consilii sui vno Varmiense habito profectus ab eo magnis itineribus ad Regem contendit: qui longè inde in Lithuania finibus Parzovia conventum Regni habebat. Eò Commendonus cùm venisset, priusquam aliud inciperet, aut rem cum vlllo communicaret (nolebat enim spatium Ucangio, hæreticisque adversandi, seque contra instruendi, esse) Regem convenit, atque cum eo de tota re diligentissimè egit, quo sibi ex sententia præparato, cùm placuisset Regi

eâdem die verba Legati audiri, Commendono in cubiculo suo relicto, seque ibi opperiri jussu, Senatum ipsum ipse ingreditur, nec diu moratus ad accersendum eum duos Senatores misit, à quibus in Senatum, qui frequentissimè jam convenerat, est introductus, auditusque magno silentio. Ille à causis convocandi, habendique Concilii exorsus, celebritatem, progressionem, exitum denique ejus exposuit. Nihil ibi actum, nisi rite ex veterum consuetudine, & tradito à conditoribus ipsis Christianæ disciplinæ more: nihil prætermissum, quod ad explicandam divinarum rerum rationem, atque omnia sacrorum jura constituenda res poscere visa sit, quò libentiùs fecisse Pontificem Maximum, ut Patrum consulta rata approbatione suâ faceret, & auctoritate additâ promulgari, edique, atque iis stari, ac pareri ab omnibus juberet. Horum igitur decretorum volumen ab se Regi reddendum misit, se, ut qui eo in Concilio Oratorem suum testem, auditoremque omnium consiliorum habuisset, ejus quoque scita Poloniae populis ediceret: esse verò eum cælestibus præceptis, legibusque refer- tum librum, & cum vniversæ Christianæ Reipublicæ vtilem, tum ægris, & ab hac novarum opinionum pravitate laborantibus provinciis salutarem, ut quibus ad eum fortè diem fluctuantibus mens in ambiguo fuisset, eorum jam in explicatâ, constitutâque sententiâ animi conquiescerent. Cum enim ab trecentis ferme Episcopis,

» & quicquid hominum doctorum totâ Europâ fuit
 » singulis accuratissimè perpensis , examinatisque
 » ea condita , atque sancita decreta essent , quem
 » tandem tantæ arrogantia , & contumaciæ fore ,
 » qui non sedulò iis obtemperet ? & legitimo , at-
 » que œcumenico Concilio , quod cælesti numine
 » regi dubitare nemo possit , qui Christi nomine
 » contineri velit , ipso auctore Deo , atque ex ipsius
 » doctrina Christi hausta vitæ , & pietatis præcep-
 » ta tradenti suam gravatè sententiam subjiciat ?
 » Atque hîc quanta in Ecclesia fuerit semper , &
 » quàm necessaria sacrorum Conciliorum auctori-
 » tas ad tenendam , tuendâmque pietatis , & fidei
 » regulam , ne imbecillitate humanæ intelligentiæ
 » à vero , atque recto vllam in partem inflecti , aut
 » detorqueri vnquam posset , differuit : refutavit-
 » que amentes eorum errores , qui ab Ecclesia de-
 » sciverunt , & sese veluti à salutis navi in mare
 » dejicientes , nullo inde animi portu incertis affi-
 » duè fluctibus agitantur. Quid enim tam absur-
 » dum , & ab omni ratione abhorrens , quàm ex
 » suo quemque sensu fidem sibi , ac religionem fin-
 » gere ? Judicem vnumquemque , atque arbitrum
 » cælestium rerum , & opinionis , & cultus , & ce-
 » remoniarum , quæ adorari , quæ placare divi-
 » num numen debeat , fieri : & quæ ab ipso Deo
 » tradita sunt veræ pietatis præcepta , quæque di-
 » vini homines servanda nobis litteris mandavêre ,
 » ex vniuscujusque libidine statui , distrahi , detor-
 » queri ? Id verò incommodum ne ipsos quidem

desertores Catholicæ religionis non intellexisse, "
 quamquam id quidem illi re magis fateri cogun- "
 tur, quàm verbis concedere velint: quippe eos "
 justum, ac legitimum Apostolicæ Sedis Magistra- "
 tum Christo Deo auctore institutum, pro cuius "
 fide rogavit ipse, ne vnquam deficeret, & quem "
 conversum confirmare aliquando fratres suos jus- "
 sit, respuentes, post concitas passim multitudi- "
 nes, post omnes sollicitatos ad defectionem po- "
 pulos, omniâque tumultibus, seditionibus, ar- "
 mis denique, ac bello confusa, ac perturbata, "
 novos sibi Magistratus, novos Pontificatus, aut "
 Genevæ, aut Vittembergæ, aut aliis nescio qui- "
 bus in angulis condere necesse habuisse; & quam "
 in Ecclesia Catholica non ferunt potestatem, "
 eam in cœtibus, & conciliabulis suis nullo jure, "
 aut more coactis quærere, & Calvinos, & Lu- "
 theros, & hujusmodi hominum quisquillas sacro- "
 rum Principes, & religionum interpretes pati. "
 At Tridentum ad Concilium veniendi factam "
 omnibus potestatem, nec vniversos modò, sed "
 singulos quoque benignè invitatos; datam pu- "
 blicè fidem, seu disceptare quis, seu petere, seu "
 monere, sive etiam expostulare aliquid voluissent, "
 nemini noxæ, aut fraudi futurum. Adversus id "
 quàm absurde, quàm intoleranter multa hæreti- "
 cos? vt cætera sileantur, quàm illud indignum, "
 quòd non Pontificis Maximi, non Patrum, non "
 mortalium cujusquam judicium, aut disceptatio- "
 nem admittunt? Ipsam quoque veterem sanctissi- "

» morum virorum testatam litterarum monumentis
» de Christianæ religionis fide consensionem reji-
» ciunt, & qui id agere, id spectare videantur, vt ex-
» leges, & cupiditatibus suis parentes vivant, impo-
» tentiæ suæ, atque expetitæ rerum omnium licentiæ
» divinarum litterarum nomen, & Dei verbum præ-
» tendunt: hoc se tegunt, in hoc delitescunt, hoc
» mutuo disceptatore differi de sacrorum jure de-
» bere contendunt: hominum judicium fluxum,
» infirmum, quod labi, errare, decipi potest, sci-
» licet aspernantur; tamquam si aut homines ipsi
» non essent, aut errore capi, fallique mortalium
» vni non possent, & id modò pro vero, sanctoque
» habendum omnibus esset, quod opinati illi fue-
» rint; ea sacrorum librorum interpretatio, senten-
» tiæque accipienda, quam ipsi probarint, aptam-
» que rationibus suis duxerint. Religionis, & fidei
» jura ex sacris hauriri, atque constitui litteris nega-
» re neminem posse, sed ne illud quidem dubium
» esse sacrarum litterarum dicta aliter ab aliis intel-
» ligi, extollique. Quot enim ea de re omnibus
» temporibus Ecclesiæ cum hæreticis controversiæ?
» quot nunc & nobis cum illis, & illis inter se de
» cælestium dictorum vi, atque intelligentia con-
» tentiones? Cùm verò obscura multa, & quæstio-
» nem, & dubitationem habentia sint in divinis
» litteris, quæ veteres illi sanctissimi, atque doctis-
» simi viri Augustini, Hieronymi, Bernardi, Ba-
» filii, Chrysofomi, Gregorii vt intelligerent, a-
» liisque explicarent, tantum studii, laborisque ex-
» hauerunt,

hauserunt, ea nos perspicua, illustria, intellectu
 facilia esse dicemus? Verius, dilucidius, ac mi-
 nori negotio, quàm illi, nos perspicere, interpre-
 tarique poterimus? qui neque vitæ, neque inge-
 nii laudibus conferendi sumus cum illis clarissi-
 mis sapientiæ, atque innocentia luminibus: &
 quam Ecclesiæ tribuere auctoritatem gravamur,
 eam aut nobis ipsis nostræque auctoritati arroga-
 bimus, aut ad Calvinum, ad Lutherum turbu-
 lentos, ac pestiferos homines deferemus: qui, vt
 perpetuus hæreticis mos, verba Dei interverten-
 tes, ac per summam arrogantiam ad sensus, cu-
 piditatésque suas accommodantes, omnem dissol-
 vunt Christianæ pietatis disciplinam: & cum om-
 nis semper Ecclesiæ Catholicæ cum omnibus hæ-
 reticis lis, & controversia de sacrorum librorum
 sententia fuerit, sitque maximè cum iis, qui ne-
 fariâ impudentiâ Dei verba semper in ore ha-
 bent, ab iis discedi non oportere vociferantur,
 quasi ea, aut repudientur à nobis, aut vlla lex,
 vllum in Ecclesia colendæ religionis institutum
 sit, quod non in divinis litteris habeat funda-
 mentum: tamen illi cum vrgentur, vsque recur-
 runt eò, in eamque se arcem recipiunt, vt dicta
 Dei, sicut ipsi aut intellexerunt, aut malitiosè in-
 terpretati fuerint, objiciant: denique nullam,
 nisi quam ipsi invenerint, aut probaverint sen-
 tentiam recipiant. Solos-ne igitur Calvinos, &
 Lutheros, aut alios ab his pestibus ortos verita-
 tem invenisse? Solos divinæ mentis internuncios,

T

„ atque interpretes nobis divinarum legum è cælo
 „ demissos esse? nisi hæc edita in lucem monstra,
 „ atque portenta forent, genus humanum merfum
 „ æternis errorum tenebris futurum fuisse? quam
 „ malum amentiam, quem huic sæculo furorem
 „ objectum, vt salutem perditorum hominum som-
 „ niis addictam habere, & de re omnium maxima
 „ ex paucorum aut inscitia, aut scelere statuere non
 „ pudeat? Ergo Catholicæ Ecclesiæ contemnetur
 „ auctoritas, cum qua Deus ipse futurum se vsque
 „ ad consummationem sæculi, nec portas inferi
 „ prævalituras adversus eam est pollicitus? Usurpa-
 „ tores isti verbi Dei, & nominis ejus dignitate ad
 „ fallendos imperitorum animos abutentes audien-
 „ tur? Qui & ipsi arripiunt, & aliis faciunt potesta-
 „ tem sacrorum librorum dicta flectendi, torquen-
 „ dique, quò cujusque animi aut error, aut libido
 „ tulerit? Hi non eo, quod plures de Deo, deque
 „ Dei verbis, ac ne, quod omnes quidem censue-
 „ rint, consenserintque, teneri se velint, verbum
 „ Dei ipsi opponant, assidueque jactent, quod in-
 „ de in quam placitum fuerit sententiam detor-
 „ queant, eoque stari oportere, vnúmque habere
 „ disceptatorem pugnent; justos ejus rei judices re-
 „ fugiant, ac detrectent, atque insuper iniquitatis
 „ infimulent? Quod perinde esse, ac si non Regem,
 „ non Senatum, non Judices audiendos, sed jussa
 „ legum spectanda, atque iis parendum esse con-
 „ tendatur, quæ inde quisque ad voluntatem fin-
 „ gat, & quocumque cupido tulerit, detorqueat;

quid verò id esse aliud, quàm omnes leges, om-
 ne discrimen, omnia jura confundere, omnem
 tollere hominum societatem? Nec finem vllum
 his malis, diffidiisque imponi velle? id adeò no-
 vorum Magistrorum scelere, atque fraude fieri,
 qui quò vulgi studia retineant, ab omni pacis, &
 concordia mentione, vt à peste abhorrent: quip-
 pe quibus in eodem versari, mergique errore
 multitudinem expedit, & reconciliatâ populo-
 rum cum Catholica Ecclesia gratiâ, pace, & tran-
 quillitate constitutâ, sedatâ, atque compositâ
 Republicâ, nullos se fore intelligant. Ergo has
 lites, & controversias serunt, aluntque, atque eò
 maledicendi, atque evertendi omnia libidine
 provehuntur, vt nullum inter homines relictum
 Ecclesiæ suæ Caput, ac Rectorem, nullum cer-
 tum Magistratum, ac Judicem, ad quem dubiis,
 difficilibusque de rebus referatur, datum esse con-
 tendant, pugnaciterque defendant: & quod vitii
 ne humanarum quidem legum latores, aut vllius
 quantumvis barbaræ Reipublicæ conditores, si
 habeant, ferendi sint, id cælesti Numini, divi-
 næque rationi objicere execrandi homines non
 verentur: Ecclesiâque morte, ac sanguine JESV
 CHRISTI Dei ad salutis spem revocatam, nec
 hominum consiliis, sed ejusdem Dei sapientiâ
 constitutam, veluti navem sine gubernatore, cœ-
 tum sine rectore, corpus denique sine mente re-
 lictum aiunt: quod haud satis sciri, vtrum contu-
 meliosius dicatur in Deum, an hominibus exitio-

fius futurum fuerit. Commemoravit inde clades multorum Regnorum, Provinciarumque Christiani nominis, quas obiens ipse proximis annis oculis aspexisset suis, & quot intestinas seditiones, quot motus armorum, quot bella, quot caedes, direptiones, vastationes, quot sacrilegia, quot sacerdotum à templis, sedibusque suis expulsioniones, quot denique conversiones, atque adeò everfiones Regnorum, ac Rerumpublicarum hæc pravitates opinionum peperissent, multis verbis luculenter, atque accuratè differuit: ipsius quoque Poloniæ vulnera aperuit, ab hac eadem peste imposta, pristinam ejus gentis tranquillitatem, religionem, consensionem, atque ex eo vim, & robur, florentemque eorum omnium statum cum præsentibus incommodis, ac perturbatione comparavit: Hortatusque inde est ad retinendam patriæ dignitatem, geminamque gloriam iis à majoribus relictam Catholicæ pietatis, & bellicæ virtutis incumberent; quæ ad id vnica esse ratio, viaque videatur, œcumenici Concilii scita, decretaque susciperent; ex iis remedia sanandis eorum animis, atque tot Reipublicæ incommodis haurirent: atque hæc tam varia, tam multiplicia sacra, tot, ac tam dissimiles, ac pugnantes opiniones, quas paucorum improbitas invexit, plurimum aut error, aut levitas, aut licentia aluit, propagavit, & vt malorum omnium segetem, vt morum pestem, & omnis bene constitutæ Reipublicæ tollerent. Postremò contesta-

ms.

plurimum

tus Deum est, se, quæ salutem eorum vtilia essent, & privatim sapè, & tum publicè monuisse Pontificis Maximi verbis, eadem supremo illo vniuersitatis casu, atque vltimi iudicii die, cum omnes homines ad Tribunal Dei aperti, nudique, ac nullis tecti involucris constiterint, objecturum iis, atque testaturum, atque hæc dicens reddidit Regi librum. Quæ quidem omnia tantâ vi, tantâ gravitate, atque contentione peroravit, vt non commoverit modò Senatum, & maximè seniores, qui & pristinam Regni valetudinem, & ejus initia morbi recordabantur, sed ipsos quoque hæreticos obstupescerit. Ego quidem, qui præfens pone ipsum aderam, librum manu ferens, affirmare possum, plerosque lacrymantes me animadvertisse. Cum finem dicendi Commendonus fecisset, vellétque Senatu abire, manere eum Rex iussit. Haud enim, inquit subridens, minùs liberè apud linguæ nostræ ignarum, quàm si abesses, sententiæ à nobis dicentur; ac statim exquiri cœptæ sententiæ. Ucangius Archiepiscopus Gnesnensis, qui primus rogatur, ab ingenio suo non discedens, cum magno honore verborum, & Pontificis Maximi studium, & Patrum Tridentinorum sapientiam extulisset, accipiendum quidem in præsentia librum, sed Commendono respondendum censuit, Regem posteaquam illa decreta cum suis legerit, quid sententiæ habeat indicaturum: Cum Episcoporum, & Catholicorum omnium fremitu aspernantium orationem ejus

est auditus, quâ sub arbitrium Regis, Senatûsque revocari scita Concilii videbantur. Tum Rex non expectatis aliorum sententiis, quas ex murmure perspexerat, satis scire se dixit eam à Commendone orationem ex tempore habitam, cùm accersitu suo eâ die in Senatum venisset, neque ita futurum divinare potuisset, ut quæ tantâ vi, atque ordine pronunciaisset, ea divini numinis instinctu magis, quàm præmeditatione, aut facultate suâ dixisse, ac monuisse eum existimari posset. Itaque sibi placere, ut Concilii œcumenici iussa accipiantur, iisque, ut convenit, & decet, obtemperetur. Atque in hanc sententiam per Vicecancellarium, ut mos Regi, responsum Commendone est redditum, deque eo Rex, Senatûsque multis inde, & gravibus verbis est ab ipso collaudatus.

De ejus studio peragranti Poloniam.

CAPUT XII.

Interlegatum, Passovianum

INDE ab dimisso Varfaviensi conventu Commendonus consilium ceperat Poloniam omnem perlustrandi, præter insitum ingenio ejus videndi, ac peragranti studium haud rebus ipsis inutile ratus, singulas obire Provincias, cum Ecclesiarum Præsilibus colloqui, & singularum noscere incommoda, quo iis, quantum posset, mederetur, & vltimis quoque gentibus, queis nun-

iii T

quam antea visus Apostolicæ Sedis Nuncius esset, specimen sui ostendere. Vistulâ nobili Sarmatiæ flumine Dantiscum ad Balticum mare descendit, & ex itinere ad Plotiam, & Uladislaviam, & Culmam Episcopales omnes vrbes ad ripam fluminis fitas appulit. Dantiscum frequens est, ac celebre oppidum ad Vistulæ ostium, ac nobile Septentrionalis plagæ emporium portu maximè inclytum, quem Vistula lato se ore in mare effundens efficit, vbi sæpe sexcentæ naves majoris formæ ex Livonia, Suecia, Dania, Germania, Belgia, Britannia, Gallia, atque Hispania varias ferentes, petentésque merces videri dicuntur. Præter hunc duo sunt in Prussia portus ad Albingam, & Chinispergam, sed nullus celebritate cum Dantiscano conferendus, quamquam Albingensis magnas habere opportunitates dicitur. Iis ex Regnis vinum, oleum, saccarum, atque aromata, & lanei panni, & serici advehuntur, exportantur frumenta, vinum, oleum, mella, cera. Hanc urbem loci opportunitate ducti Teuthonici fodales condidere paulò postquàm in ea loca ad res contra Prussos gerendas à Pontifice Maximo missi venere, quæ cùm postea injuriis coacta se in Polonorum potestatem tradidisset, ab iis mutata fidei præmium libertatem cum legibus suis vivendi accepit, quam miscendo se inde alienis discordiis sæpe auxit, interdum etiam omnem amisit, sed pecuniâ, atque auro omnia damna sarcivit; quo quàm armis validior civitas, tectiôrque

msup

semper fuit, frumenta enim, aliâque quæ Poloni ad eorum urbem deportant externis mercatoribus, aut omnino alteri, quàm Dantiscano civi vendere per leges eorum non licet, quo fit, ut iis parvo veneant, quæ inde ipsi quamplurimo vendunt. Hinc magnæ illis, & privatim, & in commune divitiæ, quibus adhuc suam retinent, ac tuentur libertatem, atque urbem publicis, & privatis ædificiis egregiè nobilem incolunt. Et est Prussia ferme omnis, quàm Polonia ædificata elegantius: nam raræ apud Polonos è lapidibus domus, è ligno, suppetentibus facilè materiam vastis, & frequentibus sylvis, extruunt, nec id genti studium laxè, aut ornatè habitandi. Prussia Germanis ferè incolitur, vnde cuncta illic Germanico more, quamquam pastores, cultoresque agrorum nec Germani sunt, nec Germanicè sciunt: reliquæ antiquorum Prussorum esse putantur, nec hos Lutherana hæresis omnes, ut urbanos, traxit cum linguæ commercio discretos, tum quâ semel imbuti erant, religionem constantius retinentes. Ne autem omnis à prisca pietatis cultu, in novas, diversâsque sectas Prussia abierit, maxime virtus obstitit, ac vigilantia vnius Hofii Cardinalis. Is & suam ditionem (nam pluribus oppidis Varmiensis Episcopus imperitat) à contagione ejus labis prohibuit, & inductum in Prussiam Jesuitarum Collegium Brunsbergæ, veluti in statione adversus hæreticos collocavit, & multos sanctitas viri, innocentiaque continuit, ut
quam-

quamquam latè in omnes fufum id malum fit , tamen inter ipfam nobilitatem nonnullæ in Ecclefia fide familiae permaneant. Pruffi vt dicti à veteribus fint haud fatis ne inter ipfos quidem conftat : partim Germanis adfcripti , partim Sarmatis videntur , & hodie utrâque miffi funt gente : fed tum nulla cum his populis commercia , ideo ne cogniti quidem fatis ; fub Nerone profectum Pannoniâ Equitem Romanum ad emenda fuccina in ea loca penetrafte vt miraculum referunt. Prufforum nomen à Boruffis accepere , qui è Scythia , vltimifque Europæ terminis , quâ ortum Tanais habet , profecti eam regionem vastatam , defertamque à Gothis infedère : ibi diu patrio ritu , nullis ædificiis , nullo agrorum fructu , nifi quem terra fponde ferret , nullo aut in Deos , aut in homines cultu , denique nullo imperio , aut lege egère , melle quod paffim per fylvas apes fundebant , & lacte , & fanguine equorum , & ferarum carnibus vefcentes ; tanta barbaries inerat , vt fine vlllo conjugii nomine , aut discrimine fœminas in quafcumque , aut fors , aut libido impuliffet , brutorum ritu inirent. Ex tam prompta , & promifcua venere ingens brevî propagata multitudo , quâ prægravante , ne anguftiæ inde finium vrgerentur , infantibus , quæ fœminæ ederentur , necatis , mares tantum fufcipi , nutririque instituerunt , nec vlla toto biennio muliebris ftirps fervata. Graves accolæ finitimis jam erant , nihil circà non infestum latrociniis , ac rapinis

juventute eorum relinquente, nec ipsis moderat.
facilius erat nullo rectore, aut lege agentibus.
Ob id cum de Republica aliquando coïvissent,
vnus Barbarorum haud sanè stolidi ingenii, no-
mine Viduutus, qui piraticam faciens nonnihil
” etiam opibus eminere inter eos coeperat, Quin,
” inquit, ab iis apibus, quarum quotidie pascimur
” fructu, vivendi quoque exemplum capimus? An
” videtis, vt illæ vni parere didicerunt, vt ab eo
” æquo jure habeantur, vt inertes ad laborem co-
” guntur, strenuis, atque industriis optimæ in suis
” cavis sedes dantur? Dictis assensere omnes, atque
ipsum Broterum suum esse Regem apum, ipsi
suâ linguâ sic vocabant, jusserunt. Non defuit
illi animus, atque indoles Regis, ab illa promi-
sca cum qualibet se miscendi consuetudine revo-
cavit, conjugiaque, & discrimina liberorum in-
stituit, & aliquod quoque legum frænorum Barba-
ris injecit; sed ante omnia Deorum merum, opi-
nionemque incussit, quâ plusquam vllis legibus
multitudo continetur, sumpto à finitimis Samo-
gitis, atque Lithuanis more, serpentes, rarum
in frigida regione animal, vt Deos vereri docuit;
deinde feras quoque, quas in victum antè assi-
duè venabantur, quò iis parceretur, sylvarum nu-
mina esse dixit: postremò sylvas ipsas quasdam
consecravit, & divisos inter omnes agros colere
jussit. Sed vicinis populis eò terribiliores Barba-
ri erant, quòd sub Regibus disciplinam viribus
addiderant, cum Massovios (Poloniæ populi sunt)

populationibus, cladibusque fatigatos in magnum metum suarum rerum coniecissent. Conradus eorum Rex ad Pontificem Maximum Romam confugit, adhibitis Germanorum quoque, & maxime Saxonum precibus, qui & ipsi ægrè Barbaros à finibus suis submovebant. Ab eo, quia Christiani à contemptoribus Dei oppugnabantur, missi in Prussiam sunt Teutonici sodales, qui tum maxime Syrià à Saracenis pulsī, novam sedem militiæ à Pontifice Maximo expectabant. Ii ad xxx. millia hominum fuisse dicuntur, Germani omnes genere; cæteræ enim omnes nationes eâ societate excluderentur, quæ paucis orta initiis, aucta, confirmatâque Pontificum Maximorum auctoritate ad magnam dignitatem, opesque pervenerat. In Prussiam profecti sedes accepere citeriorem Vistulæ ripam, Culmensēque omnem tractum, multosque annos vario Marte cum Prussis bellarunt. Postremò secundis aliquot præliis attritis Barbarorum rebus, & magnâ multitudine eorum interfectâ, omni Prussiâ potiti sunt. Gens Christiana sacra accipere coacta, missis à Pontifice Maximo, qui eos in Christianæ disciplinæ ratione erudirent, quam ad eò Barbari aspernati initio sunt, ut Aldebertum Balemum Archiepiscopum, virum, quem sanctitas morum, & miraculis affirmata religio in Divorum retulit numerum, ad eos à fædo cultu bestiarum avertendos Româ profectum, sacra facientem aggressi obtruncarint; & sæpè, quam metu, & simulatio-

ne susceperant, Christianam religionem exuerint. Sed Pontifices Maximi Provinciam omnem in Episcopatus dividerunt, datis Episcopis, qui eos regerent. Horum operâ paulatim mollitæ Barbarorum mentes, & ad pietatis studium traductæ sunt, violatis eorum lucis, serpentibusque, & aliis diis interfectis, atque abolitis. Mansit ergo Prussia in Teutonicorum sodalium ditioe, & Romanæ Ecclesiæ fide usque ad memoriam nostram, & vires, atque imperium in eam amplitudinem propagarunt, ut aliquando cum sexaginta millibus equitum in aciem descendisse dicantur, ad eorum præfecturam viri Principes Regio quoque orti sanguine summis studiis aspirarent, magnûmque decus, ac titulum in familiam se intulisse putaret, qui iis præpositus cum imperio fuisset: ipsi Magistrum appellabant, & Regiâ præditum potestate Regio quoque cultu habebant. Quamdiu ille ferus, & internecinus hostis exercuit, mansit ei integra disciplina, cujus vnus est custos optimus timor, qui vbi domitis, ac debellatis Prussis decessit, in omnem præcipites licentiam, luxuriâque decidere, elatîque successibus, nec jam Prussiæ dominatu contenti, animo ad vasta, atque immodica adjecto, sæpè Samogitios, atque Lithuanos armis tentarunt. Sed longè atrocissimum, maximèque diuturnum cum Polonis bellum gesserunt, quorum in primis rogatu in ea loca missi fuere. Cum iis per centum & quinquaginta annos vario eventu de potentatu

contenderunt. Postremò à religione, sacrísque Romanis desciscentes, cum Catholica fide etiam imperium amifere. Pervafit enim velut continens incendium omne Germanicum nomen exitialis Lutheri doctrina, atque hos Prufiæ, & Livoniæ fodales (nam in ea quoque gente objecti Barbaris erant) tantus furor incefſit ſuper novitatis ſtudium inſitum mortalium mentibus, ſtimulante animos cupiditate occupandi, & hæreditarias ſibi, ſuiſque faciendi præfecturas, quas à ſocietate habebant, vt non abjecerint modò cruces, quas in ſignum inſtitutæ adverſus Catholicæ religionis hoſtes militiæ collo ſuſpenſas, ex lege ſocietatis aſſiduè geſtare antè conſueverant, ſed eas per ſummam Chriſtianæ pietatis contumeliam, atque ludibrium, figerent pro ſigno, telísque incefſerent, & ſclopis collimantes trajicerent, ac perfringerent. Juſtâ igitur læſi Dei irâ factum eſt, vt ea nobilitatis ſubſidia, atque indiſtriæ præmia Germanico ſanguini, ac nomini erepta interierint. Nam Albertus Brandemburgius ſocietatis Magiſter per ſpeciem finiendi diutinum cum Polonis bellum, quod ægrè jam ſuſtinebat, ſublato omni ſocietatis jure, ac nomine, cujus ipſe ſuffragiis ad eum honorem pervenerat, publicas opes ad privatam potentiam vertit, & Romani Pontificis, & Germani Cæſaris ſpretâ auctoritate, partitâ cum Polonis Prufiâ, ſe in fidem, ac ditionem eorum dedit, cum eo, vt Dux Prufiæ appellaretur, atque conceſſi ſibi imperii

jus filios quoque , posterósque ejus sequeretur. Ipse immemor religionis, votíque , quo se Deo obstrinxerat , per licentiæ magistræ disciplinam Lutheri , ad quam transierat , vxorem duxit , filiúmque propè septuagenarius suscepit. Hunc ipsum Albertum ego, cum obirem Prussię partem eam , quæ Regni illius est , apud Chinispergam vidi , & vt externus , & qui cum Romano Legato in ea loca venissem , (nam Commendonus apud Cardinalem Varmiensem Hedspergi substiterat) benignè , atque hospitaliter sum invitatus , & cœnæ adhibitus , in qua ipse medius inter duas matronas , quæ illi cibum ministrabant , interdum etiam ori admovebant , discubuit ; erat enim confectus ætate nonagesimum annum agens. Sermo ejus comis , & vt fermè senum , multùm de temporum suorum rebus , quæ mecum , aut à me intelligi volebat , Latinè loquebatur , sed adeò inconditè , ac barbarè , vt pleraque me fugerent , præterquam quòd lenta ob senium , ac parum explicata oratio ejus erat.

De Prussię feris.

CAPUT XIII.

ABEUNTEM , datis qui ad septa ferarum visenda (hac enim potissimùm causâ veneram) deducerent , quæ quinque inde millia passuum apud novam domum ille habet , multa

cum humanitate verborum dimisit. Ferarum, quas Prussia habet, paucas narrasse sat fuerit: cum id mihi susceptum non sit, nec desint scriptores, quibus id solum propositum. Ex omnibus maximè differunt à nostris Uri, ac Biffontes, sylvester vterque bos, vtrique natura ferè eadem, sed species diversa, etsi plerique auctores nullo discrimine eos tradidère. Vis, velocitas, feritas, magnitudo vtrique pæne paria, sed forma in nulla re à domesticis bobus, præterquam pilo differt, qui horridior belluæ, & subniger nonnihil, & mole corporis bovis magnitudinem excedit. Julius Cæsar paulò infra Elephantès posuit. In Mazoviæ sylvis circa Ravam armenta eorum esse feruntur, nec ferè alibi in Polonia Uros capi, seu natura loci gignit, sive alibi venatu agitati, pulsique eò congregantur, vbi capitale fuerit præterquam ex auctoritate Regis eos violasse, aut omnino in ea loca venatum esse. In Prussia vitulos vidi, quos stabulo emissos celeri sanè motu concursantes, & lascivientes spectavi. Horum carnibus vescuntur Poloni, & Principum conviviis adhibent, paulùm frigoribus antè maceratas, & ipsi edimus, nec mihi à veri bovis carne magnopere distare sunt visæ. Fertur sylvestris, ac fera bellua agrestes vaccas inire interdum: verùm nec genitum ex his vivere, & pelli armento, qui se alienis miscuerunt: cingula quoque dissecto ferè corio fiunt, quæis juvare mulierum partus dicuntur. Biffontibus & vis, &

figura atrocior, pandâ, atque latâ cervice, deducta cornua, ac majora, quàm Uris torta, ut Taurorum, erectâque ad ictum, & acuta, colore nigro, tactu lenia, intus cava, aures parvæ, ut juvenicis, grandes oculi, rubentes, atque ignei, torvo intuitu, ac truci, cùm irascitur, flat minaciter naribus, mento ut barba pendet juba, eadem collum omne, armosque vestit, & anteriora crura hirsutis villis, & nigris: à collo super humeros declive tergum, graciles clunes, posterior omnis pars strigosior. Cauda ut Tauri, quam per iram in cursu erigit, vibrâtque. Rariùs hunc, quàm Urum conspiciunt. Biffontem ego in Alberti septis vidi juvenicum, cui cùm sepimentum ingressus, in quo ille claudebatur, temerè contemplandi cupidus appropinquarem, admonitus ab eo sum, à quo ducebar, pedem ut referrem; si fera impetum fecisset, spatium ad recipiendum me in tutum extra septa non habiturum, quamvis passus non ampliùs viginti progressum, & bellua pæne ad lapidis ictum abesset, tantùm ei inesse aiebat pernicitatis. Pascebatur vnà agrestium boum armentum, à quo ille non abscessit, sed in nos versus intentus, & ferox respiciebat. Neutra ferarum facilè aut conficitur, aut capitur; Biffonti eam vim esse ferunt, ut vnà equum, fessorémque ictu cornuum sublimes tollat, & celeritatem, ut si porro concitus insequatur, nullius equi quantumvis pernicis ope effugias. Qui capere vivos volunt, quod rarò accidit, foveis insidiantur,

fidiantur, sed non facilè quò velis impellas, vltro in hostem irruentem duplex aggrediendi ratio. Sagittandi periti in equis disponuntur, qui etiam averfi, & fugientes tendere arcum Scytharum ritu, ac mittere jacula norunt, in quem primum fera canibus excita impetum dederit, is coniectis telis capeffit fugam: insequentem magnâ vi excipit alius, in hunc priori relicto avertitur, ita subinde pluribus subeuntibus, ac repentibus pugnam, atque illo in eum ferente semper impetum, qui se ei novissimus obtulerit, fatigata, ac sagittis confixa concidit. Est & alia adoriendi via. Venatores deligunt arbores non magnitudine, ne circumeundæ cursu sint, sed aptas corporibus ab ictu belluæ tegendis, & quas levi motu corporis ambiant. Ad has consistunt crebris circa stationibus, fera canibus, & missilibus irritata, in quem primum conspexit accensa fertur: ille arbore tectus declinat ictus, & inferentem se venabulo appetit, bellua in arborem, velut in hostem sævit, & percita rabie, & evulsura radicibus submittit cornua, tantóque atrociùs furit, quanto interea graviùs à venatore foditur: in eo certamine haud minùs quàm cornu bestia, linguam, caudamque timendam esse venatores aiunt, quam exertam injicit, & quâ est asperitate abripit, vel si summam modò vestem apprehenderit, qui amovere ab arbore, séque, ac feram, & quietem capere voluerit, rubrum è capite projicit pileum, in quem illa vesano impetu ruit,

vel à tergo vlulans , telúmque conjiciens alter in se avertit , ac pari ratione ex arbore pugnam ciet , donec lassitudine , ac vulneribus confecta cadit. Capitur item iisdem fylvis animal , cujus confimilis cervo figura , nisi quòd paulùm magnitudine antecedit , cornua vt cervis magna , & ramosa , eo tantùm differunt , quòd non erecta consurgunt , sed flexa reclinantur in dorsum , nec teretes eorum rami , sed lati , ferme vt pedum anserum palmæ junguntur ; data ad pugnam non videntur : nec fera ipsa invadentes canes cornibus , sed calce petit , interdum lethali ictu ; capitur ferè validis circumdatis plagis , in quas à tergo clamoribus , aut canibus acta præceps cursu se induit : si catulos suscipias , alæque vt cervæ mansuefiunt , atque ad homines assuescunt , vngulâ eorum curari comitalem morbum constans est ferè apud omnes opinio. Quidam omnibus vngulis eandem esse vim , quocumque tempore , aut modo cæsis contendunt , quidam dextera posteriori crure viventi abscissum oportere esse tempore , quo maximè ardore libidinis sævit. Correptos morbo comitali , cùm visu , sensûque ablato affliçantur , vngulæ parte , quantumvis parvâ tactos excitari credunt ; anuli ferme ex ea fiunt , quos item qui in digito habent , corripere eo morbo negant , & vulgò feruntur. Itali Bestiam magnam ab corporis mole vocant. Poloni Onagrum , recentes scriptores Alcem indidère nomen. Onagri sylvestres sunt

Afina, quos Asia, & Africa, & præcipuos Phrygia, & Licaonia ferunt; nec huic simile quidquam. Alcibus Julius Cæsar Caprarum maximè formam, & varietatem tribuit, & mutilas cornibus esse, & crura sine nodis, articulisque habere scribit, & ne quietis quidem causâ procumbere, sed applicare se arboribus, quas subruunt à venatoribus solere, ut cum se fera in eas reclinaverit afflictis pondere arboribus unà concidat. Quorum rerum huic visæ à nobis Alci nihil convenit. Plinius Alcem in Septentrionalibus oris gigni jumento similem, nisi proceritas aurium, & cervicis distingueret, tradit. Et feros equos in Alberti septis vidi, qui in vastis Prussiarum, & Samogitiarum nemoribus capiuntur nullum ad usum: nam præterquam quod parvi sunt, ac deformes, & domari, & fessorem pati ob infirmitatem currum posse, & omnino mansuefieri negant; ab hominis certè conspectu statim refugiunt; carnibus eorum, ut reliquarum ferarum incolæ vescuntur.

De Succino.

CAPUT XIV.

IN Prussici maris littore Succinum legitur inter reliqua maris purgamenta rejectum, & quibus ea cupiditas est, etiam inter fluctus scrutantur, & vel arenâ obrutum, limôve eruunt. Captura

ejus publicè præconi subjicitur, & cupidè, & sæpe magno redimi pluribus licentibus solet, nec levis quæstus ex eo, quamquam non quantus antea fuit, & Romanis olim tanto fuisse in pretio, luxúque videtur, vt petitos bello hos populos Domitiano Cæsare ob Succinum memoriæ proditum sit, & Barbaros mirantes rem nullius vsus tanti à Romanis æstimari, non insultè tradito, quod vilissimum apud eos, & belli causa erat, pacem recepisse; & Plinius tradit, quantumvis parvam hominis è Succino effigiem vivorum, & valentium hominum pretia excessisse. Minuit, & minuta majestas religionis hoc sæculo illi pretium, cùm antea in Dei, Divorúmque imagunculas formatum à piis hominibus magnâ mercede pararetur, fingereturque vis ingens in parvos globos, quibus filo trajectis preces numerantur, quæ ad Virginem Genitricem propitiandam tradito à majoribus ritu fiunt, crebróque ad certum numerum repetuntur, quas ab quadam similitudine coronas appellamus, iisque haud minùs nostræ fœminæ, quàm cætero ornatu, quo nitere, ac splendere student, lætantur. Nunc capta ea gens novis erroribus, hæresibusque ab religioso vsu vertit in ludicra, latrunculos, coclearia, vasculóque fingens, caveas quoque, quibus concinentes aviculæ includuntur, vidimus affabrè factas, sed nullo vsu ob fragilitatem: hoc fit, vt nec appetatur, vt antea, nec tanti vaneat. Quæ illi natura, aut ex quo gignatur nondum

fatis compertum, quamquam non incuriosè quaesitum à multis, variantque de eo auctores, non veteres solùm, sed etiam nostri. Credibile est in Septemtrionis insulis, sive scopulis, sive arboribus manare liquorem, ut cerasis gummi, & mox concrecere gelu, ac in mare delapsum durari aquis, expuìque inde fluctibus in contrarium littus. Hoc gigni modo argumento sunt quifquilix, aliàque quæ in pellucidis cernuntur: nam culices, apes, muscas, araneos ipsi vidimus, quas liquenti adhæsisse humori, inque durefcente inclusas existimare licet, nullâ parte sui corruptâ, læsâve. Martialis ludere in omnia versiculis solitus non apem modò, & formicam, sed viperam quoque Succino interceptam; ipsos versiculos subicere non pigebit.

A P I S.

*Et latet, & lucet Phaëthontis condita gutta,
Ut videatur apis nectare clausa suo.
Dignum tantorum pretium tulit illa laborum,
Credibile est ipsam sic voluisse mori.*

F O R M I C A.

*Dum Phaëthontea Formica vagatur in umbra,
Implicuit tenuem succina gutta feram.
Sic modò quæ fuerat vitâ contempta manente,
Funeribus facta est nunc pretiosa suis.*

VIPERA.

Flentibus Heliadum ramis dum vipera serpit,

Fluxit in obstantem succina gutta feram.

Quæ dum miratur pingui se rore teneri,

Concrete riguit vincta repente gelu.

Ne tibi Regali placeas, Cleopatra, sepulcro,

Vipera si tumulo nobiliore jacet.

De Russia.

CAPUT XV.

DANTISCO Commendonus Elbingam ,
 atque inde Varmiam petiit , fuitque plures
 cum Stanislao Hofio Cardinali Varmiensium E-
 piscopo dies , vt suprâ diximus. Visâ Prussiâ re-
 gressus in contrarium latissimè patentis Regni la-
 tus, quâ maximè in meridiem vergit, multis per-
 agratis populis, Roxolaniam, hodie Russiam vo-
 cant , transiit , adito , vt docuimus , ad Parzo-
 viam Rege: à quo dimissus Lublinum, atque in-
 de per Chelmiam , & Belzam Leopolim venit.
 Caput hæc Russiæ est ejus, quæ Polonorum im-
 perio paret, Archiepiscopali honore nobilis, quin
 quod rarò vlli civitati accidit , duo sunt Archie-
 piscopi ; nam præter Catholicum , & Romanæ
 Ecclesiæ cultorem , cui civitatis, & sacrorum cu-
 ra mandata est , Armeniorum natio suum in ea

civitate Archiepiscopum habet. Ea Turcarum
 pressa servitio sedibus suis relictis, cum Euxinum
 transmisisset ab hostio Danubii per Valachiam
 in Russiam transgressa permissu Regum ibi con-
 sedit, vsuque sunt Armeni Russis, quod dediti
 mercaturæ cum Turcis, Persis, & aliis Eu-
 xini accolis negotiantur, externaque multa in
 Poloniam inferunt, & immunitatem vectigalium
 inter Barbaros habere dicuntur datam iis à Ma-
 homete, quem Turcæ, multæque Orientis na-
 tiones relatum inter cælestes pro Deo colunt.
 Hunc educatum in Armenia, & ab iis benignè
 habitum, postquam ad magnum imperium per-
 venit, vetasse ferunt vllum ab Armenis porto-
 rium exigi. His Leopoli, sacrisque eorum Archie-
 piscopus præest, magnusque ei cultus, hono-
 que ab illis habetur. Is advenientem Commendo-
 num extra urbem obviam egressus, præcipuâ gratu-
 latione accepit, eumque demissè admodum, & hu-
 militer est veneratus. Armeni in Romanæ Eccle-
 siæ fide se esse prædicant, & Pontificem Roma-
 num in jus Divi Petri Apostolorum Principis suc-
 cessisse, ac divinæ potestatis inter homines vica-
 rium esse confitentur, sacra tamen ab Armenio-
 rum Patriarcha petunt, & Patriarcham ipsum à
 Romano Pontifice ex eo aiunt non petere, quod
 remissum id illi à Pontificibus Maximis, irroga-
 tumque hoc genti Armeniorum privilegium sit,
 tum ob longinquitatem itinerum, tum ne eâ re
 Turcas offenderent, magisque in se irritarent.

meup

Hæc differentes ipse audivi, & graviter ferentes, si quis secretos ab Ecclesia Romana eos diceret, cujus se in fide, ac ditione esse contendunt. Sed credibile est, ut in externos ritus degenerarunt, ita errores quoque in mentes eorum multos irrepsisse. Matrimonia ipsa magnâ religione habent, rem divinam facientem ego Archiepiscopum eorum spectavi eodem ferme cultu, quo nos, ac pari collucentium circâ luminum, ac vestimentorum apparatu, quæ ne formâ quidem magnopere à nostris differunt. Azimum panem, ut nos, immolant, sublatamque manibus sacratam hostiam populo adorandam nostro more præbent, sacrum omne magnâ religione conficiunt: leges, carminaque divinarum rerum Armenicis scripta litteris, ac linguâ habent, sed ea præter sacerdotes pauci intelligunt, vulgò ipsi Scythicâ, & Turcicâ linguâ loquuntur, Latinè nesciunt, sed Latinos scriptores divinarum litterarum interpretes aliquot in Armenicum versos habent, plurimumque auctoritatis iis tribuunt. Ephrem Armenium inter Divos relatum colunt, scriptisque ejus maximam fidem habent. Præter Armenios, qui ferè Leopoli, & Carmenesii habitant, fusus totâ Russiâ est ingens hominum numerus in sacrorum disciplina Græcorum rationem, atque instituta sequentium, Rutheni vocantur, & Chiovia (quæ civitas est ad Boristhenem in citeriori ripa sita, & latè caput earum gentium olim fuit) Antistitem, atque Principem sacrorum habent, quem

quem ipsi Metropolitanum Græco vocabulo appellant, dictoque ejus audientes per Russiam, Vallachiam, Lithuaniam multi Episcopi sunt, & aliquot etiam trans Boristhenem in Moscorum Regno. Ipsi Constantinopolitani Patriarchæ imperio, vt reliqui omnes in eadem secta sunt, continentur. Chioviæ Metropolitanus fuit Isidorus, qui cum splendido comitatu centum equitum è Russia Florentiam vocatu Eugenii IV. Pontificis Maximi ad clarum illud orbis terrarum Concilium venit, ad quod non Græci tantum, atque Armenii cum Patriarchis, & Præsulibus suis convenère, sed cum Pontifice Maximo Imperator ipse Græcorum à Constantinopoli classe advectus interfuit, in quo cum diu de veteribus inter nostros, & Græcam nationem controversiis disceptatum esset, postremò causâ, & rationibus victi Orientales in Catholicæ Ecclesiæ sententiam omnes concessère: honorique gentis datum ab Eugenio est, vt duo eorum doctrinâ, & dignitate præstantes in Cardinalium Collegium legerentur, quorum alter Bessario Nicænus ætatis suæ vir religione, & virtute longè clarissimus. Alter Isidorus Chiovensis Antistes fuit. Sed Græci assensu magis sunt in præsentia Concilii auctoritati, quàm inde decretis paruerint. Et Isidorum apud Moscos Catholicæ pietatis disciplinam, vniuersæque Ecclesiæ consensionem prædicantem Barbari spoliatum omnibus fortunis, injuriis abire provinciâ, ac redire Romam coegerunt, vbi

Pontificum Maximorum liberalitate sustentatus, reliquam vitam suam egit. Rutheni præter ea, quæ sacerdos rem divinam faciens ex ipso sacrificii loco de sacris recitat libris, nullas de religione, & cælestium rebus conciones ad populum habent; scilicet multitudinem piè colere acceptam de Deo fidem, non difficultatibus, & captum ejus excedentibus quæstionibus agitare, impellique eorum mentes volunt. Hinc retentissimi suorum sacrorum, & depravatis variâ hæresi tot circà populis, cum quibus ipsi & linguæ, & rerum omnium commercia habent, incorrupti manent, nec vllis se novis opinionibus infici patiuntur. Judæorum quoque hæ gentes admixtam multitudinem habent, non vt in plerisque locis inopem vitam fœnore, & servilibus operibus tolerantium, quamquam ne hoc quidem genere quæstus abstineant, sed qui & agros possideant, & mercaturam faciant, & litterarum quoque studiis, maximè Astrorum, & Medicinæ se excolant, & ferè vectigalibus publicis præsent, ac ad honestam fortunam perveniant, vt non æquentur modò ingenuis, sed interdum etiam imperent: nec tegumento capitis, vt apud alios, aut vllâ omnino insigni re à Christianis distinguuntur, quin arma ferunt, & cum telis incedunt, & planè æquo cum aliis jure vivere videntur. Commendonus ab Leopoli Camenetiam progressus Cotthinum Vallachorum oppidum in vltiore ripa Tyræ aspexit: atque deflectens inde ad or-

tum per ultimos Polonorum fines, & loca paucis antè diebus Scytharum incurfione vastata ad Boriftenem circumiit, & relictâ ad dexteram Chioviâ, vbi vetustæ, ac nobilis vrbis vestigia, ruinæque visuntur, per Ostrorogum, & Luxicum Leopolim rediit ab Alberto Lescio Polonicæ juventutis tum facilè principe cum egregia equitum manu deductus: inde Jeroslaviâ, Prismiliâ, Tasnaviâ aditis, vbique summis studiis, atque officiis, & publicè, & privatim à Regulis, & Principibus cultus in Poloniam, atque Petricoviam contendit: quò Rex Concilium gentis indixerat, frequentésque adesse Principes jusserat.

*De Podolia, deque ejus frequentanda consilio
Regi allato.*

CAPUT XVI.

ADVENIENTEM Rex benignè, amantèrque accepit, multa super populis Regni sui, quos obivisset, ab eo sciscitans, qui Podoliam (pars hæc est Russiæ) locaque incolunt inter Tyram, & Boriftenem, quæ flumina *Nieper*, & *Niester* Polonis vocantur, atque altero à Valla-chis, altero à Moscis, Scythisque dividuntur, latissimos agros, & summæ fertilitatis habent; versâ leniter terrâ semen jaciunt, nec deinde amplius sementem, nisi cum falce secandam revi-

Y ij

funt, adeò nullam culturam bonitas soli desiderat, & quidem acceptum tanto cum fœnore reddit, vt ex vno frumenti sextario quinquaginta atque ampliùs gignat; quin fama est, si paulùm modò in metendo spicas decusseris, ex granis, quæ deciderint, sequenti, atque item tertio anno ibidem messem habiturum, nihil arato agro, nihil culto. In vasta planitie, vbi terra intacta omni culturâ suo ingenio parit, tantâ fœcunditate luxuriant herbæ, vt maximæ superare altitudine hominem dicantur: latèque odorem fundere, & pecora, quibus illi magis, quàm arvo student, abigi pascuis, ne pabulo nimio intereant. Haud minùs totâ illâ regione copiam mellis mirere, ne id quidem vllò incolarum labore, aut industriâ quæsitum: sponte suâ per omnes sylvas fusa apum examina arboribus insident, & sicubi cavi aliquid repperint, spargunt mella, quin rimis quoque terræ, hiatibusque se condunt, passimque vim ceræ, mellisque fundunt. Advenientia examina (nam mos apibus se invicem pellerè, acribusque præliis, veluti justis aciebus inter se concurrere), agrestes prohibent, quò veteribus, veluti hæreditariæ suæ sedes maneat: hic vnus cultus illis habetur; plurimùm mellis irreperitum, neglectumque perit, incolæ ex eo multum efficiunt radicis succo acri admixto, quo nimiam dulcedinem coërceant, atque hoc potu Podolii, Russique, & vndique accolæ gaudent, eoque magnâ intemperantiâ se ingurgitant. Ver-

mulfum

num longè optimùm putant , Lipiezum ipsi appellant , nec alius mellis vsus ferme apud eos , sed & frumenti non plusquam quantum abundantia eorum satis fit , serunt : sunt & crebri per Ruffiam , Podoliámque lacus , quidam etiam de industria , opere , & manu facti , magnique proventus ex iis : certare fecunditate cum terra aquæ videntur , tanta vis editur piscium . Optimi omnium Lucii , & magnitudine reliquos excellent . Sale condiunt , vicinisque populis imperiunt , nec aliud ferè vberius illis vectigal . Quibus propinqua , ac plures piscina , fecernunt genera , nec promiscuè habent : fortasse ne mutuâ confectatione , aut metu minùs subolescant . Piscantur maximè hyeme , cùm frigorum vi rigent omnia , & flumina , & lacus haud secùs , quàm marmora sic duruerunt , vt non homines modò , equosque , sed ingentia quoque plaustra onusta ferant ; tunc crebras veluti fenestras dextrâ , sinistraque perforatâ glacie aperiunt , paribusque spatiis ad perticarum modum , quas in introitu lacus sub glaciem vtrinque immittunt ; has ab sua quisque parte per proximum foramen exceptas furcis transmittunt ad aliud , atque deinceps aliud , donec ad vltimum , quod opportunè perfossum in diversa parte est , coëant . Perticis suspensa retia toto lacu , aut per quantum ipsi spatii complexi foraminibus fuerint , explicantur , pandunturque , & cuncta subtus converrendo , quantum est piscium trahunt , idque fit siccis pedibus , &

nullo labore. Hoc loco rem vix fidem habituram pigeret referre, nisi gravissimos viros permultos, & ipsum quoque Regem auctorem haberem, qui omnes vidisse se sanctè affirmarunt. Accidit aliquando hiberno tempore, cum ita piscatur, ut ab imis lacubus involutum retibus extrahatur in littus globosum quid molle, & informe, quod videatur madidis, diuque maceratis plumis compactum, sed ne id quidem satis dispici possit, uti esse caro recenti vrsæ fœtus dicitur, nisi quòd hoc nigrum, & majus; si moveas, projiciásque inanime dicas: at idem si in hypocaustra, in quibus ferè Poloni ob magnitudinem frigorum agunt, calidàque admodum habent, intuleris; paulatim calore recreatas, excitásque reviviscentes, & mox etiam avolantes hirundines cernas. Hæ aves adventante hyeme magno numero coire, unàque unguibus rostro inter se complicatæ mergi aquis dicuntur, atque in fundum delatæ terræ tepescentis vapore foveri, atque intolerabili rigentis cæli frigore defendi, totàmque hyemem, aut humore, aut ipso veterano nutriri: vere novo emergere, avolaréque; an spirent sub aquis volucres, & ademptâ spiritus mittendi, recipiendique facultate, ut vivant, quærant, quibus cordi est scrutari abdita naturæ: nos rem apud eos minimè dubiam retulimus. Lacum quoque esse in vltimis Podoliæ finibus haud longè Ciazovia ferunt nomine *Cozbeiu*, cujus aquæ æstivis siccata solibus in salem omnes ab-

eunt , asportarique eum à Russis quotannis coactò magno plaustrorum numero. Sed sæpè accidere , vt occursum Scytharum , qui prædæ simul hominum , simul jumentorum insidiantur armis, ac prælio cum iis contendunt , nec rarò Scythas , coniectis in fugam custodibus prædâ potiri. Id quoque è Scythiæ miraculis non omiserim , quod tamen ego à nullo , qui se vidisse diceret , accepi ; scriptores prodidère , multique fidem iis affirmant. In fluminibus , maximè Boristene , & Bocco per æstatem noctu gigni vim magnam vermium : hos manè aquis supernare , meridie innatis pennis circum ipsas volitare , cadente sole omnes occidere , & circa Belzam , & Chelmiam sylvestres pinus , quas ferè Poloniae sylvæ habent cæfas , aut sponte ad terram delapsas in humum putrescentes , intra biennium lapides fieri. Sed hæc nos paulò ab instituto abduxerunt. Uberri mi Podoliæ agri partem maximam , quæ Pontum Euxinum aspicit , deserta , atque vasta solitudo tenet ; quòd & infesta loca sunt Barbarorum excursionibus , & suas fruges quò asportent , habitatores non habent : neque enim ipsi vt reliqui Poloniae populi , aut Vistulâ , aut in Vistulam influentibus amnibus frumenta , & reliquos terræ fructus devehere Dantiscum , atque inde per Balticum mare in externas mittere terras possunt : quorum flumina ab Russiæ finibus ad meridiem versa omnia in Euxinum ferunt. Commendonus igitur satis exploratis inquirendo rebus Augusto

ostendit posse fertilissimam Regni sui partem non
 coli tantum, & frequentari, sed ad magnam
 quoque opulentiam pervenire, auctorque conan-
 » di fuit. Venetorum urbem amplam, & maris la-
 » tere potentem, maritimarumque rerum scientiam,
 » vsuque longè exteris præstantem in medio stare
 » mari, ducentisque amplius millibus hominum
 » habitari, celebrarique nullo circa proprio agro,
 » quem colat, neque ad tantam multitudinem a-
 » lendam sæpe sufficere, quod à vicinis populis con-
 » vehitur: posse Venetias frumenta è Russia depor-
 » tari, nec longinquitate itineris, nec aliis, quæ
 » se primò ostendunt, difficultatibus deterreri de-
 » bere: nihil enim Regi, si adsit industria, stu-
 » diumque, insuperabile fore. Ante omnia agen-
 » dum cum Turcis esse, ut metu, atque auctorita-
 » te imperii sui Vallachos, & maximè Scyrhas à
 » latrociniis contineant, quod Turcas credi liben-
 » ter esse facturos, quippe ex crebro illo navium
 » commeatu, & eorum portus celebrari, & vecti-
 » galia augeri, & pacem iis cum Polonis pariter,
 » & cum Venetis esse: tum ad ripam Tyræ loco, qui
 » visus maximè opportunus fuerit, deligeret op-
 » pidum, atque novam urbem conderet, ubi tutam
 » mercatoribus stationem præstaret, ne subitis in-
 » cursionibus finitimorum pateret, vel levi muni-
 » mento, ac ligneis mœnibus, ut est mos iis in
 » terris oppidum firmasse, fat fore adversus Barba-
 » ros inermes, & nullis belli instrumentis, quæ
 » septa modò loca tentare audeant, instructos, &
 infcios

infcios ejus rei, assuetósque tantùm in latissimis “
 campis excurrere, brevique certamine, aut in fu- “
 gam vertere, aut fugere hostem, venturas Vene- “
 tiis naves, portúmque ad Bialogradum in ostio “
 Tyræ, aut alibi, vt commodum fuerit, capturas, “
 frumentáque secundo flumine devecta ad mare “
 Ægeum in Adriaticum invectas sinum Venetias “
 redituras; nec Veneris hominibus novum id “
 iter, aut mare futurum, fuetis paucis antè annis “
 longiorem illam navigationem ad Tanam urbem “
 Tanais amnis ostio sitam suscipere mutandarum “
 causâ mercium, & ex iis ipsis Podoliæ campis ad “
 inficiendas lanas semina quædam exportare, quo- “
 rum fructus, qui cum eo commercio defierunt, “
 repeti possent. Vinci omnia superaríque spe, & “
 cupidine lucri, multáque diem, atque vsum in- “
 venturum, queis quotidie negotium proclivius, “
 expeditiúsque reddatur: nec frumenta solùm, “
 sed vbi procedere res cœperit, vim magnam “
 mellis, ceræ, piscis, cinerum, pellium, quæ nunc “
 neglecta sine emolumento habentur, Venetis mer- “
 catoribus vendituros: eósque ipsos varias, varií- “
 que vsus, quas Venetiæ ferunt merces, quarúm- “
 que indiga Polonia est, vltro advecturos, nec “
 dubium frequentem novam urbem brevi ipsum “
 quæstum, vtilitatémque effecturam, molliturám- “
 que, & mansuefacturam feros quoque Barbaro- “
 rum animos, qui & ipsi mercari, quæ externa navi- “
 bus subvehuntur, & sua exhibere, & denique “
 commercio, & fructu advenarum lætabuntur. “

» Ita coalescere rem, & coli, habitarique regio-
» nem salubrem cælo, vberem solo, ac situ oppor-
» tunam posse, ex quo ingens, & publicè, & pri-
» vatim emolumentum Polonia esset captura. Cùm
» magnopere probata Regi res esset, relatæque
» ad Concilium suorum approbatione omnium ac-
» ciperetur, magnæ ob id Commendono gratiæ
» actæ, vehementerque ex eo incitata sunt homi-
» num in illum studia, quem & amantem gentis
» suæ, & de commodis eorum Reipublicæ cogitan-
» tem omnes prædicabant. Ipsi quoque hæretici
» diligebant, ac reverebantur eum, nec palam mi-
» nori, quàm Catholici cultu, & honore digna-
» bantur; ventitabant etiam domum, & consuetu-
» dine, & sermonibus ejus commoti quidam sese
» collegere, & resipuere, minúsque jam eorum a-
» cres in Ecclesiam impetus erant. Cæterùm de
» Podolica re cùm appellasset Turcarum Regem
» per Legatos Augustus, nec ille abnuit, & Vene-
» ti ultro gratias ei, Commendonoque egerunt.
» Sed Palatinus Ruffiæ, aliique quibus datum ne-
» gotium circumeundi, lustrandique eam omnem
» oram, & maximè Tyram amnem inspiciendi erat,
» retulere à Camenetia aliquot dierum iter secun-
» do flumine proVectis occurrisse vada saxis ingen-
» tibus impedita, nec vltra pervium navigiis am-
» nem fore, nisi iis aut amotis saxis, aut cæsis lo-
» cus aperiretur; nec opus esse parvi laboris: ve-
» rùm, etsi Commendonus ostenderet posse, quod
» difficile, atque impeditum naturâ videretur, con-

filio, atque arte superari, nec omnino magnâ mole illa confringi, aut amoliri saxa; tamen huic præter spem objecto scopulo negotium hæsit, ac tum dilatum, pòst etiam totum omiffum est.

*De Rege cupiente divortium cum uxore facere,
per Commendonum ab tali consilio
abducto.*

CAPUT XVII.

AD cætera intestina mala, quibus vrgeri Polonia videbatur, accessit aliud gravius multò, ac periculosius, vnde tragici illi Angliæ motus, & ex pari causâ par quoque exitium haud dubiè imminebat, si in Commendono, aut minùs fidei, aut minùs industriæ, animique inventum fuisset. Regem pugnacem in vitiis suis ingens cupido inceserat vxoris repudiandæ, cujus in matrimonio decimum jam annum agebat. Primum huic cum Isabella Ferdinandi Cæsaris filia conjugium fuerat, ne id quidem ipsum satis concors, aut diuturnum, quæ cum sine liberis decessisset, Barbaram, de qua suprâ mentionem fecimus, amore ejus, atque illecebris irretitus, ipsâ maximè aduersante matre, sibi copulavit, brevique amittit, quòd mulier meretriciis imbutâ artibus, dum assiduis medicamentis, sibi conciliare partum studet, pro fœtu morbum concepit, eoque absum-

pta interiit. Hujus desiderio Rex diù in mœrore, luctúque fuit, ac ne perseveraret in cælibatu, magis suorum hortatu, & aliquâ cupiditate liberorum, quàm sponte sua fecit, quo indignitas proximi cum privata, ac famosa connubii levaretur, & simul inopia non dispari se jungendi, Legatos ad Ferdinandum Cæsarem vnam ex fororibus Isabellæ prioris vxoris petitum misit: nam Ferdinando fœcunda proles vndecim filiarum erat; ac ne ipsi quidem facile singulis ob multitudinem invenire viros Majestati suæ non indecoros. Sed quia matrimonia in tam arcta affinitate scitis, & jussis Ecclesiæ prohibentur, postulatum à Julio III. Pontifice Maximo est, vt lege solverentur; quod cùm difficulter impetrarent, tergiversante Pontifice rari, & parum fausti rem exempli inducere, tandem summis ab vtroque Rege adhibitis precibus, summè conducere vtriusque Regni rationibus eam renovari affinitatem contendentibus, annuit Pontifex, atque legis veniam dedit. Ita Catherina vidua, quæ antea Federico Mantuanorum Duci nupta fuerat, ad Augustum in Poloniam, atque in sororis thorum deducitur. Omnino communi errore in matrimoniis jungendis laboratur, vt non mores, non ingenia pensentur eorum, quibuscum agenda omnis vita sit; sed vna commodorum, aut inconsulti, & citò desituri amoris ratio habeatur: Hinc plenæ discordiarum domus. Id cùm privatis adversum, tum ferè Regibus vsu venit, quibus non solùm

cognitæ, aut visæ nunquam sunt, quas in lecti, in liberorum, in vitæ, & fortunarum, & rerum omnium societatem asciscunt: sed plerumque longinquis in terris natæ, sermone, ritu, institutione diversæ ad eos adducuntur, vt mirum videri non possit, si qui more, ac pæne naturâ inter se dissimiles sunt, non facilè inde sensibus, & voluntate conjungantur: atque adeò evenit sæpe, vt vnde necessitudo, atque amicitia quæritur, inde odia, inimicitia, ac interdum sæva etiam bella oriantur. Augustus recentibus novæ nuptæ amplexibus, obsequiisque delinitus primò lætari novo conjugio est visus. Mox vbi fatietas ex multa copia orta, & suo vterque vivere, & nosci ingenio cœpère, paulatim digredi, ac secumbere, nec illa mariti amores, ac incontinentiam tacita ferre, & ipse eo in dies magis alienari, donec non Regni, non fortunæ consors, non itinerum comes, deserta, spretaque Radomii seponitur: tertiumque jam annum separati agebant, quotidieque diffidium, quæ Reginæ questibus, quæ perviciâ Augusti augebatur. Et Ferdinandi Cæsaris injuriam filiæ querentis, & interdum minarum aculeos in generum jacentis crebræ litteræ, legationesque non remedium, sed irritamentum ad Augusti animum cupiditatibus suis mirè cedentem fuère. Causæ tam alienati ab ea animi Regis variæ traduntur. Vulgò ferebatur Augustum muliebrem mundum atque omnem vestium apparatus, qui Barbaræ fuerat, cujus desiderium in animo ejus

novæ non extraxerant nuptiæ, Catherinæ munus danti, quàm accipienti gratius obtulisse : ab illa negante turpis, atque impudicæ ornatum, cultumque veram decere Reginam, mariti donum, quamquam magni pretii rejectum, altiúsque id in Augusti animum penetrasse, atque inde ortum initium diffidii. Plerique alii aiebant non convenisse mores, & Polonos, Germanósque pæne naturâ diffidere : ac Polon^{os} quidem, quemadmodum in aliena terra, alieni ritus, linguæ, vestitus, totiúsque vitæ consuetudinis mirus est imitator, statimque se ad eorum format, atque fingit arbitrium, vsumque, apud quos vivit, ita in sua peregrinum non facile admittit, aut patitur, morem, & tam ipse apud externos, ne rideatur, moribus patriis abstinet, quàm inter suos ridet, atque aspernatur alienos. Rex præter hanc ingeniorum dissimilitudinem, quam utique se toleraturum fuisse aiebat, comitali morbo visu, oréque fædo, ac deformi eam corripere solere affirmabat, ejus morbi se non aspectum solùm, sed cogitationem quoque ipsam horrere. Præter hæc fides quoque ejus in gravi suspectione, atque culpa ponebatur, quasi ementiri partum, suppositumque alienum filium alere pro suo tentasset. Alii medicamentis partum abegisse sibi mariti, atque gentis odio infimulabant : quamquam id quidem nec Rex ipse pro comperto affirmavit unquam, & spectata probitas, & innocentia Reginæ satis refellere videbatur : de co-

mitiali morbo constantior fama erat: cæterùm
 probri vllius infimulare eam adeò nemo vnquam
 est ausus, vt veram pudicitia laudem præconiùm-
 que & Rex, & cæteri omnes illi semper tribue-
 rint: sed siue ab iis causis, siue fato aliquo, seu
 iusto numine peccata eorum vlcifcente, à consue-
 tudine eius, suprâ quàm existimari, aut credi po-
 test, Augustus abhorrebat. Adeò vt de via, &
 ratione, si qua inveniri posset, amoliendi illam
 matrimonio suo occulta consilia habere cœperit.
 Non desunt vnquam, qui Regum quantumvis
 pravas cupiditates acuant, incitentque, ignavi
 assentatione pessimâ, & vitiorum altrice, & gra-
 tia parente, alii quò difficilem, & præcipitem in
 locum deductos obstringant sibi, atque obnoxios
 habeant. Augustus & cum intimis rem coquebat,
 & hortatu eorum cum Ucangio Archiepiscopo
 Gnesgnensi, & Painevio Cracoviensi Episcopo
 communicaverat; vtriusque consiliis implicito
 ancipiti curâ, negotiòque Rege opus erat. Sed
 Ucangius etiam novis, ac turbidis rebus lætaba-
 tur; atque ab hoc maximè fota Regis spes ad-
 ditusque ad audendum est animus. Ratio agen-
 dæ rei composita, vt Rex idoneos præpararet
 homines, qui Equitum nomine, in cuius ordinis
 manu Respublica Polonorum est, palam in senatu
 ab se postularet, quando maximè interesset Rei-
 publicæ Regem filios procreare, vt aut cum Re-
 gina habitaret, liberisque operam daret, aut pro-
 meret causam cur ab ea tam diu sejunctus age-

ret. Cùm Rex impediri religione se respondisset, quòd justum sibi conjugium cum vxoris suæ sore non esse intellexisset, tum ex auctoritate gentis Legati ad Pontificem maximum dirimendo matrimonio mitterentur. Hæc quamquam studiosè occultabantur, ne quid antea emanaret, quàm omnia, vt res poscere videbatur, instructa essent, tamen & comperta Reginae erant, & Commendonum ipsum nihil fugiebat, qui Anglicam tempestatem animo prospiciens, tantàmque sibi molem negotii imminere, intentissimâ in id curâ excubabat. In eo verti negotium omne rebatur, si res in apertum non erumperet, & illa ad Pontificem Legatio non decerneretur. Nam si palam Rex in causam descendisset, publicam suorum auctoritatem, postulatúmque ferens, tanto præterea studio hæreticorum adiutus, qui se locum aut gratiâ, & opibus apud Regem crescendi, aut eum à Pontificis maximi amicitia, fidéque avertendi nactos rebantur, quomodo fisti res posset, non cernebat. Rex ipse hunc maximè suis inceptis adversarium timebat, in multis aliis expertus quàm cum acri, & intento res sibi esset futura. Tentare fidem, quòd omnia summâ religione, atque constantiâ septa, obfirmatâque antea senserat, non ausus, tantam viri vim lenire, omnique cum humanitatis, atque officii genere sibi devincire contendebat, beneficiis quoque ac liberalitate demereri: sed nullus apud Commendonum largitioni locus fuit: professus

fessus enim gratiam recipere, rem constantissime semper remisit. Rex inde studio ejus magis incitatus per Petrum Miscovium Plocensium Episcopum designatum, quo intimo consiliorum ministro utebatur, Commendono institit suam ad Cardinalatum commendationem offerre diligentem, accuratamque, & addebat ad persuadendum Miscovius, cum aliorum Regum rogatu externos, & Romanæ civitati ignotos in illum ordinem Pontifices Maximi sæpe cooptassent, haud dubium videri, quin Regi Poloniæ hominem magnis in Rempublicam meritis commendanti gratificaturus Pontifex foret, præsertim quòd ex quo regnare Augustus cœpisset, nemini eum honorem petiisse constaret. Quin & missurum deditâ operâ Romam, qui hoc summis precibus à Pontifice contenderet, Regem pollicebatur. Ille haud magis cupidine honorum, quàm antea munerum suam labefactari constantiam est passus, & qui in ipsa Urbe suffragatores nunquam quæsisisset, ne Regis quidem vsurum commendatione respondit ad eum honorem, cui se parem non duceret. Et cum vni Pontifici Maximo operam, & fidem obligasset suam, non alterius quàm Pontificis judicio sua merita, seque existimari debere; vetuitque verbum vllum ea de re Romam scribi, in eoque ita perstitit, vt Miscovius, qui eum præcipuâ benevolentiam colebat, mecum sæpe questus sit, eum dignitati suæ ineptè deesse, qui vltro sese offerentem fortunam

contumaciter repelleret: non fanè parvo moderationis, & abstinentiæ documento, cùm neque dubia spes ostendi, neque adversari mos videretur, & plura, & recentia exempla extarent eorum, qui Regum gratiâ in eum dignitatis gradum ascendissent, & tum quoque niti quidam dicerentur. Sed is mos tantùm abest, vt probandus, imitandúsque Commendono videretur, vt dicere soleret non aliunde graviora, aut plura detrimenta Romanæ rei esse importata. Dum enim quidam ejus, ad quem venerint, non à quo missi fuerint, gratiæ serviunt, & in rem missi publicam, suam agunt privatam, eos non solùm liberè, ac fortiter mandatum munus non obire, sæpe de fide, atque officio decedere, sed semel cupiditate, atque ambitione prolapsos, ipsam quoque Rempublicam prodere, per cujus opes crescere animo destinarunt. Quod Pius Quartus Pontifex Maximus serò quidem post lectos ab se in Senatum quosdam suspicionis ejus maculâ aspersos, sed aliquando sensit, decretóque scivit, ne cui Regis, aut Principis, ad quem Legatus fuisset, ejus ad honores commendatione vti liceret; qui fecisset, ei noxæ esset. Augusto quanto admirabilior hæc integritas, invictúsque adversus omnem cupiditatem, & gratiam animus erat, eò acriùs objecturum se conatibus suis eum suspicabatur. Laudibus igitur eum ferre, industriam, prudentiam, fidem, pietatem omni sermone prædicare; traditos; commendatósque ab

eo augere, ornareque, hæreticos edictis coërcere; denique vt cum Senatore Regni sui de Republica conferre, consilium exquirere, & plerumque vti. Hæc incusserant metum Reginae, ne Commendonus ad iuvandum inceptum Regis suscepisset, quam illi suspicionem malevoli quidam inculcaverant; cuius ignarus Commendonus rediens à Russia Radomiam, ad visendam eam, etsi suspectum id Regi intelligebat, divertit. Benignè admodum hospitio acceptus, post epulas remotis arbitris Regina omnia, quæ machinari Regem senserat, Commendonum edocuit, quæque sibi objicerentur refutavit: inde quantâ injuriâ, & quàm indignè afficeretur, multis cum lachrymis exposuit: Regis nomen nunquam aliter quàm summo cum honore vsurpans, omnemque ab eo culpam in quosdam, qui plurimum gratiâ malis artibus quæsitâ apud eum valerent, avertens. Commendonus bonum animum habere eam, & causæ, & innocentia suæ fidere iussit, sibi & ante omnia explorata, & præparatos è Catholicis probos, & recti amantes, qui si moliti aliquid adversus eam hæretici fuerint, se eis audacter opponant, nec vlla in re officio suo se defuturum. Hac mota oratione Regina simpliciter aperuit quæ delata ad se de illo essent. Per eum cum Pontifice Maximo de suo dirimendo matrimonio agi jam cœptum, atque ipsum, quo Regi gratificetur, huic rei favere, neque si adversaretur tanto in honore, at-

que dignitate apud impotentem cupiditatis huius futurum, quæ tamen nec credita ab se esse, cum contraria famæ sint, quæ de ejus integritate, ac religione circumferretur, nec celare eum voluisse. Pauca adversus hæc Commendonus: atque illud primum sanctè affirmat, se cum Rege ea de re verbum nullum vnquam esse locutum; cæterum ad se quod attinet, sic vitam instituisse, vt non opinantium, aut obtreçantium sermonibus, sed rectæ mentis conscientiâ staret, & in omni negotio fidem suam rebus quàm verbis purgatam, probatamque mallet: Quæ Cæsari fratri, quæ familiæ vniversæ cum Pontifice Maximo gratia, & benevolentia intercederet, & cum parente suo viro optimo, & sanctissimo intercessisset, satis quidem ab hoc metu securam eam reddere debuisse. Sed Pontificis ipsius fide multò securiorem esse eam debere, qui quod divinam vim, atque sanctitatem habet, id vt rescinderet, nullius mortalis gratiæ, aut dignitati daturus vnquam esset. Tum verò Regina dextram ejus amplexa effuso fletu, per sacerdotium, quo præditus esset, per virtutem ejus, nomenque, & existimationem, quam partam apud omnes bonos haberet, per parentis sui memoriam, cui charus ipse in primis fuisset, orare eum, atque obsecrare instituit, vt solicitudini suæ subveniret, seque indignè proditam, desertam, abjectamque ab omnibus vnus pro officio, & fide sua tuendam susciperet, atque hæc adeò demissè: & tam

solicitudini

crebris inter fletum , lacrymâsque singultibus e-
 git , vt Commendonum tam claræ , tantique
 fastigii feminæ miseratio confunderet. Consola-
 tus eam , suamque illi fidem , studium , diligen-
 tiam non defuturum pollicitus discessit. Petrico-
 viæ Rex cùm frequens Concilium convenisset
 per eos , quibus data provincia erat , quod antè
 diu concoxerat , occultéque habuerat , consi-
 lium proferre institit. Bifariam Poloni de Repu-
 blica coëunt. Rex cum Senatu , in quem Episco-
 pis , Palatinis , Castellanis (hæc sunt honorum ,
 & magistratuum vocabula apud eos) jus est ve-
 niendi , centum & quinquaginta ferme homini-
 bus , cùm omnes adsunt , quod haud scio an
 vnquam accidat , consultat. Equites , quo ex or-
 dine Senatores leguntur è singulis regionibus (in
 plures autem Poloniæ Regnum dividitur) binos,
 ternosque , aut plures etiam Legatos ad Conci-
 lium mittunt , qui de Republica in medium con-
 sultant (terrestres Nuncios ipsi appellant) ii separa-
 tim conveniunt , & quæ visa fuerint ad Regem ,
 & Senatum referunt. Hi nuncii initio ad id mo-
 dò mittebantur ad Concilia , vt decreta Senatus
 domum ad suos renunciarent : sed sub Augusto
 novam , & veluti Tribunitiam potestatem inva-
 serant , cùm ex licentia sacrorum audaciores ad
 omnia facti fuerint , ipso fovente eos Augusto ,
 minuere dignitatem Senatus optante , & ipse cu-
 piditatibus suis licentiùs indulgere. Hinc citiùs ,
 quàm ipsi sperassent , omnis ferme Respublica

sub arbitrium Equitum iit : non tributa decerni , nisi accepissent , non leges fieri , quas ipsi non probassent , nihil denique pati in Republica , nisi ex auctoritate , & libidine eorum agi , omnibus aliis intercedere ; nec dicto audientem fore nobilitatem denunciare. Ipse interdum Senatus , penes quem publici Consilii majestas , correptus , atque acerbis verbis objurgatus ab iis est. Quin Senatorum quidam omisso amplissimo ordine transire ad Equites ; creatique Nuncii malebant , quò populares haberentur , plúsque in Republica pollerent , & vnus , qui cohibere vim eorum poterat , Rex , incitabat. Inter hos Commendonus è Catholicis acerrimum , atque optimum quemque familiaritate , & benevolentia conjunctum habebat , à quibus & de rebus , quæ religionis causam attingerent , edocebatur , & ipsi consilia cum eo conferebant. Itaque cum referente Ostrorogio quodam diserto homine , ac nobili in primis viro , & summo hæretico , de Regina agi cœptum esset , quâ sterili , ac filios non gignente Reipublicæ opus non esse injecerat ; adversantibus , qui à Commendono instructi erant , magnis contentionibus est certatum. Ad extremum & hæretici tenuère vtì rogaretur Rex , vt in gratiam cum Regina rediret , cumque ea conjunctè , & amanter viveret , neque liberorum spem suis præcideret ; & Catholici , vt omnis repudii , dirimendique matrimonii mentio omitteretur. Ut ventum in Senatum est (in quo Rex

de industria adesse noluit, seu pudore absterritus, five ex dictis Nunciorum, quæ respondenda sibi essent, meditaturus) idem Ostrorogius summam Reipublicæ agi præfatus, copiosâ oratione Senatuum est adhortatus, Ut non præsentibus modò rebus confulerent, sed longè in posterum, quod sapientiam eorum deceret, prospicerent. Vivo Rege non alium rectorem desiderare Rempublicam, sed hominem eum, & progressum ætate, & morti etiam obnoxium: Rempublicam æternam esse oportere, quam, si quid Regi humanitus accideret, in cujus manus venturam? Sic eum de se, sic majores ejus meritos, ut non ipsum modò regnare, sed in ipsius manere domo Regnum velint, quod quæ fieri ipso filios non suscipiente posse? Filios porro qui suscipiat tertium jam annum sepositâ, & procul habitâ vxore? ipsorum esse partes, qui parentum sanctitatem apud Regem meritò obtinerent, eum in gratiam cum Regina reducere: eodem tempore & Poloniæ populis spem propagandæ Regiæ stirpis ostendere, & exemplum parum integrè culti conjugii ab hominum oculis amovere; ne spretum inde in malum publicum erumperet. Et paucos hæc quò spectaret oratio, fallebat, quòd gravis jam esse hujus rei fama cœperat, & ut assentatio, & negligentia publicè ferè prævalent, etiam qui Regiæ injuriâ movebantur, respectu Regis filebant. Ucangius, qui Senatus ob Archiepiscopalem dignitatem erat princeps, sequenti die in Senatu,

quæ Equites movissent , exposuit Regi , adjecit-
 que Senatus verbis , quæ apta rei sunt visa. Rex
 ad mœstítiam compositus posse ab se & Reipub-
 licæ occupationes opponi , quibus curis disten-
 tus per hoc omne tempus fuit , & morem mayo-
 rum , quibus placuisset Reginas à publicis con-
 siliis abesse , questósque sæpe multos matrem
 suam , dum vixit , nimis se publicis rebus im-
 miscere solitam , quòd ferè secuta virum , fi-
 liúmque Concilia Regni habentes sit , sed prom-
 pturum se apud eos simpliciter , quæ animum
 » obturbant suum. A probis , & in scientia divina-
 » rum rerum apprimè versatis hominibus injectam
 » sibi religionem esse , negantibus justi conjugii
 » jus sibi esse cum Regina , cujus sororem antea in
 » matrimonio habuisset. Hinc se vehementi con-
 » flictari curâ , ne incestis implicitus , & pollutus
 » nuptiis, Deiram in se quotidie magis incitaret ,
 » petere ab iis , vt se consilio juvarent. Respon-
 » sum ab Ucangio rem non esse hujusmodi , de
 » qua statim dicendæ sententiæ viderentur. Ita
 » spatium ad cogitandum , componendúmque con-
 » siliium est sumptum. Ucangius Episcopus om-
 » nes , qui tum præsentés erant , & præterea ex sa-
 » cerdotum ordine quicumque aliquam doctrinæ
 » opinionem in sacrarum litterarum studiis habe-
 » rent , convocavit in Templum , & ad Commen-
 » donum misit simul significatum , de qua re id
 » Concilium esset habiturus , simul quæsitum , an
 » ipse adesse vellet , qui cum maximè velle respon-
 » disse ,

diffet, sequenti die manè summo in Templum perrexit: Ventum ad certamen, idque vni sibi excipiendum, sustinendumque esse existimans, quando Episcoporum in aliis animus, & audacia, in aliis fides desideraretur. Confedit medius inter Episcopos Commendonus, in eum omnium oculis, auribusque intentis. Tum Ucangius Regem cum se solvi non potuisse existimet, divinâ lege, quæ est de matrimoniis inter conjunctos affinitate, quanta illi cum Regina esset, non ineundis, statuisse cum ea sibi divortium faciendum esse. Hæc dicentem Nicolaus Volcius Uladislaviensium Episcopus interpellavit, negans Regem ita esse locutum. Tum Padnevius Cracoviensium Episcopus Regem ait admonitum à suis, oratumque, ut cum Regina pro conjugii sanctitate, quo obstructi inter se essent, viveret, objecisse religionem, quâ se diceret deterreri, propterea quòd vereretur, ne lege, quæ matrimonio inter se tam propinquos jungi verat, ita tenerentur mortales, ut eâ exsolvi vlllo modo ipse potuerit; proinde Episcoporum de eo sententiam rogasse, ut eorum potissimum consilio vteretur, qui divinarum rerum, & sacrorum interpretes sunt constituti. Id excipiens Ucangius Commendonum oravit, ut ipse eos doceret, quid consilii ad Regem super tanta re afferrent. Ille nihil cunctatus, ac si rem in tam celebri, ac frequenti cœtu explicuisset, seque palàm indicasset, fisti vel ruentem jam posse sperans. Et rem Rex,

Bb

cop. hanc abest à ms.

» inquit , rite , & sapienter fecit , qui de quo illi
 » incussa religio fuit , haud alios , quàm Episcopos
 » consulere elegit ; & ego à vobis statim ei occur-
 » sum , omnémque ex animo ejus scrupulum con-
 » tinuò erutum malle , quàm de re minimè du-
 » bia deliberando speciem dubitantium præbere ,
 » & Regis augere hæsitacionem : Matrimonium
 » rem inter mortales sanctissimam esse , & J E S U
 » CHRISTI voce sancitum , & præceptum , vt
 » quos Deus conjunxit , homo non separet. Pau-
 » lum hïc orationem interpellans Ucangius : Re-
 » cte , inquit , sed , vt ego audiui , est apud Jurif-
 » consultos , quod initio constare non potuit , id
 » ne tempore quidem perfici , aut invalescere. At-
 » qui , inquit Commendonus , hæc inter propin-
 » quos conjugia maximè constare , & jungi initio
 » poterant , nullo enim vel Dei jussu , vel naturæ
 » lege , sed tantùm instituto , ac decreto Ecclesiæ
 » prohibentur , cui cùm in honorem duorum Re-
 » gum Pontifex Maximus jam derogavit , tum
 » ipsos illo decreto amplius non teneri : nam quod
 » Levitico præcepit Deus , Sororem vxoris tuæ in-
 » pellicatum non accipies , ad hanc rem non per-
 » tinere ; subjecisse enim illico Deum , Non rele-
 » vabis turpitudinem ejus adhuc illâ vivente : & il-
 » lud in Evangelio , Non licet tibi habere vxorem
 » fratris tui , eandem rationem habere vetantis vi-
 » væ conjugis sorori corpus miscere , aut detractam
 » fraterno lecto vxorem sibi incestis nuptiis con-
 » jungere. Ergo , inquit Ucangius , ad eundem

de Labij

reve-

Pontificem Maximum est Regi confugiendum , “
 qui quos lege solvere potuit , quâ jus ineundi ta- “
 le conjugium adimitur , profectò dirimendi quo- “
 que ex auctoritate sua conjunctos potestatem ha- “
 bebit. Longè verò aliter se res habet , inquit “
 Commendonus , nam postquàm legis , ex qua “
 jus connubii non erat , sublatâ vi , maritali se fœ- “
 dere junxerunt , tum verum , & justum inter- “
 cedit matrimonium , quod dirimi , aut solvi nul- “
 lius mortalis ope jam possit , tantâ est religione , “
 ac sanctitate ab ipso Deo munitum , & confirma- “
 tum ; & potestatis quidem Pontificis fuit iis ve- “
 niam legis dare , sed devinctos jam matrimonii “
 vinculis dissolvere , nec Pontifex Maximus , nec “
 mortalium quisquam potest , quemadmodum o- “
 leum si in ignem non injicias , non incenditur , “
 at idem si in ignem effuderis , continuò concipi- “
 pit flammam , nec jam voluntate , & permissu a- “
 lieno , sed sponte , ac naturâ suâ ardet , sic vt ex- “
 imi , aut vindicari ab incendio nullo modo pos- “
 sit , nisi aut ipsum absumptum , aut ignis extin- “
 ctus fuerit. Pari ratione matrimonia inter con- “
 junctos iniri non posse Ecclesiæ lege interpositâ , “
 sed legem si sustuleris , oleum in ignem injeceris : “
 tum rectè conjunctum conjugii fœdus naturam , “
 aut vim suam assequitur , quæ est hujusmodi , vt “
 abrogari , aut rescindi nullâ re , nisi morte pos- “
 sit. Mulier alligata est legi , quanto tempore vir “
 ejus vivit ; quòd si dormierit vir ejus , liberata “
 est à lege , cui vult nubat. Iis qui matrimonio “

» juncti sunt , præcipio non ego , sed Dominus ;
 » Qui vxorem suam dimittit , & aliam duxerit , a-
 » dulterium committit super eam ; & si vxor dimi-
 » ferit virum suum , & alteri nupserit , mœchatur :
 » quod quî fieret , si per remissum vxori nuncium
 » matrimonii vis solveretur ? Propter hoc dimittet
 » homo patrem , & matrem , & adhærebit vxori
 » suæ , & erunt duo in carne vna. An hac potest
 » necessitudine obstringi quidquam arctiùs ? Atque
 » hæc divino sunt consilio , atque voce sancitæ ma-
 » trimonii leges ; quibus nemo mortalium manus
 » attulerit. Secundùm hæc Anglicas tragœdias ,
 » ferósque illos casus , atque eventus Angliæ , quos
 » ipse cognitos habebat , recensendo ordine mul-
 » tis verbis copiosè , vehementer , & propè tragi-
 » cè exposuit , sic vt qui aderant magnopere ani-
 » mis commoveri , atque exhorrescere viderentur.
 » Adjecit , atrocia quidem hæc , & auditu gravia ef-
 » se , sed eo magis deslenda , quòd Ecclesiasticis ho-
 » minibus , & Insulæ Archiepiscopo auctore Hen-
 » ricus maximè ad cupiditatem dimittendæ vxoris
 » esset incitatus , qui dum Regis studiis obliti mu-
 » neris sui blandiuntur , & ad ejus voluntatem lo-
 » quendo gratiam aucupantur , nolle se commemo-
 » rare quas pœnas singuli Deo persoluerint. Id ran-
 » tùm dicturum , non ipsos solùm dignitate , atque
 » fortunis , spoliatos , sed omnem inde Ecclesiasti-
 » cum ordinem strage ingenti afflictum , fundituf-
 » que eversum in Anglia fuisse. Adjecit inde duos
 » Henricos ætatem nostram Reges , alterum Angliæ ,

alterum Gallia tulisse; hos dispares animis par ad
imitandum, cavendumque exemplum homini-
bus præbuisse, insigni utrumque iudicio Dei no-
bilitatum. Gallum quidem fidei in matrimonii
sanctitate non violanda, quam adeò constanter
coluit, ut cum uxorem familiâ longè infra ma-
gnitudinem suam positâ duxisset, eaque quintum
jam annum nullum enixa partum, haud dubia
signa sterilitatis dedisset, nec fratres Regi essent,
quorum liberi exciperent, & intra domum con-
tinerent Regnum, & Gallia omnis charitate
Henrici stirpem ex eo precibus, votisque expo-
scere vehementer sollicitaretur, & ipsa vxor non
gravatè cessura thoro, seque in septa sacrarum
virginum abditura fuerit, ne spem, optatâque
tot populorum vna diutiùs moraretur; tamen
omnibus rebus antiquiorem religionis, & con-
jugii fidem habuit, nec admittens quidem auri-
bus cohortationes eorum, qui aliter consulebant.
At Henricum Anglum, quem ex summo, & vir-
tutum ingentium gloria, & fama rerum gestarum
viro in sævum, atque importunum tyrannum, at-
que adeò in teterrimam belluam vnus sceleris fu-
ror commutavit, satietate vxoris, in cuius consue-
tudine, & convictu duodetriginta annos, liberis
quoque susceptis, egerat, ortam clarissimo æta-
tis ejus Rege matrimonio suo expulisse, agita-
tùmque libidinum furiis, brevi aliis necatis, a-
liis repudiatis vxoribus sextis vsque nuptiis jura
conjugii violasse. Quid ergo evenit? huic ex tot

» conjugis nullam superesse prolem ; illi vnicam , &
» diu sterilem egregiam septem liberorum sobolem
» peperisse , quos ille moriens superstites omnes re-
» liquisset ; non enim effrænata libidine liberos , sed
» justis , castèque culti matrimonii conjunctione
» procreari , quam Deus non ad propagandum mo-
» dò genus instituit , sed illius societatis , quâ ille
» Ecclesiæ suæ arctissimè copulatur , & conjungi-
» tur , signum , atque indicium , id est , sacramen-
» tum esse voluit ; in quo suscepti filii veri numinis ,
» veræ fidei , & pietatis cultores educantur. Proin-
» de mitterent ipsi has consultationes de re , quæ
» dubitandi , aut deliberandi causam non habet ,
» quibus aliter id malum , non discutitur ; & ab
» initio præciderent hanc in Regis animo cogita-
» tionem , & radicitus evellerent , ne stirpes rena-
» sci vnquam possent , quas qui serere conantur ,
» eos improbos , & Regis , & Reipublicæ , & bo-
» norum omnium hostes ducerent : dum enim per
» speciem religionis fallaces , & importuni homi-
» nes revocari student à falsi flagitii , peccatiquè
» conscientia Regem , efficiunt , vt verè , & publico
» periculo peccet , piaculòque gravissimo se , Re-
» gnùmque obstringat. Regum cupiditates fræna-
» ri , non incitari oportere ; tanto enim majore vi
» ferri , quanto ex altiori dignitatis fastigio erum-
» punt , nisi amicorum occurrat fides , quæ eos ve-
» luti fræno contineat , regatque ; quòd si pestifer
» aliquis assentator præcipites porro impulerit ,
» haud secùs quàm saxum ex edito monte per de-

clive evolutum nullâ vi, aut conatu sistas, donec ad
 imum vallis cum magna rerum strage pervenerit.
 Quo magis iis cavendum, providendumque esse
 id moliri, ac impellere saxum improbi assentato-
 res ne possint; docerent ipsi Regem nihil esse, cur
 animum variâ religione sollicitum habeat, quan-
 do in ejus, & Reginae conjugio vitii nihil sit (quæ
 æquitas, & pietas ipsius est) cum quanta sancti-
 tas, & quàm indissolubile vinculum ejus, intel-
 lexerit, absistet molestis se afflictere curis, & in
 Dei voluntate, & Ecclesie placitis acquiescet. Hoc
 quo Regis animus stimulatur scrupulo erepto,
 omnique dubitatione ejus sedatâ, futurum ut in
 pristinam cum Regina gratiam rediret, unâque
 concorditer, & conjunctè, ut eorum necessitudo
 postulat, viverent. Verùm si ab recenti hoc dissi-
 dio in convictum, & consuetudinem ejus reduci se
 continuò Rex non patietur, vim illi afferendam
 non videri: Tempus, Deumque; rationem, ac
 viam reconciliationi eorum aperiturum: ipsi piis
 utrumque precibus Deo commendarent, atque in-
 terea darent operam, ut si qua incommoda opinio,
 si qua offensio hæsit in Regum animis, ea stu-
 dio, ac sedulitate eorum tolleretur, atque sanare-
 tur. Adjecit postremò, ut cogitarent, quàm a-
 lieno tempore tam periculosas, & inutiles res
 moverent, cum & gravi bello à Moscis pre-
 merentur, nec vlla circa fatis fideli à finitimis
 populis pace niti possent, & multis præterea in-
 testinis incommodis ægra, atque afflicta eorum

» Respublica esset. Hæc cum Commendonius compositè, copiosèque, & summa cum gravitate, quæ propria omnis sermonis, actionisque ejus semper fuit, differuisset, omnium non approbatione solùm, sed admiratione constantiæ, integritatis, & prudentiæ accepta oratio est; qua & rem ipsam perspicuè, & distinctè enodatam expedivisse est visus, & perstrictos qui Regi suasores, adjutoresque exitiosi consilii putabantur, egregiè deterruisse, atque caput ipsum hujusce mali recidisse. Nullius præterea rogata sententia est, & tergiversante, & nutu magis, & motu corporis, quàm dictis assentiente Ucangio, Padnevius gratias Commendono, suo, & aliorum nomine amplissimis verbis egit, atque ita prorsus facturos, quemadmodum ipse censuisset, dixit. Sequentibus diebus separatim optimus quisque, qui illi concilio interfuerunt, domum ad eum venire, gratias, laudèsq; habentes, ejusque virtute liberatam eorum Rempublicam, discussumque ingens periculum prædicantes. Miserat Rex accitum eum ad se postquam à Nunciis res in Senatum adducta prodierat, & antè quoque sæpe injecerat, habere se, de quo magnopere colloqui cum eo vellent. Eo plus negotii Commendono in mitiganda, sedandaque Regis perturbatione fuit, quòd rationem omnem aspernabatur ægritudo
 » animi sui non potentis. Præfatus id illud esse,
 » de quo multo antè agere cum eo statuisset, cujus
 » & prudentiæ tribueret meritò plurimum, & pietatem

ratem in Rempublicam, & in se studium, ac be-
 nevolentiam, & omni re fidem, ac religionem
 spectatam, cognitamque haberet, à cruciatu,
 quo se dies noctesque aiebat torqueri, à lachry-
 mis, à desperatione exorsus omnia perpeti sup-
 plicia, omnia aduersa paratum subire, famam,
 vitam, Regnum amittere facilius posse, quàm
 cum illa vivere. Præterquam quòd ingenia, quòd
 mores non congruerent, ab illa se fœditate co-
 mitialis morbi, vt à peste, & morte abhorrere,
 & quo haud minùs terreretur, non ab vno sibi,
 sed à pluribus spectatæ fidei, atque doctrinæ vi-
 ris affirmatum, verum inter eos matrimonium non
 constare. His animum confici, ac lacerari assiduè
 suum. Ab ipso pro amore, quo complexus eum in-
 de ab initio adventûs ejus in Poloniam esset, pro
 fide, quam ei rerum suarum omnium quantam
 vix vlli ex intimis amicorum habuisset, petere,
 orare, obtestari, vt viam, & rationem, quæcum-
 que esset, eripiendi se huic miseræ aliquam in-
 veniret: iterum sibi vitam, iterum datum Re-
 gnum existimaturum: aut ab ipso liberari se, aut
 à nemine posse. Nihil verò postulatum à se, ni-
 hil factum, nihil obtentum, nisi ritè, ac de Pon-
 tificis maximi voluntate, & concessu velle. Quæ
 cum diceret, non in vultu modò dolor animi in-
 gens eminebat, sed crebræ etiam oculis emana-
 bant lacrimæ. Animadvertere hîc libet, quan-
 tam fortuna facultatem Commendono in manus
 tradidit, Regem sibi immortalî beneficio devin-

ciendi, si modò blandiri paulùm cupidini ejus,
 fovere spem, & offerre operam, & studium pol-
 liceri sustinuiſſet: sed ejus non tam abſtinentia,
 constantiâque tentata est, quàm ipse simul dolo-
 re, simul difficultate hæc audiens afficiebatur.
 Tam amanter animum profundenti in se Regi
 adversari durum, atque inhumanum, adeò impo-
 tentem, inflammatumque, ac propè affectu ni-
 mio amentem mitigare, ad rationem, ad confi-
 lium revocare maximè arduum, & spissum vide-
 batur. In re tam ancipiti ab integritate, atque
 fide sua subsidium petiit; & summis humanita-
 tis meritis Regis in se prædicatis, nec ulli se, qui
 majorem ex casu ejus dolorem caperet, professus
 concedere locum, qui sibi vnicus daretur, gra-
 tiam ei aliquam referendi, & suam in eum fidem
 & pietatem testandi, prætermitti à se non debe-
 re. Reges quò majore potestate, & copiâ rerum
 omnium cæteris hominibus præstent, eò ferè ma-
 gis ab amicis, à quibus vera audiant, inopes ef-
 se. Nam probos quoque, & constantes viros su-
 bigi cupidine, aliisq̃ auctoritate, & opibus,
 quæ Regum gratiâ parantur, excellendi, & nul-
 lâ re faciliùs, quàm ad alterius voluntatem lo-
 quendo, assequi. Hinc omnia auribus dari, ni-
 hil veritati: Hinc sæpe magnos Reges in summa
 veri ignorance versari, atque ex eo innumera-
 bilia peccata oriri, validissimâque Regna sæpiùs
 perniciosis adulantium illecebris, quàm hostium
 armis esse subversa. At sibi stare eum Regem,

cujus tanta haberet benignitatis & amoris officia, blandâ, & ad gratiam compositâ oratione non fallere. Si res facultatem haberet, cujus ille studio tam vehementi teneretur, nullius operam illi promptiorem fore, cum verò ejus ne fingi quidem spes vlla possit, cur eam alat cogitationem, quæ Regi & curam, ægritudinè que augeat, & periculum creet? cur ut placitura loquatur, vera, atque vtilia fileat, in quo & ipse à fide, atque officio discederet, & Regem humanissimè de se meritum non turpi solùm, sed pestifera assentatione decipiat? In ipsos inde Nuncios acriter est invecus, negans eos aut Regis, aut Reipublicæ studio hæc movere, sed locum turbandi præsentem rerum statum quærere: Nuncios eos appellari, quia legati à sua quisque civitate ad Concilium sint, cum certis præfinitis, atque etiam scripto comprehensis mandatis, quæ mutare, à quibus discedere illis jus non esse. Juberet eorum sibi mandatorum ab singulis commentaria exhiberi, facilè deprehensurum nihil illis publicè à suis ea de re imperatum. Labem perfidiæ proximam non solùm de eo, quòd justè non sint contra civitatum voluntatem referre ad Senatum ausos, sed ex sua libidine Regem ipsum arguere, ei vivendi leges ferre, atque ejus intima domûs, & lectum ipsum genialem scrutari, & si quid rixæ sibi cum vxore sit, inquirere, denique rem periculi, atque offensionis plenam ciere non veritos, qui si Regina vicem

» dolebant, aut Regem cupiebant ab inclementi in
» illam animo, aut etiam ab errore aliquo revocare,
» an non prius, quod nos divinæ docent litteræ,
» ipsum solum admonitum, & precibus cum eo
» actum oportuit? statim nullâ modestiâ, nullô
» more, nullo majestatis ejus respectu penè accu-
» satoriè palam in Senatu Regem perstrinxisse; ni-
» mirum eos aliud spectare, turbas quærere, &
» quâ audaciâ religionem, & omnium sacrorum
» jura violarunt, eâdem occasionem novandi in Re-
» publica res captare, & moturos aliquid, quod
» deinde fisti sine magno negotio non possit, nisi
» ipse effrenatæ eorum licentiæ obviam ierit, & in-
» tra muneris sui fines manere coëgerit. His in-
» cusatis eadem illa repetiit, quæ nuper apud Epi-
» scopos disseruerat de vi, ac sanctitate matrimo-
» nii, quod semel ritè initum infringi, aut dirimi,
» nisi morte, non potest, iis ab eo vinculis, eâ im-
» mutabili lege esse constrictum: nec ipsum affini-
» tate, quæ illi cum Regina erat, à conjugio ejus
» prohiberi, quando ex auctoritat e Pontificis Ma-
» ximi antè de jure Ecclesiastico derogatum fuerit.
» Quod non datum à Deo (nam sic quidem attingere,
» aut solvere scelus inexpiabile foret) sed ab
» Ecclesia scitum, quo periculis, quæ maximè in
» convictu, & domestica propin quarum consuetu-
» dine esse videbantur, occurreretur, & peccandi
» licentiam hominibus reprimeret, & cohiberet.
» Aut ergo imperitissimos divinarum litterarum,
» aut improbissimos mortalium esse, quicumque

animum ejus turbare vanâ religione his injectis
 dubitationibus conati essent; nimirum callidos
 homines rimatos esse Regis sensum alienatum,
 abhorrentemque ejus à Regina animum intel-
 kisse, atque hunc ineundæ gratiæ locum nactos
 protinus invasisse. His falsis ægri animi medicis
 haud aliam mercedem deberi, quàm si Regi æstu,
 ac feбри ardenti gelidam aquam obtulissent, eam
 depellendo morbo, & recreando corpori esse af-
 firmantes: quâ avidè epotâ multò inde graviùs,
 vehementiùsque, quod ferè fit, affligeretur, at-
 que etiam in magnum salutis, & vitæ discrimen
 adduceretur. Quæ pœna sive temeritati, sive ma-
 litæ negetur deberi? an vt gratiam levatæ pau-
 lùm in præsentia sitis capret, aliquis Regem suum,
 & in Rege Rempublicam prodat, atque in ex-
 tremum periculum adducat? an quis mihi pu-
 blico periculo ludat? Næ hos non amicos, non
 salutis, non tranquillitatis suæ studiosos duxerit,
 vanum incutientes timorem, vbi non est timor.
 Angliæ deinde recensuit ruinas, atque Henri-
 cum pari assentatorum peste corruptum, & cum
 nobilissimo Regno perditum, ad vltimùmque e-
 xitium præcipitatum fuisse; idque ipsum postea
 eum inter suos aliquando questum constare, &
 quanta commutatio morum ejus secuta esset,
 quem inter omnes ætatis suæ Reges clarissimis
 virtutum laudibus longè præstantem, & ab tali-
 bus corruptoribus depravatum, atque inductum
 in tam ferum evasisse monstrum, vt truculentio-

» rem Tyrannum ne veteres quidem scriptores me-
» moriæ prodiderint, & quæ natura Tyrannorum
» est, cum cædibus suorum, rapinisque grassaretur,
» haud secus, quam si expilandum, vastandumque
» suum ipse Regnum suscepisset, adeò suspectam
» omnium fidem habuisse, ut ne vxoribus quidem
» suis, quas singulis propè annis pari incontinen-
» tiâ dilexit, & inconstantia abjecit, fideret; ac ne
» ipse quidem minus se suspectum omnibus, atque
» execrandum esse sentiret. Quin Gallorum ipso-
» rum, & quorundam Germanorum, quorum amici-
» tiâ se, ac fœdere junxerat, insidias timere soli-
» tum, & cavere omnia, & circumspicere, tam-
» quam si terrarum orbis ad eripiendum ei Re-
» gnum, & immania scelera, queis se contamina-
» verat, vindicanda, conspirasset, ad omnia pave-
» re, & in mediis voluptatibus, in quibus assidue
» volutabatur, interdum subitis terroribus corripe-
» retur, tantisque curis, angoribus, sollicitudini-
» bus, suspicionibus diuturnis, nocturnisque adeò
» fatigaretur, interdum ut professus inter amicos
» sit, nihil sibi accidere posse morte optabilius.
» Audivit hæc attentè Augustus magno silentio,
» nec dicentem interpellavit unquam, sed gemitus
» crebros, & suspiria ab imo pectoris subinde mit-
» tebat, ut faciliè appareret vinci magis veritate
» eum, quam suam ab ipso cupiditatem vinci pos-
» se. Postremò, Et mihi, inquit, mori satius est,
» quam cum illa vivere: cui malo privato unquam
» nuptiæ infeliciores contingere? Conjugem non

habeo, & conjugii vinculis adstrictus teneor, & cum præter me nulla tot Regum in Polonia stirps reliqua sit, mihi ætate, & valetudine integrâ præcisam spem liberorum cerno, quod vnicum, & domus, & vitæ solatium, & Reipublicæ stabilimentum erat, & vnâ mecum Regum stirps, nomen familiæ est interiturum; vnus infinitæ, atque intolerandæ miseræ, nec remedium, nec modum, nec finem inuenio, cum vxore cælebs, & maritus sine vxore, prodigium, atque ostentum matrimonii futurus perpetuò sum. Hæc ingenti motu animi cum dixisset, iterum orare, atque obsecrare Commendonum institit, vt si qua ratio iniri posset, sibi & Regno consuleretur; nam ad cæteram infelicitatem suam accedere studium popularium suorum, vt ipse suscipiat liberos, iisque operam det, deque eo sæpe molestas voces auribus suis accidere. Commendonus cum adeò impotentem cerneret, vt quas refellere rationes nequiret, eas tamen per mollitiem, atque infirmitatem respueret, iterum hortatus est eum, Ut animum ad constantiam, firmitatémque revocaret, neque huic ægritudini ita succumberet, vt se de rationis, & prudentiæ statu dejici pateretur, reputaret omnino quanta, & quàm ad multa pertinens res moveretur, & quæ nunc fortuna, quæ conditio Regni sui esset: quanto intestino morbo laboraret turbata, & pravis opinionibus, erroribusque omni sacrorum disciplina, & audaciâ, atque licentiâ Magistratum, atque legum ma-

:olon

» jestate convulsâ, & multis Principum alienatis de
 » eo decreto, quo publicis vectigalibus, bonisque
 » cedere eos coëgisset. Ad id tot propè hostes cir-
 » cumstare Poloniam, quot circa essent finitimi
 » populi. Imminere Russiæ Vallachos, Tartaros
 » populari Podoliam, Lithuaniam gravi Moscorum
 » bello vrgeri: Regibus Suetiæ, Daniæque, Litua-
 » niam carpi, Germanos naturâ infensos ereptam
 » Prussiam fremere. Cæsarem ipsâ illâ suspicione
 » sollicitari, quòd armis se à Transilvaniæ Regulo
 » petitum Rege auctore opinetur, questumque de
 » eo apud suos ipsum non ignorare. Quid si hæc
 » insuper ignominia non illi solum, sororique,
 » sed vniversæ Austriæ familiæ imponeretur? Ab-
 » sisteret iis consiliis, queis se gravi curâ, & Re-
 » gnum ancipiti disordine implicaturus esset, &
 » desineret ea sperare, quæ humanas vires exce-
 » dunt, in quo gravius ipse, quàm Anglus Henricus
 » esset peccaturus, quòd de eo perfectum iudicium,
 » sancitâque lex fuerit, ejusque tam recenti, tam
 » insigni, atque exitus tam funesti exemplo deterreri
 » omnes possint. Hæc se ei tam liberè nunquam fuisse
 » dicturum, quæ insolentia, graviâque auribus ejus
 » fore meritò suspicari posset, nisi pari & officii fi-
 » de, & pietatis studio erga ipsum afficeretur. Gra-
 » tiam se quidem ejus maximi facere, sed pluris
 » salutem, atque incolumitatem affirmare. Po-
 » stemò Augustus, quamquam perturbatione, ac
 » dolore disrumpi videretur, tamen vim, inquit,
 » afferre insuperabilibus equidem, Commendone,
 nolo;

nolo : meo infelici fato, quando ita necesse est; parebo. Tu autem cave putes tuâ me oratione, aut libertate offendi : nam ut mihi gravis, atque acerba res fit, de qua differuisti ; tuus tamen in me animus, & hæc fides, & religio non jucunda esse non possunt. His sermonibus sedatus non nihil est Regis animus, atque in præsentia omnis ejus rei mentio omissa; neque datum Nunciis responsum, neque ab iis petitum; ita compressum est oriens illud incendium, quod si vires cepisset, si Commendonus paulum modò cupidinem Regis fovisset, aut loci aliquid spei ei reliquisset, haud dubium erat, quin conflagraturum validum, ac nobile Regnum, interiturumque fuerit. A Cæsare paulò post hac ipsâ de re Legati venêre imbuti eâdem de Commendono suspicione, quam ei facta de se Regina fuerat, eorundem malevolorum, atque obrectatorum artificiis. Cæsaris auribus inculcatâ. Sed brevi ab Legatis ipsis non deprehensa solùm calumnia est, sed omnem erumpentis ejus flammæ impetum vnum excepisse, vnum restinxisse compertum : & magnæ ea de re actæ à Cæsare, Legatisque gratiæ; nec ab iis cœptum inde quidquam, aut actum in ea re, nisi de consilio ejus est : qui cùm antea pertentasset Regis animum, excusato comitali Regi-næ morbo, nec perpetuum eum, nec incurabilem esse ostendens, adeò à consuetudine ejus aversum animadvertit, ut auctor Legatis fuerit non solùm ut de concubitu, sed ne de convictu quidem

D d

mentionem ullam facerent, ne Rex si se vrgeri ad id sentiret, quod mortis instar exhorreret, præceps inde ad divortii consilia revolveretur, omnique abjecto pudore, omni spreto periculo ruere iterum inciperet. Ab Regina obsequiis, & officiis deliniendum, permulcendumque esse, donec tempore quoque ipse animus ejus molliretur, ac mitigaretur. Et parvè quidem consilio ejus Legati. Cæterùm Regina impatiens contumeliæ non multò post per speciem visendi suos, egressa Regno Viennam se ad fratrem contulit; quod à nobis inferiùs suo loco tradetur.

FINIS LIBRI SECUNDI.

